

GEDİZ ÜNİVERSİTESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MISIR'DAKİ AYAKLANMALARIN
EKONOMİ POLİTİĞİ**

Betül YAVUZ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Çiğdem ÜSTÜN

Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı

Sunuş Tarihi: 17.06.2013

**İZMİR
2013**

GEDİZ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**MISIR'DAKİ AYAKLANMALARIN
EKONOMİ POLİTİĞİ**

Betül YAVUZ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Çiğdem ÜSTÜN

Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı

Sunuş Tarihi: 17.06.2013

**İZMİR
2013**

GEDİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

17/06/2013

Enstitünüz ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ TEZLİ Anabilim Dalı 50051104 numaralı yüksek lisans öğrencisi BETÜL YAVUZ'un hazırlayarak enstitüye teslim ettiği **Mısır'daki Ayaklanmaların Ekonomi Politikası** adlı tezi, tez jüri üyeleri huzurunda**90**..... (*) dakika ile savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında,**oybirliği**..... (**) ile**kabul**..... (***) kararı verilmiştir.

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Çiğdem ÜSTÜN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Sevin GÜRBAZDA

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Zeynep İdris Mercutek

* savunma süresi el ile yazılacaktır. (savunma süresi, en az 45 en çok 90 dakikadır)

** oybirliği / oyçokluğu el ile yazılacaktır.

*** kabul / red ve düzeltme el ile yazılacaktır.

ÖZET

MISIR'DAKİ AYAKLANMALARIN EKONOMİ POLİTİĞİ

YAVUZ, Betül

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Çiğdem ÜSTÜN
Haziran 2013, 110 sayfa

Bu tezin temel hedefi, Mısır halkının yaşadığı ekonomik zorlukların asıl kaynaklarına dikkat çekmek ve ayaklanmalarla beraber Mısır'da kurulan yeni düzenin demokratikleşmeyi sağlayıp sağlayamayacağını ortaya çıkarmaktır. Temel iddiası, Mısır'daki ekonomik sıkıntıların temel sebebinin 1950 yılında iktidara gelen Cemal Abdül Nasır'ın uyguladığı sosyalist politikalarla başlaması fakat 1970'lerde Enver Sedat dönemiyle beraber ekonomi ve siyasette yaşanan neo-liberal dönüşümün de yoksulluk ve gelir eşitsizliğini arttırmasıdır. Bu tezde araştırma yöntemi olarak tarihsel metod kullanılmış olup, Mısır'da yaşanan gelişmelerin tek sorumlusunun son yıllarda yaşanan ekonomik sorunlar olmadığı ve uzun yıllardan beri biriken sorunların ayaklanmalara sebebiyet verdiği savunulmaktadır.

Çalışmada ilk olarak, demokratikleşme teorisi kapsamında, demokrasi ve demokratikleşme kavramları açıklanmış, Dünyada yaşanan demokratikleşme dalgalarında rol oynayan içsel ve dışsal faktörlere değinilmiş, daha sonra 1980'lerden günümüze kadar Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinin geçirdiği demokratikleşme hareketleri ve 2010-2013 yılları arasında bölgede yaşanan son gelişmelere değinilmiştir. Bölge tarihinde demokratikleşme pratiğinin yokluğuyla beraber, son gelişmeler demokratikleşme yolunda çeşitli fırsatlar barındırmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünün amacı Mısır siyasi tarihi ve halkın adalet, özgürlük ve demokrasi gibi politik taleplerinin yanında, Mısır ekonomik tarihini de mercek altına alarak Mısır halkının yaşadığı ekonomik sıkıntıların nedenlerini ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Mısır ayaklanmalarında rol oynayan ulusal ve uluslararası faktörler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap ayaklanmaları, Mısır, politik ekonomi, demokratikleşme

ABSTRACT
THE POLITICAL ECONOMY OF EGYPT UPRISING

YAVUZ, Betül

MSc in International Political Economy
Supervisor: Assis. Prof. Dr. Çiğdem ÜSTÜN
June 2013, 110 pages

The aim of this thesis is to point out the reasons of economic difficulties in Egypt and whether the new order of Egypt can bring democratization after the uprisings. The main assertion of this thesis is that the main reason of economic problems have started with the socialist policies which were enforced by Abdel Nasser who came to power in 1950s, also with Anwar Al-Sadat period in 1970s when the neo-liberal transformation of the economy and politics have increased the poverty and led to unfair distribution of income. In this thesis, the historical method is and argued that the main factors responsible for the experiences in Egypt are not only economic problems but also the political problems accumulated in recent years that led to the civil unrest.

In this study, firstly, democracy and democratization concepts are explained under the heading of the theory of democratization and the waves of democratization in the world and the internal and external factors that play a role in the waves of democratization are mentioned. Secondly, the democratization movements which the Middle East and North Africa have undergone from the 1980s to the present day and the latest developments in the region between 2010 and 2013 are discussed. Along with the lack of democratization practice in the region, the recent developments create opportunities towards democratization. The aim of the second chapter is to examine the political history of Egypt and people's economic and political demands of justice and freedom while revealing the causes of the economic difficulties experienced by the people of Egypt. In the third chapter, the national and international factors that play a role in Egyptian uprisings are discussed.

Key Words: Arab uprisings, Egypt, political economy, democratization

İçindekiler

Sayfa

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
1. GİRİŞ	1
2.DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ.....	6
2.1 Demokrasi	6
2.2 Demokratikleşme, Demokratikleşme Dalgaları ve Bu Dalgaları Etkileyen İçsel Faktörler	12
2.3 Demokratikleşme Dalgalarını Etkileyen Dışsal Faktörler.....	19
2.4 1980-2000 Yıllarında Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da Demokratikleşme.....	22
2.5 2000’lerden Günümüze Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da Demokratikleşme	26
3. MISIR’DAKİ AYAKLANMALARIN EKONOMİ-POLİTİĞİ	34
3.1 Orta Doğu ve Kuzey Afrika Coğrafyasının Oluşumu	34
3.2 Mısır’ın Bağımsızlığını Kazanması ve Monarşi Dönemi.....	36
3.2.1 Mısır’da Monarşi Dönemi Ekonomik Kalkınma Politikaları	38
3.3 1953-70 Dönemi: Mısır’da Nasırcılık	40
3.3.1 1948-49 Arap İsrail Savaşı	40
3.3.2 1955-59 Süveyş Krizi ve Mısır’ın Rolü	42
3.3.3 Altı Gün Savaşı (1967).....	44
3.3.4 Abdülnasır Dönemi Ekonomi: Sosyalist Politikalar.....	46
3.4 Mısır’da Enver Sedat Dönemi	49
3.4.1 Arap-İsrail Savaşı (1973)	50
3.4.2 Camp David Anlaşmaları (1978) ve Mısır-İsrail Barışı	52
3.4.3 Enver Sedat Dönemi Ekonomi Politikaları	53
3.5 Mısır’da Hüsnü Mübarek Dönemi (1981-2011).....	57
3.5.1 Mübarek Dönemi Orta Doğu’daki Gelişmeler	59
3.5.2 Mübarek Dönemi Ekonomik Gelişmeler.....	61

4. ULUSAL VE ULUSLARARASI DESTEK	71
4.1 Silahlı Kuvvetlerin Mısır Ayaklanmasıdaki Rolü	71
4.2 Sosyal Medyanın Arap Ayaklanmalarındaki Rolü.....	75
4.3 AB'nin Mısır Ayaklanmasıdaki Rolü.....	80
4.4 ABD'nin Mısır Ayaklanmasıdaki Rolü.....	87
5. SONUÇ	92
KAYNAKLAR.....	96

1. GİRİŞ

1980'lerden itibaren süregelen neo-liberal sürecin getirdiği küreselleşmeyle birlikte tüm dünyada siyasal, ekonomik ve sosyal bir dönüşüm yaşanmaktadır. Ekonomide liberalleşme hareketleri hız kazandıkça ekonomik krizler bütün dünyayı etkilemeye başlamıştır. Bu etkilenmenin en son örnekleri Madrid, Barselona, Londra gösterileri ve Wall Street işgali şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunlarla beraber, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri de neo-liberal politikaların sonucu olarak dünyayı etkileyen kriz ve gösterilerin bir parçası olmuş ve 2010 yılından itibaren Tunus'ta başlayıp Mısır, Libya gibi ülkeleri de saran gösteriler ve ayaklanmalara sahne olmuştur. Coğrafi, siyasal ve ekonomik değişim içermesiyle uluslararası sistemde önemli bir yeri olan Arap ayaklanmalarının neden başladığı ve nasıl sonuçlanacağı uluslararası gündemin merak edilen konularından biridir. Ayaklanmaların çıktığı her ülkenin dinamikleri birbirinden farklıdır ve bu açıdan ülkelerin tek tek incelenmesi süreci anlamak açısından faydalı olacaktır. Bu tezin amacı, Arap ayaklanmalarının nedenlerini ve nasıl sonuçlanacağını köklü tarihi, 83 milyon nüfusu, zengin yer altı kaynakları ve gelişmiş entelektüel hayatı ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin hem siyasal hem de ekonomik anlamda en önemli ülkelerinden biri olan Mısır üzerinden incelemektir.

Mısır toplumunun büyük çoğunluğunu düşük gelirli insanlar oluşturmakta, ekonomi-politik sistem ise azınlıkta kalan iktidar ve yakın çevrelerinin oluşturduğu, Yüksek Askeri Konsey'in de içinde bulunduğu, üst sınıf elit kitlenin idaresi altındadır (Sıka, 2012). Her ne kadar Cemal Abdül Nasır döneminde orta sınıfa dayalı bir toplumsal yapı oluşturulmaya çalışılmışsa da Abdül Nasır'ın ekonomik alanda sosyalist ve siyasal alanda çatışmacı bir tutum sergilemesi ekonomide bozulmalarla sonuçlanmış, Mısır halkı daha da fakirleşmiştir. Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde ise ekonomik liberalleşme politikalarından elit kesim yararlanırken, gelir eşitsizliği ve yoksulluğun artmasıyla beraber toplumsal sınıflar arasındaki uçurum derinleşmiştir. Bununla beraber, Mısır'da 1970'li yılların sonlarından itibaren neo-liberal politikaların ihmal ettiği sosyal desteği sağlamak üzere bir sosyal hareketlilik oluşmuştur. Bu

anlamda Mısır'da hayır derneklerinden spor lokallerine, çevreci örgütlerden kadın derneklerine kadar birçoğu dini hareketlere bağlı olan sivil toplum kuruluşlarının sayısı 1998'de yaklaşık 10.000 iken, 2008 yılı itibariyle yaklaşık 30.000 kadar olmuştur (Sika, 2012). Mübarek rejimi sendikalar, birlikler, iş dernekleri ve hizmet-temelli örgütlere hoşgörü gösterirken, tarihsel olarak iktidarlar tarafından kısıtlanan sosyal hareketlere rahat vermemiş, fakat bu örgütlerin yayılmasını da önleyememiştir. 2000'li yıllarda oluşan Kefaya (Yeter) Hareketi, Değişim için Ulusal Cemiyet ve 6 Nisan Gençliği Hareketi gibi yeni sosyal hareketler 25 Ocak Devriminde büyük rol oynamıştır. Müslüman Kardeşler'in sivil toplum kuruluşları aracılığıyla orta ve alt sınıfları sosyo-ekonomik yönden desteklemesi ve insan hakları, eşitlik, adalet, hukuk gibi değerlere vurgu yapması halk nezdinde saygınlığını ve değerini arttırmış ve devrim sonrasında yapılan seçimlerde etkisini göstermiştir.

2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla başlayan ayaklanmalar Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesiyle sonuçlanmış ve 25 Ocak 2011 tarihinde de Mısır'a sıçramıştır. Mısır'da Khaled Said isimli genç, blog sayfasında ve Youtube'da üst düzey bir polis komiserinin karakolda uyuşturucu sattığına dair görüntüleri yayınlaması sonucu tutuklanmış ve işkence sonucu öldürülmüştür. Bunun üzerine Wael Ghonim isimindeki bir Google çalışanı, "we are all Khaled Said" isimli ve bugün 170 bini aşkın kişinin beğenmiş olduğu bir Facebook sayfası açmış ve böylece binlerce Mısırlı genci Khaled'in ölümünü araştırmaya ve adaletini bulmaya davet etmiştir. Sosyal medya üzerinde yaşanan bu hareketlilik tüm dünyanın ilgisini çekmiştir. Büyük kısmını gençler ve işçilerin oluşturduğu çeşitli gruplar ve partilerden insanların katılımıyla on binlerce kişi Kahire ve İskenderiye başta olmak üzere birçok şehirde gösteriler yapmaya başlamış, ayaklanma ülke çapında ve uluslararası camiada büyük yankı uyandırmıştır.

Bölgede çıkan isyanların temel nedenleri uzun yıllar devam eden gıda fiyatlarındaki hızlı artış, gelir dağılımı adaletsizliğinin giderek derinleşmesi, genç işsizliğin yükselmesi, ifade ve haber alma özgürlüğünün şiddetle bastırılması, polis devleti ve en önemlisi de açığa çıkan yolsuzluklardır. Diktatörlerin aile fertlerini, eş ve dostlarını, kısmen de olsa aşiretleri ülke yönetiminin tepe

noktalarına getirmeleri ile birlikte devlet ve toplumun kaynaklarını kişisel servete dönüştürmeleri, yani halkın fakirleşmesi pahasına zenginleşmeleri, Mısır halkını isyan ettirmiştir. Sosyal medyanın etkili kullanımı ise insanların hızlı bir biçimde haberleşerek örgütlenmesini sağlamıştır. Ayaklanmaların çıkmasından 18 gün sonra, 10 Şubat 2011 tarihinde, Hüsnü Mübarek tam 29 yıl oturduğu koltuğunu terk etmiş ve ertesi gün yetkilerini yardımcısı olan Ömer Süleyman'a devretmiştir. Daha sonra ise Savunma Bakanı Muhammed Hüseyin Tantavi yönetimindeki Yüksek Askeri Konsey yönetime el koymuş, Eylül ayında yapılması planlanan seçimlere kadar yönetimi elinde tutacağını, bu süreçte demokratik reformların ve muhalefetin tüm kanatlarının katılımıyla yeni anayasa çalışmalarına başlanacağını ilan etmiştir.

25 Ocak ayaklanmalarıyla beraber yeni bir siyasal yapılanma süreci başlamıştır. Kurulduklarından beri iktidar tarafından bastırılan geleneksel siyasi partilerden bazıları Hüsnü Mübarek devrildikten sonra yeniden teşkilatlanarak yeni oluşan siyasi tabloda yer almışlardır. Bunlar; İslami İşçi Partisi, Arap Demokrat Nasırcı Parti, Demokratik Cephe Partisi, Ulusal İlerlemeci Birleştirici Topluluk Partisi, Mısır Özgür Sosyalistler Partisi ve Yeni Vefd (Delegasyon) Partisidir. Bununla birlikte, Mısır'da katı yasal engeller yüzünden siyasette etkin olamayan fakat dini ve sosyal faaliyetlerle örgütlenen İslami hareketler devrim sonrası siyaset yasağının kalkmasıyla beraber siyasi partilere dönüşmüşlerdir. Başkanı Muhammed Mursi olan Hürriyet ve Adalet Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi, Uyanış Partisi, Mısır Akım Partisi ve Vasat Partisi köklü ve güçlü yapısıyla halk üzerinde büyük etkisi bulunan Müslüman Kardeşlerin siyasi oluşumlarıdır. Son 30 yıl içinde hızla yükselen ve özellikle eğitimsiz, yoksul ve varoşlarda yaşayan halk arasında yayılma gösteren aşırı dinci Selefî gruplar ise devrim sonrasında Nur Partisi, Islahat ve Uyanış Partisi, Mısır Uyanış Partisi, Köken Partisi, Fazilet Partisi ve Islahat Partisi'ni kurmuşlardır. Enver Sedat'a düzenlenen suikastın arkasında olduğu bilinen "Cihad Cemaati" isimli radikal İslami grup da kurduğu Selamet ve Kalkınma Partisi'yle siyasetteki yerini almıştır. Böylelikle ayaklanma sonrası yapılan ilk seçimlerde İslami hareketler ağır basmıştır.

23 Mayıs 2012 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda 8'i bağımsız 13 aday katılmıştır. Yüksek Askeri Konsey seçimler öncesinde adaylığını açıklayan isimlerden özellikle Mübarek döneminde görevde bulunmuş üst düzey yetkililere yasak getirmeye yönelik yasa tasarısını onaylamış ve böylelikle Mübarek yönetiminin İstihbarat Şefi Ömer Süleyman, Müslüman Kardeşlerin adayı Hayrat Şatır ve Selefî El Nur Partisi'nin adayı Hazım Salih Ebu İsmail başkanlık yarışının dışında bırakılmıştır (BBC, 2012). Müslüman Kardeşler adayı olan, Hürriyet ve Adalet Partisi lideri Muhammed Mursi, yine Müslüman Kardeşlerin liberal eğilime sahip isimlerinden Ebu'l Futuh, Hüsnü Mübarek döneminde uzun yıllar dışişleri bakanlığı yapmış ve 2011 yılında da Arap Birliği Genel Sekreterliği görevini yürüten Amr Musa ve Mübarek döneminin son başbakanı olan Ahmet Şefik güçlü birer aday olarak seçimlerin birinci turunda yer almışlardır. Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi yüzde 24 oyla, Ahmet Şefik ise yüzde 23 oyla ikinci tura kalan isimler olmuştur (English Ahram, 2012). İkinci turda yüzde 52.73 oy alan Mursi cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Mursi, 21 Kasım 2012'de bir anayasal deklarasyon yayınlamış, bu deklarasyon ile beraber Cumhurbaşkanlığı kararları koruma altına alınmış ve bu kararlara karşı yargı yolu, özellikle "Yüksek Anayasa Mahkemesi"ne başvuru yapılması yasaklanmış, Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanan kanun ve kararlara karşı yargı yolu kapatılmış, ayrıca herhangi bir yargı makamına, Şura Meclisi'ni veya anayasa taslağını ortaya koyan Kurucu Meclis'i dağıtma izni yasaklanmıştır. Muhaliflerin halkın demokrasi talebine darbe vuran anayasal deklarasyonun iptali ve Cumhurbaşkanı'nın iktidar koltuğunu bırakması talebinde bulunmaları üzerine deklarasyon iptal edilerek, 8 Aralık 2012'de yeni bir anayasal deklarasyon ilan edilmiştir. Ülkede büyük tartışmaların yaşanmasına neden olan Anayasa yüzde 36,2 "Hayır" oyuna karşılık, yüzde 63,8 "Evet" oyu ile kabul edilmiştir (Semin, 2012). Genel olarak bakıldığında ise, referanduma katılım oranının yüzde 32,9 düzeyinde kalması, 52 milyonluk kayıtlı seçmenin yalnızca 17 milyonunun oy kullandığı ve halkın ülkedeki siyasi atmosferden hoşnut olmadığı anlamına gelmektedir. Seçimlerin yargı denetimi altında bulunmaması, prosedürlerin sağlıklı işletilmemesi, gözlemcilerin, medya mensuplarının ve gazetecilerin referandumu izlemelerine engel olunması gibi şikâyetlerle anayasaya itiraz edilmiş olması anayasanın yürürlüğe girmesini engelleyememiş ve Mısır'da yeni

bir dönem başlamıştır. Anayasanın “Devletin dini İslam'dır, resmi dili Arapça'dır, yasamanın temel kaynağı İslam hukukunun ilkeleridir” şeklindeki 2. maddesi ve “Cumhurbaşkanı devrimin, milli birliğin ya da milli güvenliğin sağlanması ve korunması için gerekli gördüğü tüm tedbirleri almakla yetkilidir” şeklindeki 6. maddesi ayaklanmalar sonrasında kurulan yeni Mısır düzeninde demokrasiye yer olmayacağını ilk belirtileri olmuştur.

2. DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

2.1 Demokrasi

Orta Doğu’da ortaya çıkan ayaklanmalar ve halkların demokrasi talep etmesi Orta Doğu’da bir demokratikleşme sürecinin var olup olmayacağı ve bu sürecin gerçekleşmesi halinde de yeni düzenin nasıl kurulacağı tartışmalarına yol açmıştır. Ancak böyle bir süreci analiz edebilmek için öncelikle uzun bir geçmişe sahip olan “demokrasi” kavramının bugüne kadar geçirdiği evrimi ve demokratikleşmeyi incelemek gerekir. Orta Doğu’da nasıl bir demokrasinin kurulacağı veya kurulup kurulmayacağı hakkında fikir sahibi olabilmek için daha önce demokratikleşme sürecinden geçmiş olan örneklerle bakmak ve bu örneklerle Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesini karşılaştırmak faydalı olacaktır.

“Demokrasi” kavramı Antik Yunan’a kadar dayanmakta olup, Yunanca’da fakirler, halk yığınları anlamına gelen “Demos” ve güç, iktidar anlamına gelen “Kratein” kelimelerinin birleşiminden oluşup, “Halkın Yönetimi” anlamına gelmektedir (Catt, 1999). Ancak halkın kim olduğu, halkın nasıl yönettiği ve de yönetimin sınırının ne olduğu muallakta kaldığı için demokrasi sürekli tartışılmalı bir konudur. Demokrasinin klasik demokrasi, korumacı demokrasi, gelişmeci demokrasi gibi birçok çeşidi farklı zamanlarda uygulanmakla birlikte son yüzyılda gelişen modern demokrasiye klasik demokrasinin Antik Yunan’dan itibaren evrilmesiyle ulaşılmıştır.

Antik Yunan, M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllarda uygulanan ilk demokrasi örneğidir ve genelde halk katılımının en saf ve ideal hali şeklinde “doğrudan demokrasi” modeli olarak değerlendirilir (Türköne, 2005). Bu modelde dikkat çeken nokta, Atina’da “Ecclesia” denilen meclisin yılda 40 defa toplanıp temel sorunları görüşüp karara bağlamayı ve kamu görevlilerini atamayı tüm yurttaşların katılımıyla yapmasıdır. “Mecliste 500 kişilik bir konsey yürütme kanadını oluşturuyor ve 50 kişiden oluşan güçlü bir komite konseye çeşitli teklifler getiriyordu. Komite başkanlığı bir gün için gerçekleştirilen bir görevdi ve hiçbir Atinalı bu onuru bir günden fazla yaşayamıyordu” (Türköne, 2005). Yani, Atina demokrasisini bu kadar önemli yapan şey vatandaşların siyasi aktivitelere doğrudan katılması ve sorumluluk almasıydı.

Bunun yanında Atina’da köleler, kadınlar ve yabancılar yurttaş sayılmıyor, halk Atina doğumlu, 20 yaş üzeri, mülk sahibi erkeklerden oluşuyordu. Aslında bu açıdan bakıldığında, Atina yönetimi demokrasiyle bağdaşmamaktadır.

Demokrasiye getirilen ilk eleştiriler de demokrasinin tarihi kadar eskidir. Platon, Atina’nın Sparta’yla yaptığı savaş sonrasında yenik düşmesi ve ahlak ve iktidarın çürümesiyle birlikte demokrasiyi sert bir şekilde eleştirmiştir. Platon’a göre; demokrasi, yoksul çoğunluk tarafından yönetildir. Yoksul çoğunluk kendilerini yönetecek bilgi ve deneyime sahip değildir. Çözüm, iktidara bilgili ve eğitilmiş sınıfının getirilmesidir (Sorensen, 2007). Aristo da Platon’un eleştirilerini geliştirmiş ve benzer bir tutum takınmıştır.

15. ve 16. yüzyılda yaşanan Rönesans ve Reform gelişmelerinden sonra 17. ve 18. yüzyıl aydınlanma çağı olarak adlandırılmış, bu dönemde birey ve akılcılık ön plana çıkmış, insanın aklını kullanarak kendi yazgısına hakim olabileceği savunulmuştur. Aydınlanma düşünürleri iktidarın kaynaklarını ve bireyin siyasetteki yerini sorgulamaya başlamış, bu da modern demokrasinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Liberal demokrasinin en eski modeli 1820’lerde Jeremy Bentham (1773-1836) ve James Mill (1748-1832)’in katkılarıyla ortaya çıkmıştır. Mill ve Bentham demokrasiyi, vatandaşları hükümetlerden korumak ve hükümetlerin vatandaşların çıkarlarına uygun politika izlemelerini sağlayacak bir araç olarak görmelerinden dolayı, koruyucu model olarak adlandırmıştır (Sorensen, 2007). John Stuart Mill (1806–1873) ise demokrasiye babasından daha çok ilgi duymuş, demokrasiyi bireysel kapasitelerin en uygun ve üstün bir biçimde gelişimini sağladığını öne sürmüştür. Mill, eğitime önem veren bir düşünür olarak okumamış kimselerin oy hakkına sahip olmaması gerektiğini düşünmüş ve eğitilmiş olanlara daha fazla oy hakkı tanındığı bir “çoğul oylama” sistemi önermiştir (Sorensen, 2007).

John Stuart Mill’den yaklaşık bir yüzyıl önce yaşamış olan Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) ise vatandaşların kendi yasalarını yapmaya doğrudan katılmaları gerektiğini, aksi halde özgür olamayacaklarını savunur (Sorensen, 2007). Bu görüş radikal bir doğrudan demokrasi anlayışına dayanır. Rousseau’nun fikirleri

1960'lar ve 1970'lerdeki Yeni Sol düşünürlerin katılımcı demokrasi fikrini geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Bu şekilde her birey kendi yaşamına dair verilen kararlara katılmakta, böylece adem-i merkezîyetçilik, açıklık ve hesap verme gibi ilkeleri zorunlu kılmaktadır (Türköne, 2005). Rousseau da, J. S. Mill gibi, sosyo-ekonomik eşitsizliğin vatandaşların eşit siyasi haklara sahip olmasını önlediğini ve demokrasinin sosyo-ekonomik eşitsizliğin olduğu bir ülkede asla var olamayacağını savunmuştur. Rousseau'nun fikirleri liberal akımdan bir kopuşu simgelemiş ve marksist geleneğe ön ayak olmuştur. Karl Marx (1818–1883), kapitalist demokrasi eleştirisinde, eşitsizliği kapitalist toplum tarafından yaratılan sınıfsal bölünmelerle ilişkilendirir. Gerçek politik ve ekonomik eşitliği ve tam bir demokratikleşmeyi sağlamanın tek yolu kapitalizmi yıkmaktır. Kapitalizm, sosyalizmle yer değiştirecek ve en sonunda komünizmle beraber demokrasi sağlanacaktır. Liberaller özgürlük ve demokrasinin sağlanması için gerekli altyapıyı sadece kapitalist sistemin sağlayabileceğini düşünürken, Marksistler demokrasinin sağlanması için kapitalist sistemin yıkılması gerektiğini savunurlar.

Ekonomik eşitsizliğin demokrasiyi engelleyeceğini düşünen bir diğer isim Robert Dahl (1989)'dır. Dahl, modern kapitalizmin sosyal ve ekonomik kaynaklarda eşitsizliğe neden olduğunu, bunun da siyasal eşitlik ve demokratik süreç için birçok sorun çıkartacağını söylemiş ve ekonomi üzerinde müşterek bir kontrol sistemi önermiştir (Sorensen, 2007). Dahl'a göre; demokrasi, vatandaşların tercihlerini açık ve kesin bir şekilde ifade edebildikleri, diğer vatandaşlara ve hükümete gösterebildikleri ve bu tercihlerin hükümet tarafından eşit bir şekilde yönetildiği zaman ideal bir siyasal sistem haline gelir (Ishiyama, 2012). Dahl, demokrasiye yakın bir sistem mevcut olmadığı için çoklu yönetim anlamına gelen "poliarşi" kavramını kullanmıştır. Dahl'a göre, makul ölçüde duyarlı bir demokrasi şu şartlarda ortaya çıkar;

- ❖ Örgüt kurma ve bunlara katılma hürriyeti,
- ❖ İfade hürriyeti,
- ❖ Oy verme hakkı,
- ❖ Kamu görevlerine getirilebilme hakkı,
- ❖ Siyasal liderlerin seçmen tercihini kazanmak için yarışabilme hakkı,
- ❖ Değişik haber alma kaynaklarının varlığı,

❖ Serbest ve adil seçimler ve hükümet politikalarını oylara ve diğer tercih belirtilerine dayandırmak için gerekli kurumların bulunması (Ishiyama, 2012).

Demokrasi kavramının bir diğer tanımını ise Joseph Schumpeter 1942 yılında yapmıştır. *Capitalism, Socialism and Democracy* isimli kitabında Schumpeter, demokrasiyi kaynak olarak “halkın iradesi” ve amaç olarak “ortak iyilik” şeklinde tanımlayan klasik demokrasiyi eleştirerek “başka bir demokrasi teorisi” olarak adlandırdığı görüşünde demokrasi yöntemini “siyasi kararlara varmak için halkın oylarını yarışmacı bir mücadele yoluyla kullanması” şeklinde betimlemiştir (Huntington, 1993).

Larry Diamond’a göre bir hükümetin demokratik olup olmadığı üç koşulda belirlenir;

- ❖ Bireyler ve siyasal partiler arasında anlamlı ve yoğun bir rekabet olmalıdır,
- ❖ Liderlerin ve politikaların seçiminde yüksek derecede esaslı bir siyasal katılım en azından düzenli ve dürüst seçimlerle yapılmalıdır,
- ❖ Ülkede ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma ve örgütlere katılma özgürlüğü gibi temel siyasi hak ve özgürlüklerin bulunması gerekir (Schlumberger, 2000).

David Held’e göre demokrasi kavramının “liberalleşme” ve “katılım” olmak üzere iki boyutu vardır. Buna göre; ne kadar çok liberalleşirsek o kadar çok demokrasi gelişir, *Yoksulluk ve sosyo-ekonomik eşitsizliği önleyen bir ekonomiye sahip olmadan nüfusun yoksul kısmının siyasal haklarını kullanmaktan hoşnut olduğunu söyleyemezsiniz* (Sorensen, 2007). Katılım boyutu ise hükümet ve kamu kurumlarına ilaveten sosyal kurumlar ve ekonomiyi de içerir.

Samuel Huntington, “Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme (The Third Wave: Democratization in The Last 20th Century)” isimli kitabında demokrasiyi tanımlarken birkaç noktaya dikkat edilmesi gerektiğini vurgular. Birincisi; demokrasinin sadece seçimleri baz alarak tanımlanması çok sığ kalmasına yol açmaktadır. Bu yüzden kavramın daha geniş kapsamlı ve açıklayıcı tanımlanması gerekir. İkinci olarak; bir ülke iktidarını demokratik yollarla seçse bile, eğer o iktidar

yetkilerini sınırsız olarak kullanıyorsa veya demokratik yollarla seçilmeyen bazı grupların kuklası olmuşsa, o ülkenin demokratik olduğundan söz edilemez. Örneğin; 1920'lerin sonlarında Japonya'da ve 1980'lerin sonlarında Guatemala'daki yönetimlerin ordunun egemenliğinde kalması demokratik olmalarında sorunlara yol açmıştır (Huntington, 1993). Mısır'da da 1950'lerde Kral Faruk'u deviren Cemal Abdül Nasır'la başlayan geleneksel bir askeri yönetim söz konusuydu. Abdül Nasır gibi, daha sonra gelen cumhurbaşkanları Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek de asker kökenliydi. Mübarek'in devrilmesinden sonra Yüksek Askeri Konsey yönetime ağırlığını koymuştur fakat daha sonradan yeni seçilen Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi orduyu tasfiye edip devre dışı bırakmıştır. Bu anlamda gelecekte Mısır'da ordunun tekrardan iktidar üzerinde söz sahibi olması ülkenin demokratikleşmesini engelleyerek önemli bir tehlike olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, demokrasinin tanımına “istikrar” veya “kurumsallaşma” kavramları da dâhil edilebilir (Huntington, 1993). Demokrasilerin kurulması kadar gelişip istikrarlı bir şekilde devam etmesi de önemlidir. Bu durum demokratikleşme teorisi tarafından incelenmekte, demokrasilerin istikrarı için hangi şartların gerekli olduğu üzerinde durulmaktadır. Seymour Martin Lipset, demokrasinin istikrarı için sosyal sistemlerin temel iki özelliği olan ekonomik gelişme ve yasallığı dikkate almaktadır. Lipset'e (2006) göre, bunlar demokratik siyasal sistemi sağlayan toplumun temel yapısal özellikleridir. Bir ulus ne kadar zenginse, o ulusun demokрасisi o kadar kalıcıdır. Buna göre, demokрасinin iyi işleyebilmesi için ekonomik gelişme, kitlesel iletişim, sanayileşme, eğitim seviyesi, kentleşme gibi kriterler bakımından sosyal-ekonomik yönde gelişmiş bir ülke olması gerekir. Bunun yanında, büyüyen ve gelişen bir orta sınıf ile sosyal ve ekonomik güvenliğe sahip bir alt tabakanın varlığı, sınıflar arası geçişi kolaylaştıran bir yapının bulunması, eğitim seviyesinin yüksek olması ve vatandaşların siyasi katılımında istekli olması demokрасinin gelişimi için önem ve gerek teşkil etmektedir.

Demokрасinin çalışmada bahsi geçen tüm tanımları bize siyasal sistemlerin ne ölçüde demokratik olduklarına karar vermemizi ve sistemleri karşılaştırmamızı sağlayacaktır. Örneğin, demokрасiyi sadece iktidarın halk tarafından seçilmesi olarak ele alırsak, bir ülkenin demokratikleşip demokratikleşmediğini o ülkede serbest, açık ve dürüst seçimlerin yapılıp yapılmadığına bakarak anlayabiliriz. Demokrasi

ölçümünde daha verimli bir sonuç elde etmek için hangi göstergelerin kullanılması gerektiği halen tartışılmalı bir konudur. Bununla ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Tatu Vanhanen'in 1850-1993 yılları arasında 172 ülkedeki demokrasi gelişimini ölçme çalışması bunlardan biridir. Demokrasi ölçümünde kullanılan diğer yöntemlere örnek olarak "The Polity IV Project" ve "Democracy Index" verilebilir. "The Polity IV" 1960'larda Ted Robert Gurr tarafından başlatılan yönetim biçimlerinin değerlendirilmesine yönelik çalışmanın son biçimidir. Söz konusu çalışma Monty G. Marshall tarafından devam ettirilmekte olup, 1800 ve 2012 yılları arasındaki seçimlerin rekabet, şeffaflık ve katılım düzeyine ilişkin yıllık verilere göre bağımsız devletlerin demokrasi seviyelerine ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır. Bu değerlendirmeye göre, -10 ve -6 arası puan alan ülkeler otokratik, -5 ve 5 arası puan alan ülkeler yarı-otokratik ve 6 ve 10 arası puan alan ülkeler ise demokratik ülkelerdir (Bkz. www.systemicpeace.org). "Democracy Index" ise, seçim süreci ve çoğulculuk, temel haklar ve özgürlükler, hükümetin işleyişi, siyasal katılım ve siyasal kültür alanlarında belirlenmiş 50 göstergeye göre 167 ülkede demokrasi ölçümü yapmaktadır. Democracy Index ilk olarak 2006 yılında üretilmiş ve 2008, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında da tekrarlanmıştır. Söz konusu çalışmaların zengin ve ayrıntılı olmasına karşın bugün için daha kapsamlı ve en bilindik yöntem olan "Freedom House Index" kullanılmaktadır.¹ *Freedom House Index* rekabet ve katılım (siyasi haklar) ve temel haklar olmak üzere iki boyut içerir. Her bir boyut için 7 puan kullanılmaktadır. Demokrasiye en fazla sahip olan ülkeler 1-1 puana sahip olanlar ve en çok anti-demokratik olan ülkeler ise 7-7 puana sahip olanlardır. Bu ikisinin arasındaki ülkeler ise yarı-demokratik ya da yarı-otoriter olarak yansıtılmaktadır (Bkz. www.freedomhouse.org). Bu demokrasi skalaları ülkelerin demokrasi tecrübelerinin karşılaştırılması ve demokrasi pratiklerinin incelenmesi açısından yararlı olmaktadır. Ölçümlerde genellikle ileri sanayiye sahip batılı ülkeler demokrasi olarak gösterilirken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri anti-demokratik ya da birçok eksiği bulunan demokrasiler olarak nitelendirilmektedir.

¹ Freedom House (Özgürlük Evi), merkezi Washington, D.C.'de olan ve sayılı ülkelerde şubeleri bulunan, kar amacı gütmeyen, hükümet dışı düşünce kuruluşudur ve yıllık olarak araştırmalar yapmaktadır. Freedom House'a göre; *özgürlük yalnızca hükümetlerin vatandaşlarına karşı sorumlu tutulduğu; hukukun hakim olduğu; ifade, bir araya gelme ve inanç özgürlüklerinin, azınlık ve kadın haklarının garanti edildiği; demokratik siyasi sistemlerde mümkündür.*

Freedom House'un demokrasi ölçümünde birtakım sorunları vardır. Öncelikle, demokrasi tanımı hukuk ve anayasa devletine kadar uzanmaktadır. Ancak her anayasal devlet güçlü bir demokrasi değildir. Skalanın aldığı bir diğer eleştiri de öznel olmasıdır. Ayrıca sınıflandırmalarda demokrasiye sahip ülkeler arasında siyasal sistemler, siyasal kültürler ve sosyo-ekonomik çevreler açısından ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu yüzden analizin başkanlık-parlamentar, çoğulcu-temsili, ikili parti-çok partili sistem gibi belirli ayrımlar arasında yapılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bunların dışında hangi demokrasi tanımına göre inceleme yapılacağı önem arz etmektedir. Örneğin; David Held'in demokrasi tanımını baz alırsak, eğer demokrasi yoksulluk tarafından güçleştiriliyorsa, o zaman demokrasiyi ölçmek için sosyo-ekonomik koşullara da bakmak gerekir. Bu yüzden demokrasi ölçümünde sosyo-ekonomik koşulları da ele alan Human Development Index'e bakmak yararlı olacaktır.

2.2 Demokratikleşme, Demokratikleşme Dalgaları ve Bu Dalgaları Etkileyen İçsel Faktörler

Demokratikleşme genel anlamda belli bir zaman diliminde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru geçişin gerçekleşmesi ve demokratik rejimin gelişmesidir (Huntington, 1993). Bugüne kadar birçok bölgede ve ülkede demokratikleşme pratiği yaşanmıştır. Her bir bölgenin demokratikleşme yolları ve nedenleri farklı olmakla birlikte hiçbir faktör tek başına ülkelerdeki demokratikleşmeyi açıklamaya yeterli ya da zorunlu değildir. Her ülkedeki demokratikleşme çeşitli sebeplerin kombinasyonu sonucudur. İlk demokratikleşme hareketleri Amerikan ve Fransız devrimleriyle birlikte yaşanmıştır. Bununla birlikte modern anlamda demokrasilerin kurulması 19. yüzyılda, kurulan demokrasilerin olgunlaşması ve diğer ülkelere örnek rejimler haline gelmesi ve demokratikleşmenin yaygınlaşması ise 20. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Samuel Huntington'a göre modern dünyada üç demokratikleşme dalgası gerçekleşmiştir. Her bir demokratikleşme dalgasının sebepler kombinasyonu diğer dalgaların sebeplerinden farklıdır. Bunlardan birinci demokratikleşme dalgasını (1828-1926) ABD genel oy hakkını tanınmasıyla başlatmıştır. Daha sonra ABD'yi

dominyonlarıyla birlikte Büyük Britanya İmparatorluğu, Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri izlemiş, bu ülkeler oy hakkını genişletmekle birlikte başbakanlarla kabinelerin parlamentolara karşı birlikte sorumluluğunu kabul etmiş ve bu dönemde 30'dan fazla ülke demokrasiye geçiş sağlamıştır (Huntington, 1993). Bu demokratikleşme dalgasında genel olarak ekonomik ve sosyal gelişmeler (sanayileşme, şehirleşme, burjuvazi ve orta sınıfın ortaya çıkışı, işçi sınıfının gelişmesi ve örgütlenmesi ve ekonomik eşitsizliğin azalması) ve Batılı Müttefiklerin Birinci Dünya Savaşında galip çıkması ve bunun sonucunda imparatorlukların parçalanması rol oynamıştır. Bu dönemde demokratikleşen ülkelerin dörtte üçünde Protestanlığın hâkim olduğunu düşünürsek, din faktörünün de demokrasiyi teşvik ettiğini söyleyebiliriz (Bruce, 2004). Protestanlık, bireyin Tanrı'yla aracısız ilişki kurmasını ve cemaatin üstünlüğünü vurguladığı, bununla birlikte piskoposluk örgütlenmesine hiç yer vermediği için daha demokratik bir şekilde örgütlenmiştir. Katoliklik ise, tam aksine, papazların aracı rolünü vurgulayıp, papazlar, piskoposlar, başpiskoposlar ve kardinallerden oluşan otoriter ve hiyerarşik bir yapıya sahiptir ve Papalığın yanılmazlığını kabul etmiştir. Bu yüzden Protestan ülkeler Katolik ülkelere nazaran ekonomik bakımdan daha hızlı gelişmişler ve daha yüksek refaha sahip olmuşlardır. Max Weber'in tezine göre; kapitalist zihniyet, Protestan ahlâkında mevcuttur. Protestan ahlâk, başarılı iktisadi faaliyeti ve kazancı, arzu edilebilir dini faaliyet olarak tespit etmiştir (Torun, 2002). Bu da kapitalizmi ve ekonomik zenginliğin gelişimini teşvik eder ve demokratik kurumların doğmasına yardımcı olur.

Ancak 1920'lerde Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan anlaşmaların kaybeden devletlere büyük yük getirmesi ve bu yükün milliyetçiliğe dönüşmesiyle beraber ırkçı partiler tarafından kullanılmasıyla komünist, faşist ve militarist ideolojiler yükselişe geçmiştir. Birçok ülke Hitler Almanya'sı ve Mussolini İtalya'sının etkisi altına girmiştir. Üç yıl gibi bir sürede Litvanya, Polonya, Letonya ve Estonya'daki yeni kurulmuş demokratik kurumlar askeri darbelerle devrilmiştir. Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelere diktatör rejimler hakim olmuştur. Çekoslovakya, Portekiz, Brezilya, Arjantin, Uruguay, İspanya ve Japonya'da da demokrasi çürümüştür (Torun, 2002). Bu ters demokratikleşme hareketinin bir başka nedeni de 1930'larda ortaya çıkan Büyük Buhran'la beraber ekonomik sıkıntıların yaşanmasıdır.

Demokratikleşmenin tekrar yükseldiği İkinci Demokratikleşme Dalgası (1943-1962) siyasal ve askeri nedenlerden kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşından galip çıkan ama aynı zamanda zayıflamış olan Batılı devletler denizaşırı sömürgelerini tasfiye etmiştir. Kurulan bu yeni devletler de hayata demokrasi ile başlamıştır. Batı Almanya, İtalya, Avusturya'nın büyük bir bölümü, Japonya ve Güney Kore demokrasinin yayılmasında başrol oynamıştır. Demokrasi dalgası Yunanistan, Türkiye, Brezilya, Arjantin, Peru, Ekvador, Venezuela ve Kolombiya'da yayılmıştır. Çekoslovakya ve Macaristan'daki demokrasi oluşumu ise Sovyet baskısı yüzünden sona ermiştir. Latin Amerika'da da Uruguay savaş sırasında demokrasiye yönelmiştir.

1960'lara gelindiğinde siyasi rejimler tekrardan otoriter bir havaya bürünmeye başlamış ve ikinci demokratikleşme dalgasına bir darbe, özellikle Latin Amerika'da, inmiştir. 1962'de Peru'da ordu seçim sonuçlarına müdahale etmiştir. 1964'te Brezilya ve Bolivya, 1966'da Arjantin, 1972'de Ekvador'da sivil yönetimler askeri darbelerle devrilmiştir. Akdeniz bölgesinde ise Yunan demokrasisi kral darbesiyle çökmüş, Türkiye'de ise 1960 askeri darbesiyle demokrasi kesintiye uğramıştır. 1960'larda demokrasiden küresel çapta böyle bir uzaklaşma yaşanması ve Batı demokrasisinin gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilirliği hakkında kötümser bir havanın hakim olmasına rağmen bağımsızlığını kazanan İngiliz sömürgeleri demokratik rejimler kurmuşlardır. 1962'de Jamaika ve Trinidad- Tobago, 1964'te Malta, 1966'da Barbados ve 1968'de Mauritius bu ülkeler arasındadır. Afrika'da bağımsızlaşan ülkelere ise demokrasiyi sürdürebilen sadece Bostwana oldu. Nijerya'da ise demokrasi askeri darbeye kesintiye uğradı.

Diğer Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde ise bağımsızlıklarından itibaren otoriter rejimler hâkim olmuştur. Kuveyt'te oy verme hakkı sadece ülkede yaşayan erkeklere tanınmış, anayasasında bir İslam devleti olarak nitelenen Bahreyn'de siyasi partiler yasaklanmış, petrol zengini Suudi Arabistan'da ekonomik gücüne paralel olarak monarşinin etki alanı da genişlemiştir. San Remo Konferansında İngiltere'nin manda idaresine devredilen Ürdün'de anayasal monarşi kurulurken, Fransa'nın idaresine verilen Suriye ve Lübnan'da parlamenter cumhuriyetler kurulmuştur. Suriye'de 1943 seçimleri hariç hiçbir

seçim demokratik olmamış, General Hafız Esad'ın 1970 yılındaki darbesinden sonra ülkenin muhalefet engellenip Baas Partisi'ne birçok anayasal avantaj sağlanmış, Esad bütün gücü elinde toplamıştır. Lübnan, 1943 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, 1970'e kadar bölgenin liberal parlamenter demokrasiye sahip tek ülkesi olmuş fakat daha sonra Ürdün'den ayrılan Filistinli grupların Lübnan'a yerleşmesiyle demokratik ortam ve istikrar bozulmaya başlamıştır (Furtun, 2006). Kuzey Afrika ülkelerinden Mısır'da, İngiltere tarafından 1882'de işgal edildikten sonra, çift meclisli anayasal monarşi kurulmuştur. 1952'de Hür Subaylar isimli örgütün darbesiyle birlikte Cemal Abdül Nasır'ın iktidara gelmesinden sonra monarşi feshedilmiş ve cumhuriyet kurulmuştur. Fakat kısa bir süre sonra Nasır muhalefeti tasfiye edip bütün gücü elinde toplamıştır. 1970'de Devlet Başkanı olan Enver Sedat zamanında da devlet başkanı en güçlü makam olarak tutulmaya devam edilmiş, devlet başkanına; başkan yardımcısı ve bakanları atama ve görevden alma, parlamentoyu feshetme ve kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmiştir. 1971 seçimleri diğer seçimlere nazaran daha demokratik gerçekleşse de 1973 Savaşı'ndan sonra devlet başkanı gücü tekrar eline almıştır. 1977'de seçim kanunu değiştirilmiş ve çok partili hayata geçilmiş fakat Enver Sedat yine de muhalefetin oluşmasını engellemiştir. 1951 yılında Fransa'dan bağımsızlığını kazanan Libya'da Muammer Kaddafi iktidara geldikten sonra *Yeşil Kitap* isimli bir manifesto yayınlamıştır. Halk yönetimi, sosyalizm ve üçüncü dünya teorisi başlıkları altında ideolojinin açıklandığı manifestoda halkın doğrudan yönetime katılacağı açıklanmıştır (Anderson, 2001). Tunus ise 1956'da bağımsızlığını kazandıktan sonra, genel seçimlerde Habib Burgiba Tunus Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Zeynel Abidin Bin Ali'nin 1987 yılında bir darbeyeyle yönetime el koymasından sonra iktidar tek otorite haline gelmiştir (Journal of Democracy, 2001).

Üçüncü Demokratikleşme Dalgası 1974'ten sonra yaşanmış, Avrupa, Asya ve Latin Amerika'da yaklaşık 30 ülkede otoriter rejimler çökmüş, yerini demokratik rejimler almıştır (Huntington, 1993). Bazı ülkelerde ise otoriter rejimlerde liberalleşme yaşanmış, demokrasi fikri gücünü arttırmaya başlamıştır. Portekiz'de otoriter rejimin çökmesinin ardından Yunanistan'daki askeri yönetim de düşmüş, yerine sivil yönetim başa gelmiştir (Pridham and Vanhanen, 1994). Ardından 1978'de İspanya yeni bir anayasa ve parlamento seçimiyle demokrasiye

geçti. Latin Amerika'da ise, Ekvador (1977), Peru (1978), Arjantin (1983), El Salvador (1984), Bolivya (1985) ve Uruguay (1985) üçüncü demokratikleşme dalgasına katılan ilk ülkelerdir (Taylor, 2002). Daha sonra ise Brezilya (1989), Şili (1989), Nikaragua (1990), Panama (1994) ve Paraguay (1993) demokratikleşmiştir.² Bölgede üçüncü dalgaya son eklenen ülke 1996 seçimleriyle Meksika, demokratikleşme dalgasına katılmayıp otoriter rejimi sürdüren tek ülke ise Küba olmuştur (Taylor, 2002). Demokrasi akımının Asya'da yaşanan en önemli göstergelerinden biri Hindistan'ın 1,5 yıllık olağanüstü yönetiminden sonra demokrasiye tekrar geçmesi olmuştur. Türkiye'de 1980 askeri darbesinden sonra 1983'te yönetim sivillere bırakılmıştır. 1986'da Filipinler'de, 1987'de Kore ve Tayvan'da, 1988'de Pakistan'da demokrasi kendini göstermiştir.

1980'lerin sonlarında yaşanan demokrasi dalgası komünizme de bir darbe vurmuştur. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra 28 yeni devlet komünizmi terk etmiş, bu ülkelerden sadece Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovenya ve en son Hırvatistan liberal demokrasiye geçmiştir (Mcfaul, 2002). Rejim dönüşümüyle ilgili olarak literatürdeki temel iddia, demokrasinin otoriter rejimi destekleyenlerle muhalifler arasında eşit ve belirsiz bir güç dengesini barındıran bir dönüşüm sürecinin sonucu olduğudur. Bununla beraber, Mcfaul (2002) bu iddianın post-komünist dünyada geçerli olmadığını, demokratların göreceli olarak üstün bir güce sahip olduğu ülkelerde demokratikleşmenin gerçekleştiğini, diktatörlerin kati bir güce sahip olduğu ülkelerde ise otoriter rejimlerin çıktığını ileri sürmüştür.

Post-komünist ülkelerdeki rejim değişikliğinde hem Rusya'nın değişen politikaları hem de ekonomik faktörler etkili olmuştur. 1985'te Sovyetler Birliği'nin başına geçen Mikhail Gorbachev ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik çıkmazdan kurtulmak için ulusal ve uluslararası kararlar almıştır. Uluslararası ilişkilerde, ABD ile eşzamanlı nükleer silahların indirilmesi, Almanya ile ilişkileri güçlendirip Çin ile olan sorunların giderilmesi ve

² Latin Amerika'da üç ülke, Kolombiya (1958), Kosta Rika (1953) ve Venezüella (1959) ikinci demokratikleşme dalgasında yer almaktadırlar.

Afganistan'dan en az zararla çekilmek için çözümler aramıştır. Ulusal olarak da ülke kurumlarının işleyişinin demokratikleştirilmesi ve gizliliğe son verilmesi yönünde adımlar atarken, aynı zamanda durağanlaşan yapıyı canlandırmak ve büyüme hızını artırmak için bütün ekonomik ve toplumsal sistemin yeniden yapılandırılması çalışmalarına başlamıştır (Akaş ve Okyay, 1995). Ayrıca, askerî ve malî yollarla Doğu Avrupa'yı denetim altında tutma eğiliminden vazgeçerek Sovyetler Birliği'nin kendi iç sorunları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede Varşova Paktı ülkelerini ziyaret etmiş, onları kendi reform süreçlerini başlatmaları konusunda teşvik etmiştir (Demirkan, 1995). Örneğin; Polonya'da Gorbachev'in reformları ve Polonya ekonomik krizinin olumsuz etkileri sonucunda halk serbest ve dürüst seçimlerin yapılması gibi siyasi reform isteğinde bulunmuştur ve ülkede demokratik rejime ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlanmıştır. Macaristan'da da 1988'de çok partili hayata geçilmiş, 1989'un sonlarına doğru Sovyetler Birliği, Baltık Cumhuriyetleri, Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Romanya'daki komünist rejimler çökmüştür (Huntington, 1993). 1989'da yapılan ilk seçimler her ne kadar anti-demokratik olsa da, daha sonraki seçimlerde demokratların kazanmasıyla rejim dönüşümü sessiz bir şekilde gerçekleşmiş, Gorbachev'in de Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin iç işlerine herhangi bir müdahalesi olmaması komünizmin çöküşünü hızlandırmıştır. Fakat Çekoslovakya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Doğu Almanya'daki dönüşüm, gösteriler, grevler ve otoriter rejim yanlılarıyla şiddetli bir çarpışma sonucu gerçekleşmiştir (Mcfaul, 2002). Bulgaristan'da komünist rejim liberalleşmeye başlamış, Moğolistan'da da demokratikleşme isteyen halk ayaklanmıştır (Huntington, 1993).

Komünizmin çökmesinden çok geçmeden ekonomideki üç temel değişim post-komünist ülkelerde etkili olmuştur; fiyat desteklenmesine bir son verilmesi, tam istihdamın sona ermesi, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi. Tüm bu ekonomik reformlar söz konusu ülkelerde toplu bir resesyona yol açmış, çoğu ülkeyi yüzde 30'lara varan yoksulluk ve dönüşüm sürecinin kazananlarıyla kaybedenleri arasında keskin bir eşitsizlikle karşı karşıya bırakmıştır (Orenstein, 2008). 1990'ların ortalarından itibaren uluslararası aktörler Dünya Bankası ve OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) neo-liberal politikaların post-komünist ülkelerde iyi işleyebilmesi için devletin ekonomiye müdahalesi olarak

sadece işsizlik sigortası uygulamasını öngörmüşler ve maaş sistemlerinin özelleştirilmesini sağlamışlardır (Orenstein, 2008). Aynı zamanda Avrupa Birliği (AB) de ülkelerle üyelik müzakerelerine başlamış ve böylelikle çalışma, sağlık ve güvenlik standartları, kamu sağlığı, azınlıkların korunması gibi konularda sosyal politika reformlarına teşvik etmiştir. Komünizmin çökmesinden sonra bağımsızlaşan devletlerden Baltık ülkeleri AB üyesi olarak kabul edilmiştir (Obydenkova, 2012). Böylelikle Gorbachev'in reformlarından sonra uluslararası aktörler post-komünist ülkelerde neo-liberalleşme ve demokrasinin yerleşmesinde büyük rol oynamıştır.

Üçüncü demokratikleşme dalgasının dikkat çeken bir yönü, Protestanlık ile demokrasi arasındaki korelasyona uymamasıdır. 1970 ve 1980'lerde demokrasiye geçen ülkelerin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü Katoliktir. Demokratikleşme hareketlerine ilk katılan üç ülkeden ikisi (Portekiz ve İspanya), 6 Güney Amerika ve 3 Orta Amerika ülkesi, Filipinler, Şili, Meksika, demokratikleşen ilk Doğu Avrupa ülkeleri (Polonya ve Macaristan) Katolikti. Katolik ülkelerin 1970'lerden sonra demokratikleşmesinin iki sebebi vardır. Öncelikle 1960'ların ortalarından önce Katolik Kilisesi otoriter rejimlerin yanındayken 1960'ların ortalarından sonra otoriter rejimlere karşı çıkmışlar, Brezilya, Şili, Filipinler, Polonya ve Orta Amerika gibi ülkelerde demokratik rejimleri getirmede önemli bir rol oynamışlardır. Bu yüzden Katoliklik 1960 öncesinde demokrasiye bir engel iken, 1960 yılının ortalarından itibaren demokrasiyi teşvik edici hale gelmiştir. Katolik ülkelerin demokratikleşmesindeki bir diğer etken ise, bu ülkelerin 1970'lerden itibaren ekonomik gelişme göstermesidir.

İlk önce Güney Avrupa'da başlayıp, daha sonra Latin Amerika ve Asya'ya geçen ve ardından Sovyet Bloğundaki diktatörlükleri yıkan, Freedom House'a göre dünya nüfusunun yüzde 40 kadarının özgür olmasına yol açan (Bkz. www.freedomhouse.org) üçüncü demokratikleşme dalgasının birkaç önemli sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi 1960 ve 1970'lerde yaşanan ekonomik gelişmedir. 1960 ve 1970'lerde sanayileşmeyi içeren ekonomik gelişme yaşayan ülkelerde ise devlet dışında yeni zenginlik ve iktidar kaynakları yaratmış, toplumların ticarete, yatırıma, teknolojiye, turizme ve haberleşmeye açılmasını geliştirmiş ve gerektirmiştir. Sonuçta ekonomik gelişme orta sınıfın genişlemesine

yol açmış, toplumun büyük bir oranı işadamlarından, serbest meslek sahiplerinden, esnaftan, devlet memurlarından, yöneticilerden ve teknisyenlerden oluşmuştur (Ishiyama, 2012). Toplumlar arasında etkileşim artmış ve eğitim düzeyi yükselmiş; kişilerarası güven, hayattan zevk alma ve yetenek duyguları gelişmiş ve bunları da demokratik düzenin karşılayabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Hemen her ülkede demokratikleşme orta sınıf tarafından desteklenmiştir. Örneğin, Filipinler’de serbest meslek sahipleriyle işadamları demokrasi talepleriyle gösteri yapmışlardır (Huntington, 1993). Kore’de 1980’lerdeki demokrasi hareketi gelişen orta sınıfın öğrencilerle birlikte otoriter rejime karşı ayaklanmasıyla gerçekleşmiştir (Huntington, 1993). İspanya, Brezilya, Peru ve Ekvador dahil birçok ülkede de iş dünyası demokrasinin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Kentli orta sınıfın daha küçük ve zayıf olduğu Çin, Burma, Sudan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerde ise demokratikleşme başarısız olmuştur (Huntington, 1993).

2.3 Demokratikleşme Dalgalarını Etkileyen Dışsal Faktörler

Ülkeler belli bir sosyal ve ekonomik düzeye eriştiklerinde demokratikleşme sürecine geçiş yaparlar. Fakat demokratikleşmenin hızlanmasında ya da tam tersi gecikmesinde dışsal faktörlerin de rolü büyüktür. Örneğin, birinci demokratikleşme dalgasında Batılı müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı’nı kazanması sosyal ve ekonomik bakımdan demokrasiye hazır olmayan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokratik kurumların oluşmasını sağlamış fakat bu kurumlar uzun ömürlü olmamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra demokratikleşmeye hazır olan Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya’da Sovyet baskısı demokratikleşmeye engel olmuştur. 1980’lerden sonra da Avrupa kurumları, ABD ve 1985’te Mikhail Gorbachev’in iktidara gelmesiyle de komünizmin çöktüğü Sovyetler Birliği demokratikleşmeyi teşvik eden dış faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demokratikleşme dalgasına ivme kazandıran en önemli kurumlardan biri AB olmuştur. Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg ülkelerinin 1951’de imzaladıkları anlaşmayla oluşan Avrupa Kömür ve Çelik topluluğu, 1957 Roma Antlaşmalarıyla kurulan EURATOM (Avrupa Atom

Enerjisi Topluluğu) ve Avrupa Ekonomik topluluğuyla birleşip Avrupa Topluluğunu oluşturmuştur. Topluluk 1970'lerden itibaren genişlemeye başlamış, ilk genişlemesini Danimarka, İrlanda ve Büyük Britanya'yı bünyesine katarak gerçekleştirmiştir. Topluluğun Güney Avrupa'da yayılmaya başlamasıyla beraber üye olabilmek için gerekli olan ekonomik ve demokratik gelişme bölgede hız kazanmış, böylelikle Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın demokratikleşmesine katkıda bulunmuştur. Yunanistan tam üyelik başvurusu için 1975'te harekete geçmiş, Yunan ürünlerinin Batı Avrupa pazarlarına girmesini sağlamak, ABD'ye bağımlılığı azaltmak ve Türkiye ve Slav devletlerine karşı dengeyi sağlamak amacıyla Batı Avrupa'ya daha yakın olmak ve dolayısıyla ekonomik gelişmesini hızlandırmak durumunda kalmıştır. İspanya ve Portekiz'de ise özellikle orta sınıflar turizm, ticaret ve yatırım ortaklarının büyük bir bölümü topluluk üyelerinden oluştuğu için kendilerini Avrupa ile özdeşleştirmişlerdir. Sonuç itibariyle 1981'de Yunanistan, 1986'da da İspanya ve Portekiz birliğe üye olmuştur.

Demokratikleşmenin Merkez ve Doğu Avrupa bölgesine yayılmasını kolaylaştıran gelişmeler ise Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), Helsinki Nihai Senedi ve Helsinki süreci olmuştur (Pridham and Vanhanen 1994). 1 Ağustos 1975'te 35 Avrupa ve Kuzey Amerika ülkesinin imzaladığı Helsinki Nihai Senedi ve Ocak 1989'da yapılan AGİK'le beraber güvenlik, ekonomik işbirliği ve insan hakları ve temel özgürlüklerinden oluşan 3 temel sepetle hükümetlere düşen görevler belirtilmiştir. AGİK'in 1986'da Viyana'da yapılan toplantısı Batı-Doğu ilişkilerinde sıra dışı bir değişim yaratan önemli bir gelişmedir (Pridham and Vanhanen 1994). Sovyetler'in liderliğini üstlenen Mikhail Gorbachev'in başlattığı ekonomik açılımlar ve Batı Bloğuyla işbirliğini geliştirme politikaları Sovyet uydularının demokrasiye geçişinde önemli rol oynamıştır. Sovyet sisteminden kopan bu ülkelerdeki demokrasiye geçiş diğer ülkelere göre daha hızlı, istikrarlı ve başarılı olmuştur. İlk olarak 1988'de Macaristan'da, ardından 1990'ların başlarında Baltık Cumhuriyetleri'nde çok partili hayata geçiş için adımlar atılmıştır. 1989'da Polonya'da muhalefet lideri cumhurbaşkanı seçilmiş, aynı yıl Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Romanya'daki komünist rejimler çökmüştür. 1990 yılında Bulgaristan'da liberal reformlar gerçekleştirilerek serbest seçimler yapılmıştır. Bu devletlerle yakın işbirliğine

girişen AB, birliğe üyeliğin şartı olarak Kopenhag Kriterlerinin yerine getirilmesini isteyerek demokrasinin gelişimine destek olmuştur.

ABD ise demokratikleşmeyi teşvik etmek için siyasal, ekonomik, diplomatik ve askeri birçok araç kullanmıştır. Esasen insan hakları ve demokratikleşmeyi dış politikasının merkezine koyması 1977’de Jimmy Carter ve Carter’dan sonra 1981’de Ronald Reagan’ın başkanlığa gelmesiyle beraber başlamıştır. 80’li yıllarda El Salvador, Honduras ve Bolivya’da askeri darbenin yapılmasını önlemek için müdahalede bulunmuştur. Kore, Peru ve Filipinler’de de ordunun yönetime müdahale edip demokrasiyi kesintiye uğratmaması için ABD sert uyarılarda bulunmuş, Amerikan elçileri devreye girmiştir (Huntington, 1993). Bir diğer örnek, ABD Kongresinin Başkan Reagan’ın vetosuna rağmen Güney Afrika’nın ırk ayırımına dayanan rejimine son vermediği için 1986’da Güney Afrika’ya yaptırım yükleyen kanunu kabul etmesidir (Huntington, 1993).

Karadeniz bölgesinde etkinliğini arttırmaya çalışan ABD eski Sovyet cumhuriyetlerine de soğuk savaş dönemi ve sonrasında yardımlarda bulunmuştur. Bu çerçevede ilk olarak 1992’de, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan’ın demokrasiye ve serbest pazar ekonomisine geçişlerini kolaylaştırmak için Özgürlüğü Destekleme Yasası’nı (Freedom for Russia and Emerging Eurasian Democracies and Open Markets (FREEDOM) Support Act) yürürlüğe koymuş ve 460 milyon dolar yardımda bulunmuştur (Canar, 2012). 1999’da kabul edilen “İpek yolu Strateji Yasası”yla beraber Güney Kafkasya’da ve Merkezi Asya’da siyasi ve ekonomik baskıya maruz kalan devletlerin batıyla ilişkilerinin gelişmesi için ABD yardımlarının gerekliliği vurgulanmıştır. Bölge ülkelerinin rejim dönüşümünün sağlanması için atılan diğer bir adım ise Karadeniz Vakfı’nın kurulmasıdır (Canar, 2012).

11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra da ABD terörizmin yok edilmesi için demokrasinin var olması koşulunu öngören yeni bir dış politika anlayışı yaratmıştır. Yeni tehlike kaynaklarını Fas’tan Pakistan’a kadar geniş bir coğrafyada tanımlayan ABD bu bölgede demokratikleşmeyi tartışmaya açmıştır. ABD, Orta Doğu’ya ilişkin ilk resmi politikasını 13 Aralık 2002’de ortaya

koymuştur. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell tarafından ilan edilen “ABD-Orta Doğu Ortaklık Girişiminde” Arap ülkelerinde serbest ticaretin gelişmesi, girişimciliğin cesaretlendirilmesi, Müslüman kız çocuklarının eğitimi ve vatandaşların siyasal taleplerinin dile getirilmesinin desteklenmesi temel amaçlar olarak açıklanmıştır. Yeni Muhafazakar çevreler İslami grupların Orta Doğu'nun demokratik olmayan rejimlerinin siyasal sisteme katılmalarını engellediğini ve kendisini siyasal sistem içerisinde ifade edemeyen bu grupların sosyalleşemediğini dolayısıyla aşırılaştığını iddia etmişlerdir (Özpek, 2012). Dolayısıyla, ABD terörle mücadelesini Orta Doğu'daki anti-demokratik rejimlerin demokratik rejimlere dönüştürülmesi yoluyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Daha sonra BM ve NATO çatısı altında Afganistan ve Irak'a askeri müdahalede bulunmuştur fakat bu müdahaleler demokratikleşmeyi teşvik etmekten çok uzakta kalmıştır.

2.4 1980-2000 Yıllarında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Demokratikleşme

Bölgede demokratikleşmenin sağlanıp sağlanamayacağı merak edilen ve üzerinde tartışılan bir konudur. Bu yüzden, çalışmanın bu bölümünde Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki demokratikleşme tarihi incelenmiş olup, bugüne kadar geçirdiği demokratikleşme aşamalarıyla 2010-2013 yılları arasında yaşanan son gelişmelere değinilecektir. Ayrıca bölgenin farklı tarihsel, düşünsel, sosyal, ekonomik, dini ve siyasi değişkenlerini de analiz etmek gerekmektedir. Orta Doğu'daki halkın ekonomik ve politik taleplerde bulunması aslında yeni bir çaba değildir. Son on yıldır bu protestoları, grevleri, mitingleri ve diğer toplumsal gösteri şekillerini görebiliriz. Ancak, 2010 yılının sonları ve 2011'in başlarında Arap dünyasında gençlerin taleplerini dile getirmek için kendilerini yakmakta hiç tereddüt etmediği, halk yığınlarının sokağa dökülüp talepleri gerçekleşinceye kadar ne kadar fedakârlık gerektirirse gerektirsin geri adım atmadıkları yeni bir eylem tarzı ortaya çıkmıştır. Bu sürecin demokratikleşme teorileri ve Samuel Huntington'ın “Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme” kitabında bahsettiği demokratikleşme dalgalarıyla karşılaştırılması, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinin demokratikleşme olasılığının belirlenmesi açısından faydalı olacaktır.

Bölgeyi tarihsel olarak incelediğimizde, Arap ülkeleri Fransa ve İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana otokratik rejimlerle yönetilmiş olup, ülkelerin genelinde bugüne kadar hiçbir demokrasi tecrübesi yaşanmamıştır (Schlumberger, 2000). Bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen ardından birkaç ülkede parlamentolar kurulmuş ve ulusal seçimlere gidilmiş fakat bir süre sonra yapılan darbelerle rejimler giderek otoriterleşmiştir.

Avrupa, Asya ve Latin Amerika'da demokratikleşme hareketlerini ortaya çıkaran 1950-75 yılları arasında yaşanan ekonomik gelişmeler Orta Doğu'da tam tersine otoriter rejimleri güçlendirmiştir. Bir karşılaştırma yaptığımızda, Güney Avrupa, Doğu Asya, Orta Doğu ve Latin Amerika'daki ekonomik büyüme Güney Asya ve Afrika'nın ekonomik büyüme oranından daha büyüktür, fakat bu gelişme Orta Doğu bölgesinde Asya ve Latin Amerika'daki gibi bir demokratikleşmeyi sağlamamıştır. Örneğin Irak ve İran demokratikleşmemiştir. Keza, Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt 1976'da kişi başına geliri 4.000 doları aşan en zengin ülkeler arasında olmalarına rağmen demokratikleşmemişlerdir. Bunun nedeni, Arap ülkelerindeki ekonomik gelişmenin petrol gelirlerine bağlı olmasıdır. 1973-74 yıllarında OPEC'in (Petrol İhraç eden Arap Ülkeleri Birliği)³ petrol fiyatlarını keskin bir şekilde arttırması⁴ gelirlerin doğrudan bu ülkelere akmasına neden olmuş, Orta Doğu bölgesindeki ülkelerinin kendi aralarında petrol gelirlerinin sirkülasyonuna yol açmış ve birbirlerine olan bağımlılığını arttırmıştır (Schlumberger, 2000). Demokrasi ile ilgili yapılan çalışmaların genelinde doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkelerin kaynak kıtlığı bulunan ülkelere nazaran demokrasiye çok daha az eğilimli olduğu gözlenmiştir (Aslaksen and Torvik, 2006). Sadece petrol ihracından doğan zenginlik doğrudan devlete aktığı için bu olay devlet bürokrasisinin gücünü arttırmış, böyle bir durumda devletin vergilendirmeye ve vergilendirme için halkın rızasına ve oyuna ihtiyacı

³ OPEC 16 Eylül 1960'ta başlıca beş petrol üreticisi olan İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezüella ve Irak tarafından kurulmuştur. Daha sonra Katar, Endonezya, Libya, (Birleşik Arap Emirlikleri), Cezayir, Nijerya ve Ekvator da birliğe katılmıştır. OPEC'in başlıca amacı üretici ülkelerin gelirlerini koruma altına almak ve bunun için de petrol politikalarının birleştirilip koordine edilmesidir.

⁴ OPEC'in petrol fiyatlarını keskin bir şekilde 4 kat arttırmasının nedeni ABD'nin Yom Kippur Savaşı'nda İsrail'e destek vermesidir. Yom Kippur Savaşı, Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün katıldığı İsrail'e karşı yapılan bir savaştır. Petrol ambargosu her ülkeye eşit uygulanmamış, özellikle İsrail'e destek çıkan ABD ve silah satan Hollanda'ya uygulanmıştır.

kalmamıştır. Bu şekilde halkın sessizliğini sağlayan rantiyer politikaları Afrika liderlerinin büyük bir çoğunluğu hegemonik güçlerini meşrulaştırmak için kullanmıştır (Asumah, 2010). Aynı zamanda, bazı çalışmalarda her ne kadar güçlü seçim rekabetinin olduğu yerlerde politik gücün güvence altına alınması amacıyla oy verenler arasında etkinsiz bir gelir transferi gerçekleşeceği iddia edilse de, Politik Ekonomi modellerine göre genel kanı, demokrasinin ekonomik etkinliği arttırdığı ve seçim rekabetinin yeteri kadar sağlandığı ülkelerde oy verenlerin gelirlerinin daha yüksek olacağıdır (Aslaksen and Torvik, 2006).

1980'lerin ikinci yarısından itibaren bu durum değişmiş, Körfez ülkelerinin petrolü olmayan ülkelere ihracatı durma noktasına gelmiş, OPEC'in petrol fiyatları üzerindeki gücü azalmış, birçok Arap ülkesi sonunda büyük mali krizlere neden olan döviz krizine girmişlerdir. Krizlerden kurtulmak için ise IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası tarafından belirlenen istikrar ve liberalleşme programlarını uygulamaya koymuşlardır. Bölgedeki liberalleşmenin en temel nedeni ülkelerin kötü bir ekonomik performansa sahip olmaları dolayısıyla, Libya ve Irak hariç tutulmak üzere, Mısır, Ürdün ve Cezayir gibi ülkelerde çıkan açlık isyanları, İslami canlanma ve diğer protestolardır (Schlumberger, 2000).

Bu gelişmelerle birlikte Cezayir ve Ürdün'de ilk serbest ve dürüst seçimler yapılmıştır. Kuveyt'te İkinci Körfez Savaşı'ndan sonra parlamentonun gücü artmıştır. Suriye parlamentosunda ise Baas Partisi'nden bağımsız 60 aday çıkmıştır. Suudi Arabistan'da Kral Fahd ilk kez temel hakları güvence altına alan bir yasal düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Ayrıca 1993 yılında ilk kez Danışma Meclisini kurmuştur (Albassam, 2011). Kral Fahd 2000 yılında ekonomi alanında da dış yatırımı attırmak ve kolaylaştırmak için önemli adımlar atmıştır (Albassam, 2011). Bahreyn ve Umman'da da benzer gelişmeler yaşanmıştır. Umman 1990'da Devlet Danışma Konseyi kurmuş, 1996'da Sultanlığın ilk anayasası olan temel yasayı kabul etmiştir. Fakat danışma meclisi çok az toplanabilmiş ve gerçek anlamda bir güce sahip olamamıştır (Cecil, 2006).

Kuzey ve Güney Yemen'in 1990 yılında birleşmesinden sonra Yemen kabul ettiği anayasayla⁵ Arap dünyasında ilk çok partili parlamenter rejim örneği sergilemiş, 1993'te serbest ve adil bir seçim yapılmış fakat bu demokrasi örneği ülkede 1994'te çıkan iç savaş nedeniyle sona ermiştir. Lübnan'da 1980'ler boyunca süren iç savaş başkanlığa Amin Gemayel'in gelmesiyle birlikte sona ermiştir (Abraham, 1996). 1992'de parlamenter seçimlere gidilmiş, 2000 yılında İsrail'in Lübnan topraklarından çekilmesi ve Suriye devlet başkanı Hafız El-Esad'ın ölmesiyle birlikte Suriye'nin de Lübnan'dan çekilmesi politik hareketlenmeyi arttırmıştır (Abraham, 1996).

Ürdün'de 1980'lerden itibaren politik hareketlenmeler olmakla birlikte ekonomik hareketlenmeler de yaşanmıştır. Halkın, özellikle öğrenci kesiminin politik ve ekonomik taleplerle ayaklanması üzerine Kral Hüseyin serbest seçimlere gitmiş, muhalif gruplardan birçok kişi parlamentoya girmiştir (Furtun, 2006). Kral Hüseyin, 1990 yılında Ürdün'de daha özgür bir politika için Ulusal Beyanname hazırlanmasına karar vermiş, fakat 1992'de seçim sistemi üzerinde tekrar kısıtlamalara gitmiştir. Suriye'deki katı rejim hiçbir değişiklik olmadan devam etmiştir. Fas'ta her ne kadar serbest seçimler yapılsa da Kral en yetkili ve etkili otorite olarak kalmaya devam etmiştir, dikkati çeken nokta 1998'den sonra insan hakları ve demokratik özgürlükler alanında düzenlemelerin yapılmasıdır (Schlumberger, 2000).

Mısır'da Hüsnü Mübarek demokratik talepleri karşılayacağı vaadiyle iktidara gelmiş, ilk olarak seçim sistemini oransal temsil şeklinde değiştirmiştir. Bu yeni seçim sistemi Ulusal Demokrasi Partisi'nin iktidarda kalmasını ve diğer partiler üzerinde kontrol sağlamasına neden olmuştur (Furtun, 2006). Ülkede 1990'lardan itibaren Müslüman Kardeşler örgütüyle beraber İslami hareket yayılmaya başlamıştır. Mısır'da olduğu gibi Tunus'ta da İslami Yöneliş Hareketi 1980'lerde başlamış ve halk tarafından desteklenmiştir. 1987'de Tunus yönetimine Ben Ali'nin gelmesiyle birlikte insan hakları ve seçim sisteminde

⁵ Yemen anayasasına göre; devlet başkanı yürütmenin de başıdır ve ülke genelinde yapılan seçimler sonucu yedi yıllığına seçilir. Devlet başkanı başbakanı seçer. Bunun dışında 111 üyeli danışma konseyini devlet başkanı seçer. 1990 Yemen anayasası için bkz: <http://www.albab.com/yemen/gov/off2.htm>

olumlu değişiklikler yapılmıştır.⁶ 1990’larda insan hakları savunucularına, laik kesime ve medyaya yönelik kısıtlamalar getirilmiştir (Schlumberger, 2000).

Tüm bu gelişmeler akademik çalışmalarda yarı-demokrasiye geçiş olarak nitelendirilmiş, “Arap bölgesinde demokrasi var mı?” tartışmalarını gündeme getirmiştir. Fakat 1990’lardaki politik liberalleşme sonrası görünümüne bakarsak, bu ülkelerde her ne kadar çok partili seçimlere gidilmiş, seçim sistemlerinde değişiklik yapılmış ve insan hakları ve demokratikleşme alanında olumlu gelişmeler yaşanmış olsa da bu olumlu gelişmeler bir süre sonra kendini yine otoriter yönetime bırakmıştır. Bu haliyle Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi demokratikleşmekten uzak kalmıştır. Arap ülkelerindeki monarşiler hiçbir şekilde demokratik usullerle denetlenmemiş, Arap iktidarları politikadaki tek ve vazgeçilmez otorite olarak parlamentonun feshedilmesi dahil olmak üzere tüm yetkilere sahip olmuştur. Üstelik serbest seçimlerin yapılması rejim karşıtı muhaliflere şiddet uygulanmasını engelleyememiştir. Gelişen sivil toplum örgütlerinin liderleri ise devlete bağlı kalmış ve bu anlamda gerçek bir sivil toplumu yansıtamamıştır. 1990’larda Arap dünyasındaki ekonomik liberalleşme ve sınırlı politik özgürlükler demokratikleşmeyi sağlayamamıştır.

2.5 2000’lerden Günümüze Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da Demokratikleşme

Bölgede 2000’li yıllardaki gelişmelere bakarsak, 1990’lı yıllara nazaran Arap halklarının ekonomik ve politik taleplerinin arttığını ve bu sebeple bir toplumsal hareketlenme yaşandığını görürüz. Bu toplumsal hareketlenmeyi oluşturan güçlerin yanında, bu halk ayaklanmalarının hangi kesimlerden oluştuğunun ve taleplerinin ne olduğunun iyi bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Ayaklanmaların sebepleri incelendiğinde, akademisyenlerin görüş birliğine vardığı ortak nokta, halk yığınlarının taleplerinin politik olmaktan çok ekonomik ve sosyal ağırlıkta olduğudur. Bu genel kanıyı bir tarafa bırakırsak, öncelikle ayaklanan halk kesimleri ve taleplerini incelemek, daha sonra da bu

⁶ Tunus işkenceye karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesini imzalayarak bölgede bir ilki gerçekleştirmiştir. Siyasi mahkumlar serbest bırakılmış, birçok parti meşrulaşmış ve basın kanununun yumuşatılmasıyla medya özgürleştirilmiş, 1988’de yapılan değişikliklerle çok partili hayata geçilmiştir.

talepler doğrultusunda yaşanan gelişmelerin halk kesimlerinin isteklerini ne derece karşıladığı üzerinde durmak yararlı olacaktır.

Mısır 1998-2004 yılları arasında 1000 kadar grev ve işçi oturma eylemlerinden oluşan protesto hareketlerine sahne olmuştur (Bakr, 2010). Sadece 2004 yılındaki protestolar 2003 yılına göre yüzde 200 artışla 250'yi aşkındır. Bu artış, dönemin başbakanı Ahmet Nazif tarafından alınan ekonomik liberalizasyon sürecine dair kararlardan kaynaklanmaktadır. 2005 seçimlerinden sonra ise protestolar hem sayı hem de faaliyet alanı itibariyle hızla artmaya devam etmiştir. Mısır'ın ünlü gazetesi Al-Masry Al-Youm gazetesine göre 2006'da 222, 2007'de ise 580 grev, oturma eylemi ve gösteri gerçekleşmiştir (Ottaway and Hamzawy, 2011). Üstelik 2007'deki grevler kamu sektörü çalışanlarına da sıçramıştır; 55.000 vergi memuru kendileriyle aynı işi yaptığı halde daha fazla maaş alan diğer memurlarla eşit maaş almak için sokaklara dökülmüştür. Al-Mahallah Al-Kubra'nın Delta kasabasında dokumacılıkla uğraşan birçok işçi de "Yerel Ticaret Birliği Komitesi" üyelerini görevi kötüye kullanmakla suçlamış ve hükümetin meşruluğunu sorgular hale gelmiştir (Ottaway and Hamzawy, 2011). Böylelikle işçi kesimi politik bir eğilim edinmeye başlamıştır.

Genel olarak baktığımızda, politik hareketlerin ve grupların hükümetin 2003-2005 arasındaki politik açılımlarını durduramadıkları ve değişim yaratmakta başarısız oldukları konusunda ortak kanaat oluşturdukları için siyasal gösteriler 2005 seçimlerinden bu yana adım adım azalmıştır. Fakat aynı zamanda sosyo-ekonomik gösterilerde bir artış gözlenmiştir. 2008 yılı tahmini olarak 300.000-500.000 arası işçi kesiminin 400'den fazla toplu eylemine tanık olmuştur (Beinin, 2008). En önemlisi de, Nisan 2008'de genç aktivistler ve işçi gruplarının yoğunlukta olduğu ve kitlesel haberleşme araçlarının kullanılarak yayılmasının sağlandığı büyük çapta bir grevin yapılmasıdır. Söz konusu grev sadece sosyo-ekonomik reformları değil, aynı zamanda politik reform taleplerini de içermektedir (Beinin, 2008). Gruplar daha yüksek maaş, daha iyi sağlık, eğitim ve ulaşım hizmetleri, hükümet yolsuzluklarının yok edilmesi, polislerin işkencelerine ve keyfi alıkoymalarına son verilmesi, adaletli yargı sisteminin kurulmasını talep etmişlerdir. Mısır Hükümetinin grev karşısında maaşların yükseltilmesi ve devlet sübvansiyonlarının arttırılması gibi popülist çözümler getirmesi grevi kısa bir

zamanda durdurmuş ve bu yüzden de grevin politik taleplerle değil, sosyo-ekonomik taleplerle gerçekleştiği yorumlarına neden olmuştur. Mısır 2009’da yaklaşık olarak 1000 endüstriyel protestoya ve 2010’un ilk yarısında ise 300 işçi grevine tanık olmuştur (Ottaway and Hamzawy, 2011).

Gösteriler Kahire ve İskenderiye gibi kentsel merkezlerden Al-Mahallah Al-Kubra gibi büyük şehirlere sıçramıştır. Aynı zamanda. Nasır Partisi, Vasat partisi, Mısır Değişim Hareketi (Kefaya), avukat sendikaları ve diğer resmi ve gayri-resmi birçok grubu da içermiştir. Fakat başrolde kamu çalışanları, politik blogcular, bağımsız gazeteciler ve üniversite öğretim görevlileri yer almıştır. Popüler muhalefet partileri olan Liberal Delegasyon (Hizbu’l Vefd) Partisi ve Müslüman Kardeşler gösterileri desteklemişler fakat aktif olarak katılmamışlardır.

Süregelen bu sosyo-ekonomik protestolar karşısında hükümetler baskı kurmak yerine protestoculara birtakım imtiyazlar veren politikalar uygulamışlardır. Kamu çalışanları ve işçilerin maaşları birkaç kez yükseltilmiş, temel gıdaların fiyatları ise sıkı bir şekilde kontrol altına alınmıştır.

2010 seçimlerine yaklaşıldığında ise siyasal partiler ve gayri resmi siyasal kuruluşların iletişim ağlarını kullanmalarıyla politik protestolar tekrardan bir artış göstermiştir. Genel olarak baktığımızda, Mısır’daki grevciler ekonomik talepler üzerinde durmaya özen göstermişlerdir. 2005 ve 2010 seçimleri sırasında oluşan politik protestolar ise işçi kesimine ve ekonomik protestolara erişememiştir (Beinin, 2008). 2005 seçimleri sırasında meydana gelen politik protestoların ilk dalgası “Kefaya hareketi”, büyük çapta bir protesto yapılmasının ve özellikle işçi kesimine ulaşmanın zorluğunun farkında olan, politik reformlar talep eden bir kısım entelektüel tarafından kurulmuştur. Fakat 2008’deki hem sosyo-ekonomik hem de politik talepleri içeren ulusal protestoda, çok çeşitli gruplar arasındaki bu talep farklılıkları ortadan kaybolmuş, birçok işçi ve üniversite öğrencisi gösterilerde aktif rol almışlardır. Bunun nedeni ise, işçilerin ve genç aktivistlerin siyasal partileri güvenilmez ve demode kurumlar olarak görmesidir (Ottaway and Hamzawy, 2011). Siyasal partilerin işçiler ve aktivistlerin taleplerini dikkate almak yerine kendi gündemlerini protestoların merkezine yerleştirmeye çalışmaları protesto liderlerinin partilerden ayrı hareket etmesine neden olmuştur

(Ottaway and Hamzawy, 2011). Dahası, Mısır hükümetinin protestolar karşısında maaşları yükseltmesi ve devlet sübvansiyonlarını arttırması politik protestoları hızlı bir şekilde durdurmayı başaramamıştır. Sonuç olarak, siyasal partiler arasındaki iletişim ve uyum çok sınırlı kalmış, işçi taleplerinin öncelikli olarak sosyal ve ekonomik bazlı kalmasına neden olmuştur (Beinin, 2008).

2010 yılının sonlarına doğru başlayan halk hareketlerinin en önemli kısmını gençler oluşturmaktadır. Özellikle Tunus Yasemin Devriminin oluşmasında genç kesim etken rol oynamıştır. Arap dünyasında gençlik hareketlerinin yükselişi tipik öğrenci hareketlerinin dar taleplerini aşan güncel ve önemli bir olgudur (Beinin, 2008). Gençler Mısır ve Ürdün’de interneti kullanarak aktif rol almışlar, Kuveyt’te ise seçim yasasının değişmesinde kısa süreli fakat önemli bir rol oynamışlardır. En önemli nokta ise, Tunus ayaklanmasındaki gençlerin organizasyonel yapıların yokluğunda bile iletişime geçebilmesi ve böylesine büyük bir hareketi oluşturabilmesidir.

Mısır’daki *6 Nisan Gençlik Hareketi* bu hareketin büyük gücünü, aynı zamanda da temel zayıflığını ortaya koyan en iyi örnektir. *6 Nisan* aktivistleri 2008 genel grevinde birçok insanı harekete geçirmede başarılı olmuştur fakat bu başarıyı bir daha tekrar edememiştir (Ottaway and Hamzawy, 2011). Mısır’da 2010 seçimlerinden önce tekrar bir grup oluşturmak istemişler fakat ne seçimler ne de göstericiler üzerinde açık bir etki yaratamamışlardır. İnternet aracılığıyla yaklaşık 100.000 üyeyi harekete geçirmelerine rağmen protestolara çok az bir katılım gerçekleşmiştir (Bakr, 2010).

İşçi hareketleri, öncelikli olarak işçi sendikaları, solcu ve İslamcı gruplardan ciddi destek görmüştür ve yüz yüze görüşmeler aracılığıyla tabandan hareketliliğe dayanmaktadır. Yüz yüze görüşmelerin uygulanması, gençlik hareketlerini yönlendiren sosyal medya ve mesajlaşmanın düşük gelir ve eğitim seviyesine sahip olan işçi kesimi tarafından kullanılamamasının bir zorunluluğudur (Bakr, 2010). Sonuç olarak, gençlik hareketleri ve işçi kesimi/sol hareketler arasında bir farklılık oluşmuştur. Sendika geleneğinden gelen aktivistler sanal medyada yaratılan organizasyonların çok faydalı olmasına rağmen uzun süre hayatta

kalamadığını öne sürerken, genç aktivistler sendikacıların yaklaşımlarının yavaş ve modası geçmiş olduğunu belirtmişlerdir.

Solcu hareketler, Ürdün, Fas ve Cezayir’de önemli rol oynamıştır. Ürdün’de sosyo-ekonomik protestolardaki temel aktör küçük sol partiler olarak görülmektedir. Bu gruplardan bazıları Ürdün’ün İsrail’le yaptığı barış anlaşmasına karşı oluşmuş, daha sonra da geniş anlamda popülist koalisyonlar kurmuş ve de çeşitli kampanyalar düzenlemişlerdir. Örneğin, Ürdün’de 14-21 Ocak 2011 tarihlerinde yoksulluğu, temel gıda fiyatlarındaki artışları ve yolsuzluğu protesto etmek için ulusal çapta gösteriler planlanmıştır (Beinin, 2008). Mesleki kuruluşlar, sol partiler, özellikle Ürdün Komünist Partisi, ve genç aktivistler bu gösterilerde önemli rol oynamışlardır.

Fas’ta “Attac Maroc” isminde önemli sol görüşlü bir grup 2004’te yapılan özelleştirmeleri protesto etmek için gösteriler yapmıştır. 2008’de meydana gelen küresel finansal krizin yarattığı yoksulluk, işsizlik ve enflasyon, Fas’ın en önemli birliklerinden olan “Demokratik İşçi Konfederasyonu” ve “Fas İşçi Birliği”ni harekete geçirmiş, söz konusu birlikler grev düzenlemişlerdir. Tunus’taki ayaklanmaların ardından Cezayir’de de solcu ve genç aktivistler yolsuzluk ve enflasyona karşı 22 Ocak 2011’de toplu protestolar düzenlemişlerdir. Ayrıca göstericiler yolsuzluğa neden olanların ve başkan Bouteflika’nın iktidardan düşmesi ve tam teşekküllü demokrasi gibi politik taleplerini de dile getirmişlerdir (Dessi, 2011).

İslami gruplar Tunus ayaklanmasının akıbetine daha çok dahil oluyor gibi görünse de, aslında protestolara fazla katılım göstermemişlerdir. Bazı İslami gruplar 2010 yılında çıkan ayaklanmalarda işçiler, mesleki dernekler ve genç aktivistler tarafından düzenlenen protestolara katılmışlardır. Örneğin; Ürdün’de Müslüman Kardeşler solcu gruplar tarafından 14 Ocak’ta düzenlenen protestolara katılmıştır (Schenker, 2012). Mısır’da da Müslüman Kardeşler her ne kadar sosyo-ekonomik protestolara katılmakta isteksiz davransalar da (Paciello, 2011), 25 Ocak 2011’deki gösterilerde sosyo-ekonomik ve politik talepleri savunmak için boy göstermişlerdir.

Yani, genel olarak Arap ülkelerindeki halk hareketlerinin aktif bileşenlerine bakarsak, talepleri belli bir örtüşme gösteren kesimler; hareketi başlatan ve kullandıkları iletişim teknikleriyle mücadelede başrol oynayan gençlik kesimi, solda yer alan siyasi partiler ve işçi kesimidir. Talepleri ise; refah arttıracak ekonomik ve sosyal politikaların benimsenmesi, demokrasinin tesisi, güvenlik güçlerinin baskılarına son verilmesi, yolsuzluğa son verilmesi ve bağımsız bir dış politika izlenmesidir (Amin, 2011).

Tüm bu gelişmeler Arap halkının gerçek bir değişime aç olduğunu gösterir. Yıllardır hüküm süren diktatörlerin anti-demokratik tutumları, yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik gibi nedenler bölge ülkelerinin halklarında bir bıkkınlık yaratmıştır. Toplumsal eşitliğin olmadığı bu ülkelerde iktidarı ellerinde bulunduran kesimler lüks ve bolluk içinde yaşarken, halk sefalet içinde yaşamıştır. İdari ve ekonomik yolsuzluğun yaygınlaşması, rüşvet, iltimas ve usulsüzlüğün zorunlu ve normal bir durum gibi algılanması, siyasi ve idari mekanizmaların çıkar ve akrabalık esasına göre paylaşılması toplumun orta ve alt sınıflarında bozulmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sınıflar ekonomik hayatta istedikleri safhalara ulaşamamışlar, günlük işlerini bile kanun dışına çıkmadan halledemez hale gelmişlerdir. Tüm bu sorunlar isyanların toplumda karşılık bulması şeklinde kendini göstermiştir. Fakat bu talepler bölge ekonomisinin demokrasinin kurumsallaşmasına güçlü bir destek sağlayamaya hazır olmadığı bir zamana denk gelmiştir. 1980'lerde Latin Amerika, Asya ve Avrupa'da demokratikleşmeyi gerçekleştiren temel faktör sanayileşmeyi içeren ekonomik gelişmeydi. Arap bölgesinde ise otoriter rejimler iyi yönetimi engellemiş, beraberinde sanayileşmeye ket vurmuştur (Springborg, 2011).

Lipset'e göre, büyüyen ve gelişen bir orta sınıf ile sosyal ve ekonomik güvenliğe sahip bir alt tabakanın varlığı, sınıflar arası geçişi kolaylaştıran bir yapının bulunması, eğitim seviyesinin yüksek olması ve de vatandaşların siyasi katılımında istekli olması demokrasinin gelişimi için önem ve gerek teşkil etmektedir. Diğer bir deyişle, demokratik siyasal sistemi sağlayan toplumun temel yapısal özellikleridir. Fakat Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde ekonomik gelişmenin gerçekleştirilememesi orta sınıfın gelişimini engellemiştir ve bu yüzden de halk ayaklanmalarının büyük bir kısmı gençlerden ve daha sonra da işçi

kesiminden oluşmuştur. Dolayısıyla, Arap dünyasındaki toplumsal yapı demokratikleşmeyi gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip görünmemektedir.

Demokratikleşmenin gerçekleşmesi ve istikrarı hakkında literatürde genellikle iki tür yaklaşım vardır. Makro açıklamalar ülkenin gelişme oranı, ekonomik performansı, sınıf yapıları, koloni sistemi gibi uzun zamanlı yapısal faktörler üzerinde dururken, mikro açıklamalar insan aktörü, kısa zamanlı beklenmedik olaylar, kurumsal teşvikler gibi etkenlere dikkat çekmektedirler. Son zamanlarda ise yapılan demokratikleşme çalışmalarında demokratik gelişmeyi engelleyici ya da teşvik edici uluslararası değişkenlere dikkat çekmektedirler. Buna göre; bölgesel dağılım ve uluslararası organizasyonların baskıları demokratik gelişmeyi kolaylaştırmaktadır (Finkel, Limn and Seligson, 2007).

20. yüzyılda pek az ülke ilk denemelerinde istikrarlı demokratik sistemler yaratabilmişlerdir. Demokrasilerin yaşayabilmesi için ülkelerin daha önce demokrasi deneyimi yaşamış olması ve ülke içinde istikrar sağlanması önemlidir (Huntington, 1993). Bugün Mısır sokaklarındaki ayaklanma devam etmektedir. Bu kargaşa anayasanın içerdiği bazı maddeler üzerinde uzlaşma sağlanamaması, anayasa yapım sürecinin demokratik olmaması ve cumhurbaşkanı Mursi'nin gücü tek elde toplama çabası gibi nedenlerle açıklanabilir. Libya da devrim sürecini tamamlayamamış ülkelerdendir. Ayaklanmaların aradan geçen 2 yıldan sonra çatışmanın halen devam ediyor olması ekonomik ve politik gelişimin önündeki en büyük engellerden biridir. Diğer bir engel ise, Alfred Stepan ve Graeme R. Robertson'ın da belirttiği gibi, Arap-İsrail çatışmasıdır (Meinardus, 2004). Bölgedeki birçok otoriter rejim, Filistin-İsrail çatışmasının arkasına sığınarak ülkelerinde reform sürecini başlatmamaktadırlar. Suriye, Libya, Yemen, Mısır ve Tunus'ta savaş nedeniyle ilan edilen Olağanüstü Hal Yasaları 40 yıldır uygulanmış ve diktatörler bu yasalar çerçevesinde iktidarlarını devam ettirmişlerdir. Örneğin, 1981'de Hüsnü Mübarek başa geldiğinden beri muhalefet partileri tarafından dile getirilen anayasal reform talebini bu tür bahanelerle ertelemiştir.

Antik Yunan'dan günümüze kadar yapılan demokrasi tanımlarına ve demokratikleşme süreçlerine genel bir çerçeve dâhilinde baktığımız zaman, sosyo-

ekonomik faktörlerin yanında uluslararası faktörlerin de önemli olduğunu görürüz. Demokratikleşme teorisine katkıda bulunan Daniel Lerner, Seymour Martin Lipset ve Dankwart Rustow gibi düşünürler demokratikleşme için ekonomik gelişim, orta sınıfın ve elitlerin rolü ve kararları gibi içsel faktörler üzerinde dururken, Samuel Huntington, “Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme” isimli kitabında içsel faktörlere ek olarak güvenlik, dış müdahaleler ve uluslararası destek olarak bahsettiği dışsal faktörlerin de önemine vurgu yapmıştır. Bu faktörlerden sadece birinin demokratikleşmeyi sağlayabileceği veya faktörlerin hepsi bir araya geldiğinde demokrasiyi sağlayabileceği söylenemez. Çünkü her bölge birbirinden farklı dinamiklere ve koşullara sahiptir. Bununla birlikte, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde 1990 yılında başlayan ve 2010 yılına geldiğimizde büyük bir ayaklanmaya dönüşen gösterilerin bölgede demokratik bir rejime yol açıp açmayacağı hakkında fikir sahibi olabilmek için yukarıda bahsedilen sosyal, ekonomik, siyasi ve uluslararası faktörlerin bölgedeki varlığını incelemek gereklidir.

3. MISIR'DAKİ AYAKLANMALARIN EKONOMİ-POLİTİĞİ

Bir önceki bölümde demokrasi ve demokratikleşme kavramları üzerinde durulmuş, tüm dünyada yaşanan demokratikleşme hareketleri ve 1980'lerden günümüze Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde meydana gelen toplumsal hareketlenme mercek altına alınmıştır. Bu bölümde ise; köklü tarihi, 80 milyon nüfusu, zengin yer altı kaynakları ve gelişmiş entelektüel hayatı ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinin hem siyasal hem de ekonomik olarak en önemli ülkelerinden biri olan Mısır incelenmektedir.

Mısır'daki halk ayaklanmasının arkasında sadece sosyo-politik nedenler yoktur. Aslında devrimin temel tetikleyicisi Tunus'ta olduğu gibi halkın yaşadığı ekonomik zorluklardır. 2011 ayaklanması öncesinde Mısır'da nüfusun yüzde 20'si yoksulluk sınırının altında yaşarken (CIA, 2013), işsizlerin yüzde 90'ını genç kesimin oluşturması (Ahmed, 2012), ayaklanmanın çıkmasında öncü grubun gençler olduğuyla da örtüşmektedir. Bu yüzden bölümde siyasal problemlerin yanında Mısır ekonomisi de mercek altına alınmaktadır. Ayrıca, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinin coğrafi oluşumuna ve 20. yüzyıl tarihine göz atmak Mısır'daki ayaklanmaları analiz edebilmek için hayati önem taşımaktadır.

3.1 Orta Doğu ve Kuzey Afrika Coğrafyasının Oluşumu

19. Yüzyılda kapitalist ekonominin oluşması ve 1900'lere gelindiğinde dünya ekonomisinin daha da genişlemesi Batılı devletlerde bir demokratikleşme dalgası yaratırken, aynı zamanda emperyalist heves ve tasarımları da yükseltmiştir. Bu dönemde Batı'da ekonomik ve siyasal gelişme sağlanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gelişmelere uyum sağlayamaması, mali yapıda bozulma yaşaması ve aşırı genişleyen topraklarını yönetememesi yıkılma ve dağılma sürecine girmesine neden olmuştur. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki hâkimiyetini kaybetmiş, bölge kontrolünün Batılı devletlerin eline geçmesine yol açmıştır (Arı, 2008). Bu anlamda Orta Doğu ve Kuzey Afrika üzerindeki ilk Batılı emperyalist/sömürgeci hareketi İngiltere ve Fransa başlatmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere Arap halkını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak için Mekke Şerifi Hüseyin ile birtakım anlaşmalara girişmiş, Arap İmparatorluğu kurulması vaadiyle Arapların bağımsızlık duygularını kışkırtmıştır. Bir taraftan da Fransa ile 1916 yılında imzaladığı Sykes-Picot anlaşmasıyla bölgeyi pay etmiştir (Francisco, 2010). Fakat daha sonra Bolşeviklerin Çarlığın gizli anlaşmalarını açıklaması ve ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın gizli anlaşmaları kabul etmeyeceğini açıklaması üzerine İngiltere ve Fransa Arap halklarının bağımsızlıklarını koruyacaklarını açıkladıkları bir deklarasyon yayınlamışlardır (Armanoğlu, 2005). Bu sebeple Hicaz Kralı Hüseyin oğlu Faysal'ı Arap bağımsızlığını savunması için Paris Barış Konferansı'na (18 Ocak 1919) göndermiş, fakat Batılı devletler deklarasyona uygun davranmayarak Arap ülkelerinde manda rejiminin kurulmasını kararlaştırmışlardır. Nisan 1920'de yapılan San Remo Konferansı'nda ise İngiltere ve Fransa ABD'nin konferansa katılmamasını fırsat bilerek manda rejimlerini kendi aralarında paylaşmışlardır. Buna göre, Suriye ve Lübnan Fransız; Irak, Ürdün ve Filistin de İngiliz mandalarına verilmiştir. Daha sonra ise, 1. Kahire Konferansı'nda Winston Churchill başkanlığında toplanan 40 İngiliz uzman ve bir mühendis bu paylaşılan Arap topraklarının coğrafyasını tasarlamıştır (Kışlakçı, 2011). "40 harami" olarak da adlandırılan bu uzmanlar arasında ünlü İngiliz casusları Gertrude Bell, Sir Percy Cox, T. E. Lawrence, Sir Kinahan Cornwallis, Sir Arnold Wilson da bulunmuştur. Sir Percy Cox'un Kuveyt ve Suudi Arabistan arasındaki sınırın çizilmesindeki rolü büyüktür (Gordon, 2006). Gertrude Bell ve T. E. Lawrence'ın ise Irak, Suriye ve Ürdün sınırlarının belirlenmesinde büyük payı vardır. Sonuç itibarıyla Arap halkları kandırılmış ve büyük hayal kırıklığına uğramıştır (Kışlakçı, 2011).

Arapların bir başka hayal kırıklığı da Filistin konusunda olmuştur. Filistin'in Suriye'den ayrılarak İngiltere'nin mandası altına girmesinden sonra 1917'de Balfour Deklarasyonu ile İngilizler Filistin topraklarında Yahudilere Çanakkale Savaşı'nda verdikleri desteğin karşılığı olarak bir devlet vaadinde bulunmuşlardır. Bu kararla birlikte, Almanya ve İtalya'nın da desteğiyle Yahudiler 1930'larda Filistin'e göç etmeye başlamışlardır. Uluslararası toplulukta Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulması düşüncesi olgunlaşırken, Mısır'da ve diğer Arap ülkelerinde işgalci Britanya'ya ve Yahudilere karşı tepki büyümüştür.

Bu sebeple 1936'da ortaya çıkan Filistin ayaklanmasında Mısır'ın ve Müslüman Kardeşler örgütünün katkısı olmuştur. Bu tarihten sonra Mısır Hükümeti Filistin'le ilgili diplomatik müzakerelerde öncü bir rol oynamıştır (Jankowski, 1981).

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 27 Kasım 1947'de Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında taksim edilmesini ve Kudüs şehrinin de milletlerarası bir statüye sahip olacağını açıkladığı kararından hemen sonra, 14-15 Mayıs 1948 tarihinde Yahudi Milli Konseyi İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan ederken, aynı gece Filistin'de İngiliz mandası sona ermiştir (Armanoğlu, 1994). Bu tarihten itibaren Araplarla İsrail arasında birçok çatışma yaşanmıştır. Filistin sorunu, Filistin'in İslami mirası ve Kudüs'te bulunan kutsal yerlerin ötesinde ulusal sınırları aşarak tüm Arapları kapsayacak bir Arap milliyetçiliğinin şekillenmesinde önemli etkide bulunmuştur. 1930'lardan itibaren iç ve dış politikada Filistin sorununun hâkim olduğu Mısır'da Filistin'e yardım amaçlı Müslüman Kardeşlerin de dâhil olduğu bir sivil seferberlik sağlanmış, para ve silah toplanmış ve gönüllüler eğitilmiştir (Mayer, 1986). Bölge güvenliği açısından en büyük problemlerden biri olan Arap-İsrail sorunu halen devam etmektedir. Arap-İsrail çatışmalarının çalışma dâhilinde incelenmesi, Mısır'ın bölgedeki etkisinin anlaşılması ve ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bölge üzerindeki stratejilerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

3.2 Mısır'ın Bağımsızlığını Kazanması ve Monarşi Dönemi

Bu dönemin en önemli gelişmeleri Mısır'da yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere Mısır üzerinde de himaye kurmuştur. Mısır'ın manda yönetimi haline getirilip, askeri üs olarak kullanılması ve İngiliz, Avusturya ve Yeni Zelanda askerlerinin istilasına uğraması Mısır milliyetçiliğini körüklemiş fakat savaştan sonra bağımsızlık ümitleri gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Said Zaglül'ün 1919 başlarında kurduğu Vafd Partisi bağımsızlık isteğiyle halk ayaklanmasını teşvik etmiştir (Marsod, 2007). İngiltere, ayaklanmaların daha da şiddetlenmesi üzerine Malta'ya sürgün ettiği Vafd liderlerini serbest bırakmış, 28 Şubat 1922'de yayınladığı bir deklarasyonla Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmiş, Hıdiv 1. Fuad da bu deklarasyonu kabul ederek Kral olarak Mısır'ın başına

geçmiştir. İngiltere bir yandan da Süveyş Kanalı ve Sudan üzerindeki hâkimiyetini kontrol altına alırken, Kral Fuad'ın deklarasyonu kabul etmesiyle Vafd Partisi ve milliyetçilerle arası açılmıştır. Kral Fuad, Vafd Partisi ve İngiltere arasındaki çekişmeden yararlanarak konumunu sağlamlaştırmak ve bağımsızlığını İngiltere'ye kabul ettirmek istemiştir. Fakat halk, bağımsızlık ve anayasal yönetimden yana olan Vafd Partisi'ni desteklemiş, 1923-30 arası bütün seçimleri bu parti kazanmıştır. Kral Fuad başa çıkamayacağını anlayınca, 1930'da parlamentoyu feshedip monarşik diktatörlük kurmuştur.

Mısır'da 1900'lü yıllarda Vafd Partisi'yle beraber birçok siyasi parti kurulmuş, siyasi kültür Monarşi Döneminde gelişmeye başlamıştır. 1907 yılında Mustafa Kamil tarafından kurulan Vatan Partisi (Hizbu'l-Vatanî), Ahmed Lütfi es-Seyyid Ümmet tarafından kurulan Millet Partisi (Hizbu'l-Ümme) bu dönemde Mısır'ın İngiliz işgalinden kurtulması için siyasi mücadeleye başlamıştır. Hüsnü Urabi tarafından 1922 yılında kurulan Mısır Komünist Partisi (el-Hizbu'ş-Şuyui'yyu'l-Mısri) ve Şeyh Ali Yusuf tarafından kurulan İslah Partisi (Hizbu'l-İslah) gibi partiler de Mısır'ın siyasi ve sosyal hayatında rol oynamıştır (Yıldırım ve Abdülcelil, 2011). Dönemin bir diğer gelişmesi radikal İslamcılarının Müslüman Kardeşler örgütünü kurmaları olmuştur. Hasan el-Benna tarafından 1927'de *Mısır'lı Gençler Cemaati* adında kurulan örgüt, demokratik ve laik Vafd Partisi'nin yolunu engellemek isteyen İngiltere ve Monarşinin desteğini görmüş, 1928 yılında da "Müslüman Kardeşler" ismini almıştır (Amin, 2007). 1940 yılına gelindiğinde, Müslüman Kardeşler İsrail'in kuruluşuyla birlikte ortaya çıkan Filistin sorunuyla yakından ilgilenmiş, karşı çıktığı ve emperyalist olarak nitelendiği İngilizlerin Mısır hükümeti üzerinde ağırlığını eleştirip hükümeti hedef almıştır. Tüm bunlar örgütün toplumdaki saygınlığının artmasını sağlamıştır (Dalar, 2010).

1935 yılında Kral Fuad anayasayı tekrar yürürlüğe koymuş, bu anlamda meşruti görünümde anayasal demokrasinin ortaya çıkışı Vafd Partisi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Kral Fuad kısa bir süre sonra vefat etmiş, yerine oğlu Kral Faruk geçmiş, seçimleri ezici çoğunlukla Vafd Partisi kazanmıştır. Bu dönemde artan rüşvet ve yolsuzluklar halkta olumsuz etkiler yaratmış, bir yandan da Mısır

bağımsızlığını sağlayamayan iktidar halkta büyük bir öfke patlamasına ve Arap milliyetçiliğinin yükselmesine neden olmuştur (Marsot, 2007).

3.2.1 Mısır’da Monarşi Dönemi Ekonomik Kalkınma Politikaları

Mısır, İngiltere’nin manda yönetimi altında bulunduğu dönem boyunca uygulanan reformların bir sonucu olarak 19. yüzyıl sonlarına doğru Orta Doğu’nun en zengin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Tarımsal üretim, özellikle pamuk üretimi, 1880’den itibaren yaygınlaşmış ve bununla birlikte topraklarda büyük, özel mülkiyetli çiftlikler oluşmaya başlamıştır. 1907 tarihinde bu büyük çiftlikler tüm Mısır topraklarının yüzde 45’ini kapsamaktaydı (Pamuk and Owen, 1998). Bu durum büyük toprak eşitsizliği yaratırken, diğer taraftan da var olan sistemde büyük toprak sahiplerinin siyasette söz sahibi olmasını ve ekonomik faaliyetin temel direğini oluşturmaları sonucunu getirmiştir. Bu dönemde ülkeye gelen yabancı yatırım da temel olarak tarım sektörüne yönelmiştir.

Endüstriyel gelişmeye baktığımızda ise genel olarak İngiltere ve Fransa’nın etkisini görmek mümkündür. Mısır 1922’de bağımsızlığını kazanmış olsa da ülke siyasetinde ve ekonomisinde İngiltere ve genel olarak Batılı devletler etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Fakat bu etkiye rağmen Mısır ekonomisinin kalkınması için çalışmalara başlanıldığını görüyoruz. 1920’de Bank Mısır’ın kurulmasının ardından yerel sanayiye geliştirecek ve yerel yatırımcılara yatırım olanakları sağlayacak kaynaklar sunulmaya başlanmıştır. Mısır’ın kendi kaynaklarıyla gelişme ve kalkınması fikri ülkede güç kazanmıştır. 1930’larda güçlenen ‘Mısırılılaştırma’ politikasıyla beraber milli bir sanayi, finans ve ticaret burjuvazisi oluşmaya başlamıştır (Zaaluk, 1989).

Bu dönemde 1929 Ekonomik Buhranıyla beraber Mısır ekonomi politikalarında da Keynezyen etkileri görürüz. Bu anlamda, 1930’da ilk defa gümrük tarifeleri uygulanmaya başlanmış, iç piyasayla rekabet eden tüketici mallarına yüzde 15-20 arasında vergi uygulanmaya başlanmıştır. Bu ithalat sınırlamaları iç piyasayı göreceli olarak korumuş ve gelişmesini sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte ithalatın azalması talep edilen ithal

malların ülke içerisinde öz kaynaklarla üretilmesi ve dolayısıyla Mısır sanayisinin gelişmesini sağlamıştır. 1947'ye gelindiğinde Mısır yerel sanayisi koruma önlemleri çerçevesinde yabancı rekabeti engelleyecek seviyeye ulaşmıştır (Zaaluk, 1989). Mısırlı girişimcilerin sayısında da önemli bir artış söz konusu olmuştur (Tignor, 1980). 1946-48 arasında kurulan şirketlerin yüzde 84'ünün (Tignor, 1980) Mısırlılara ait olması ve Bank Mısır'ın yatırımları ekonomideki etkinliğin yabancılara bırakılmadığını gösterse de Mısır'daki zenginliğin ülke geneline yayıldığını söylemek mümkün değildir.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrası döneme baktığımızda sanayileşmede ve yapılan yatırımlarda en büyük paya sahip olan kesimler büyük toprak sahipleri ve devletin üst kademelerindeki bürokratlar olmuştur. Bu gruplar, sahip oldukları konumu da kullanarak toprak ve mülk edinerek zenginleşmişler ve teşviklerden de yararlanarak sanayiye yatırım yapmışlardır. Üçüncü bir grup sayıca küçük olmakla beraber Mısır aristokrasisidir. Bazı yazarlar bu dönem burjuvazisini 'aristokrat burjuvazi' olarak tanımlamış ve toprak sahibi sınıfların (gerek geleneksel olarak toprağa sahip gruplar, gerekse sonradan toprak satın alarak onu işleyen bürokrat gruplar) sanayileşme hamlesi içindeki rolünün altını çizmişlerdir (Tür, 2009). Mısır'daki bu yeni girişimci, eski toprak sahibi gruplar daha çok hafif sanayide yoğunlaşmış, kârın yüksek ve kısa vadeli olduğu sektörleri tercih etmişlerdir. Yani, bu gruplar hem tarım hem de sanayi sektöründen gelir elde etmişlerdir.

Bu dönemdeki ekonomik ve siyasal sistemin sosyal hareketliliğe pek de izin vermediğinin altı çizilmelidir. Daha çok kapalı ve üyeleri belli olan 'üst sınıf', hem tarım hem de sanayiyle uğraşır kâr ederken, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan alt sınıfların sosyal merdiveni tırmanabilmesi için imkânlar son derece sınırlıydı. Hür Subaylar darbesiyle beraber bu sistemde, en çok da ekonomik kalkınmanın dayandığı üst sınıfın üyelerinde değişiklik görülecektir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren Cemal Abdül Nasır'ın liderliğindeki Hür Subayların monarşiyi devirerek başa geldiği 1952'ye dek yukarıda da belirtildiği gibi gelir toplumun küçük bir kısmının elinde toplanmış, devlet yatırımları sadece altyapıya yönelmiş, özellikle tarımda sulamayla ilgili yatırımlar yapılmıştır.

3.3 1953-70 Dönemi: Mısır'da Nasırcılık

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası alanda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Savaştan yıpranmış bir şekilde çıkan İngiltere ve Fransa'nın Arap dünyasındaki yerini yavaş yavaş ABD almaya başlamış, ABD'yle Rusya arasında bölgenin hâkimiyeti konusunda sürekli bir çekişme yaşanmıştır. İki kutuplu sistemin başladığı bu dönem Mısır'da Nasırcılığı, Suriye ve Irak'ta ise Baas hareketini meydana getirmiştir.

Mısır'da Abdülnasır'ın başa gelmesiyle birlikte Filistin sorununa olan ilgi artmıştır. Aslında Mısır'da Filistin sorununa olan ilgi 1920'lerde başlamış ancak 1920'lerin başlarında Mısır'ın bağımsızlığına ilişkin kaygıları olduğundan Filistin sorununun kamuoyunda ve ülkenin iç siyasetinde yer alması 1930-1940 yıllarını bulmuştur (Jankowski, 1985). Bu tarihlerde Mısır'da İslam ve İslami kutsal yerlerin korunması ve Mısır'da yaşayan Suriyeli ve Filistinli mültecilerin haklarının korunmasıyla ilgili çabalar dikkat çekmektedir (Podeh and Winckler, 2004).

3.3.1 1948-49 Arap İsrail Savaşı

İsrail Devleti kurulur kurulmaz Birinci Arap-İsrail Savaşı çıkmış; Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları İsrail üzerine yürümüştür. ABD ve İngiltere Filistin'e silah ambargosu koyduğu halde, Sovyetler Birliği Yahudilere silah ve mühimmat yardımı yapmıştır. Bunun sebebi, Arapların komünist partileri kışkırtmasından dolayı Sovyetler'e karşı muhalif bir tutum takınmaları ve Orta Doğu hâkimiyetinin İngiltere'nin eline geçmesi üzerine Sovyetler'in İngiltere'yi zayıflatmak için Orta Doğu'yu karıştırmak istemesidir (Armanoğlu, 2005). Bir yıl süren savaş sonucunda Arap Devletleri yenilgiye uğramış ve BM'nin aracılığıyla İsrail ile ateşkes imzalamışlardır. Sonuç itibarıyla İsrail savaş sonunda Filistin topraklarının $\frac{3}{4}$ 'üne ve daha önce milletlerarası bir statüye sahip olan Kudüs'ün yarısına sahip olmuştur. Kudüs'ün diğer yarısı ise Ürdün'de kalmıştır.

Arap ordularının savaşta yenilmesinde birçok etken yer almaktadır. Öncelikle, savaşın başlangıcında Kahire'de toplanan Arap Birliği'nden kesin bir karar çıkmamış, Ürdün ve Mısır görüş ayrılığına düşmüştür. İlk başta Mısır

yönetiminin de Filistin'e yardım konusunda tereddütlü davranması, kamuoyunun Filistin'den yana olmasına karşın, Mısır ordusunun savaşa yeteri kadar hazırlanamamasına neden olmuştur. Arap devletleri arasındaki görüş ayrılıkları, koordinasyon sorunu ve plansızlık yaşanması Arap ordularının yenilmesine neden olmuştur (Armanoğlu, 2005).

1948-49 Arap-İsrail Savaşı Orta Doğu'nun yapısını değiştiren birtakım sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle, Filistin'de yaşayan bir milyon kadar Arap'ı yerinden etmiş ve bugüne kadar gelen mülteciler sorununa sebep olmuştur (Beinin and Hajjar, 1988). Bununla birlikte, 1948 yenilgisi Mısır iç siyaseti ve dış politikasını da derinden etkilemiştir. Savaş, daha önce ülkede var olan bağımsızlık özlemi, artan rüşvet ve yolsuzluklar ve ekonomik sıkıntılar gibi sorunlara bir maliyet getirmiş, milliyetçi ve İslamcı kesim üzerinde bu sorunlara çözüm getirebilecek bir iktidar isteği uyandırmıştır. Savaşın kaybedilmesinin nedeni olarak devlet idaresindeki bozuklukların büyük bir rolü olduğu düşünülmüş, Kral ve hükümet Mısır ordusunun zayıflığı ve kullandığı malzemelerin yetersizliği ile bu alanda yapılan yolsuzluklar nedeniyle halk tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş, sonuç itibarıyla Vefd Partisi'nin oy potansiyeli azalmıştır. 23 Temmuz 1952'de Cemal Abdülnasır'ın liderliğinde bir kısım genç subay tarafından kurulan "Hür Subaylar Komitesi" (Vatikiois, 1978) isimli gizli bir teşkilat Kral Faruk rejimini devirmiştir (Marsot, 2007). Hür Subaylar örgütü ortaya çıktığı 1940'lardan itibaren Müslüman Kardeşler ve komünistlerle bağlantıları bulunmakla birlikte yarı-gizli ve bağımsız bir örgüttür. Hür Subaylar'ı oluşturan genç subaylar çoğunlukla yoksul-alt sınıftan gelmekte olup, devrimlerinin temel amacını özgür ve güçlü bir Mısır yaratmak olarak betimlemişlerdir. 1948 Arap-İsrail savaşının subaylar üzerinde onursuzluk duygusu yaratması ise devrimi tetikleyen temel sebep olmuştur. 1950 başında Vefd Partisi'nin hükümeti kurması üzerine ülkedeki siyasi durumun düzeleceğini düşünmüşler, ancak 1951'de bunun gerçekleşmediğini görünce kendilerine belirgin bir siyasal program hazırlamışlardır. Bu tarihten itibaren Hür Subaylar Kralı ve hükümeti kınayan broşürler bastırmış ve bunları subaylara, sivil örgütlere ve öğrencilere dağıtmışlardır (Güler, 2011).

Bu olay Mısır ve Orta Doğu'da yeni bir dönem açmıştır. Çünkü 1952'de devrimi gerçekleştiren Hür Subaylar örgütünün hızlı sanayileşme, modernleşme gibi isteklerinin yanında Mısır'ın askeri, siyasi ve ekonomik anlamda dışa olan tüm bağımlılığının ortadan kaldırılması, yabancı okullar üzerinde katı bir denetim gerektiren kültürel bağımsızlık ve Arap Birliği'nin sağlanması gibi milliyetçi hedefleri temel amaçlarını oluşturmaktaydı. Aynı zamanda eşitliğin sağlanması ve ekonominin devlet eliyle idare edilmesi gibi sosyalist hedefleri de bulunmaktaydı. Arap otoriter rejimlerini yıkıp, yerine “sosyalist-cumhuriyetçi” rejimler kurmak istemiş, aynı zamanda İsrail savaşından büyük bir yenilgiyle çıkan Arap dünyasını kendi liderliği altında birleştirmek istemiştir (Armanoğlu, 2005).

3.3.2 1955-59 Süveyş Krizi ve Mısır'ın Rolü

Bu dönemde İngiltere Süveyş hâkimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla ABD, Fransa ve Türkiye'yle beraber Orta Doğu'nun güvenliği için Mısır'a “Orta Doğu Komutanlığı” denen bir askeri ittifak teklifinde bulunmuştur. Mısır bu teklifi reddettiği gibi 1956'da kabul ettiği kanunlarla İngiltere-Mısır Süveyş Anlaşmasını ve 1899 tarihli Sudan anlaşmasını feshetmiş, aynı zamanda Mısır Kralı Sudan kralı olarak ilan edilmiştir (Arı, 2008). Halkın Süveyş'e doğru yürümesiyle beraber İngiltere ile Mısır arasında çarpışmalar başlamış, Mısır'da komünistlerin, Müslüman Kardeşlerin ve aşırı milliyetçilerin teşviki ile “Milli Kurtuluş Ordusu” kurulmuştur.

Bunlar yaşanırken, Abdülnasır başkanlığındaki *Hür Subaylar Komitesi* 23 Temmuz 1952'de yaptığı darbe ile Kral Faruk'u tahttan indirip idareyi eline almıştır. Başa gelen Abdülnasır 1956'da tek partili (Milli Birlik Partisi) yeni anayasayı yürürlüğe koymasıyla Haziran'da tek aday olarak cumhurbaşkanı seçilmiştir (Marsot, 2007). Ekonomik olarak sosyalist, siyasi anlamda milliyetçi olan Abdülnasır Monarşi Döneminde gelişen siyasal partileri kapatmış ve kendisine muhalefet eden Müslüman Kardeşleri sindirerek iktidarını pekiştirmiştir. Böylece Mısır'da “Sosyalist Birlik” ismi altında tek partili döneme girilmiştir. Uluslararası alanda ise yaptığı ilk iş, İngiltere'yle Mısır arasında dokuz yıllık bir anlaşmazlığa sebep olan Sudan meselesini çözmek olmuştur. Abdülnasır İngiltere'yle Sudan'a bağımsızlığını veren bir anlaşma yapmış, daha sonra Arap

ülkeleri arasında bir güvenlik paktının ve “İslam Kongresi” adı altında bir birliğin kurulması için çalışmıştır (Marsot, 2007).

İsrail’e ve Batı dünyasına meydan okuması sayesinde bir Arap kahramanı haline gelen Abdülnasır Batılı devletlere karşı birtakım girişimlerde bulunmuştur. Öncelikle, Bandung Konferansı’na (1955) katılarak Yugoslavya devlet başkanı Josip Broz Tito ve Hindistan başbakanı Jawaharlal Nehru ile birlikte Batı ve Doğu bloklarına alternatif Bağlantısızlar Hareketi’nin önderleri arasında yer almıştır (Marsot, 2007). 1955 yılının başlarında İsrail ile Gazze’de başlayan çatışmalarda kullanmak üzere Çekoslovakya’dan silah alması Sovyetler Birliği’nin Orta Doğu’ya girdiği yorumlarına neden olmuş, bu da Batılı devletleri rahatsız etmiştir. 1956’da ise Çin Halk Cumhuriyeti’ni tanıyıp diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu sebeple Amerikan Senatosu, Mısır’a *Asvan Barajı Projesi*⁷ için Dünya Bankası tarafından verilecek olan kredi için ilk önce kendilerinden izin alınması gerektiğini açıklamıştır. Buna tepki olarak ise Mısır Süveyş Kanalı’nı işleten İngiliz-Fransız şirketi millileştirdiğini ilan etmiş, Süveyş Kanalı’nın hâkimiyetini eline almıştır (Arı, 2008). Zaten 48-49 Arap-İsrail Savaşı’ndan beri Süveyş Kanalı’ndan silah ve petrol taşıyan gemilerin geçişine izin vermiyordu (Arı, 2008). Nasır’ın Batılıların teklif ettiği Süveyş Kanalı’nın milletlerarası bir statüye sokulması fikrini kabul etmemesi üzerine, bu kontrolü bozmak için İngiltere ve Fransa İsrail ile Mısır arasında bir çatışma ortamı oluşması için plan hazırlamış, bu plan neticesinde 19 Ekim 1956’da İsrail ani bir şekilde Mısır’a saldırmıştır. İngiltere ve Fransa büyük kayıplar veren Mısır ve savaştan galip çıkan İsrail’e plan gereğince Süveyş Kanalı’nın iki kıyısından 16 km geri çekilmelerini istemişler ve Mısır’a karşı saldırıya geçmişlerdir (Arı, 2008). İngiltere ve Fransa, bu sırada Polonya ayaklanması ve Macaristan İhtilali ile uğraşan Sovyetler Birliği’nin Süveyş krizine müdahale edemeyeceğini düşünmüştü. Fakat Macaristan’daki durumu düzeltmeye başlayan Sovyetler’in başbakanı Londra ve Paris’e atom bombası atma tehdidiyle İngiltere ve Fransa’dan derhal geri çekilmelerini istemiştir. Plan kendisinden saklandığı için öfkelenen ABD’nin de çekilmelerini istemesi üzerine savaş sona ermiştir (Armanoğlu, 2005).

⁷ Nil Nehri üzerinde yapılması planlanan ve 60.000 km’yi kapsayan Asvan Barajı Mısır’ın tarıma elverişli toprakları ve elektrik enerjisi üretimi için önemli bir projeydi ve a Milyar Dolar gelir gerektiriyordu.

Süveyş Krizi'nin en önemli neticesi Abdülnasır'ın ve Sovyetler'in Arap dünyasında artan prestiji ve Mısır'ın 1954 Süveyş Anlaşması'nı feshedip Batı'yla bağlarını koparması olmuştur. ABD Mısır'la ve diğer Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini düzeltmek için Eisenhower Doktrinini yayınlamış, bu ülkelere her türlü ekonomik ve askeri yardımın yapılacağını, gerekirse Amerikan askerlerinin savunma için gönderilebileceğini ilan etmiştir fakat Mısır bu doktrini kabul etmemiş, Suriye'yle beraber Sovyetler Birliği'nin yanında yer almıştır (Armanoğlu, 2005).

Süveyş'in denetimini eline alan Abdülnasır 1958 yılında Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmiştir (Kerr, 1967). Ancak bu birlik Suriye'nin çekilmesi nedeniyle yalnızca üç yıl yaşayabilmiştir. Batı'nın bölgeden elini çekmemesi ve olumsuz tavırlar sergilemesi Abdülnasır'ı Bağlantısızlar Hareketi'nden giderek Doğu Bloğu tarafına itmiştir (Kerr, 1967). Ekonomide Sovyetler Birliği'nden teknik ve mali yardım alarak geniş çaplı bir kalkınma hamlesi başlatmıştır. Sanayileşme, baraj atılımı ve köylüleri topraklandırma projesi gibi başarıların yanı sıra kadınların haklarını genişletme ve eğitimi yaygınlaştırma gibi önemli adımlar atmıştır.

Sosyalist eğilimli politikaları nedeniyle kendi burjuvazisi ile ters düşen Nasır'ın modernleşmeci, milliyetçi ancak otoriter rejimi, Batı'nın da sürekli kendisini hedef alan politikaları sonucu zayıflamaya başlamıştır. Nasır'ın aynı dönemde İsrail'e karşı militan derecede düşman bir tutum takınması Altı Gün Savaşlarına yol açmıştır. Mısır'ın Orta Doğu sorununa daha yakından karışması ve silahlanmaya geniş kaynaklar ayırması ekonomisine büyük bir maliyet getirmiştir. Özellikle Haziran 1967 savaşından sonra GSMH düşmeye başlamıştır (Journal of Palestine Studies, 1975).

3.3.3 Altı Gün Savaşı (1967)

Mısır başkanı Abdülnasır için 1948 ve 1956 savaşlarının intikamını almak Orta Doğu'da prestijini yeniden sağlama ve lider olma yolunda önemli bir adım olacaktı. Ayrıca, Sovyetler Birliği de 1956'dan beri Abdülnasır'ın bu düşüncesini destekleyip Mısır ve Suriye'ye silah yardımı yapmıştır (Armanoğlu, 2005). Tüm

bunlar 1967 Savaşı'nın temelinde yatan sebepler olmakla birlikte, savaşı başlatan sebep Suriye-İsrail gerginliği olmuştur.

1966 Şubatında Suriye'de iktidarda bulunan Baas Partisi'nin sol kanadı bir darbe yaparak iktidarı ele geçirmiştir. Yeni sol iktidar Abdülnasır'ı İsrail'e yumuşak davranmakla suçlarken, bir yandan da Suriye-İsrail sınırında bir gerilime neden olmuştur. Ardından Filistin askeri teşkilatı El-Fetih Suriye topraklarından İsrail'e saldırmaya başlamıştır. Kasım ayında Suriye ile Mısır arasında bir savunma anlaşmasının yapılmasından sonra İsrail daha ağır silahlarla karşılık vermeye başlamış ve Suriye uçaklarını düşürmüştür.

Savaş Suriye-İsrail arasında başlasa da, İsrail'in asıl hedefi 1956'dan itibaren BM'nin kontrolü altında bulunan Sina yarımadasını ve Şarm el-Şeyh'e askerlerini sokarak İsrail'in Kızıldeniz'e çıkış noktası olan Tiran Boğazı'nı kontrolü altına alan Mısır'dı. Mısır, 30 Mayıs 1967'de Ürdün ile bir savunma antlaşması imzalamış, daha sonra bu antlaşmaya Irak da katılmıştır. Bunun üzerine İsrail, Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak'a havadan ve karadan saldırmış, 6 gün süren savaşta Sina yarımadası, Batı Şeria, Golan Tepeleri dahil bütün Gazze İsrail'in eline geçmiştir. Güney'de Şarm el-Şeyh'i alarak Tiran Boğazı'nın kontrolüne de sahip olmuştur. Savaş sonucu Ürdün'ün elindeki Doğu Kudüs de İsrail'in eline geçmiş, böylelikle İsrail topraklarını dört katı kadar genişletmiştir. Sovyetler Birliği ise savaştan sonra Araplara daha fazla silah yardımıyla bulunarak İsrail'e karşı bir denge kurmalarında yardımcı olmuştur. Buna ilaveten, BM Genel Kurul'una Araplar lehine bir karar çıkması için başvuruda bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi görüşmelerden sonra İsrail'in son savaşta işgal ettiği yerlerden çekilmesini içeren bir karar kabul etmiştir (Bkz. 1967 Tarihli ve 242 Sayılı BM kararı). Daha sonra, 1968'de ABD başkanı seçilen Richard Nixon ve ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissenger 1970'lerde Arap-İsrail çatışmasına yön vermeye çalışmışlardır. Bu amaçla bir taraftan İsrail'e yardım ederken, diğer taraftan Mısır, Ürdün ve Suriye'ye İsrail tarafından imtiyaz verilebilmesi için ikili ilişkilerin güçlendirilmesi yolunda destek olacağı sözünü vermiş ve bu ülkelerin arasında diplomatik bir gelişme sağlamaya çalışmışlardır (Lasensky, 2007). ABD Orta Doğu'daki itibarını yeniden sağlamak için Araplarla

İsrail arasında barışı sağlama çabasına aktif bir şekilde girmişse de bir gelişme sağlanamamıştır.

Altı Gün Savaşı'nda Arap ve Müslüman dünyanın tüm desteğine rağmen İsrail karşısında büyük bir yenilgi alan Abdülnasır, bu tarihten sonra daha ılımlı bir politika izlemek zorunda kalmış fakat 1970 yılında kalp krizi geçirerek ölmüştür. Cemal Abdülnasır'ın ölümü üzerine, yerine 5 Kasım 1970'de Abdülnasır'la Hür Subaylar Hareketi'ne katılmış bir Arap Milliyetçisi olan Enver Sedat geçmiştir.

1967 savaşıdan sonra Arap dünyasında iki gelişme yaşanmıştır. ABD bu tarihten sonra Orta Doğu'da Sovyetlerle beraber barışı tesis etmeye çalışmış, 1967 zaferinin kendisine sağladığı avantajları kaybetmek istemeyen İsrail ise bu durumdan rahatsız olmuştur. Araplar ise, Ağustos ayında Sudan'ın başkenti Hartum'da yapılan Arap Dışişleri Toplantısı'nda ve Arap Zirvesi'nde İsrail'i kesinlikle tanımayacaklarını ve herhangi bir barış anlaşması imzalanmayacağını kabul etmişlerdir (Armanoğlu, 2005).

3.3.4 Abdül Nasır Dönemi Ekonomi: Sosyalist Politikalar

1952'de Hür Subayların iktidarı darbeyle indirilmesi ve ardından başa geçen Abdülnasır'la birlikte siyasette değişiklikler olduğu gibi ekonominin de seyri değişmiştir. İktidara gelen Abdülnasır yönetiminin öncelikli hedefleri arasında tarım reformu gerçekleştirmek, sınıf yapısını eşitleyecek yönde değiştirmek ve rüşvet ve kayırmacılığı önlemek yer almıştır. Bu sebeple büyük toprak sahiplerinin, bürokrasinin ve aristokratların elindeki güç ve zenginliği almış ve halkın alt kesimine dağıtıldığı, tam bağımsız, milliyetçi bir kalkınma modeli doğrultusunda kurgulanan politikaları uygulamaya başlamıştır.

1952-56 arası Mısır'da özel sektörden çok kamu sektörünün büyümesine önem verilmiş, özel sektörün yetişemediği alanlarda kamusal yatırımlar yapılmıştır. Bu durumda özel sektörün, yani aristokrat burjuvazi kesimin, elindeki güç Hür Subaylar tarafından alınmıştır (Fadil, 1976). Özellikle 1952 Toprak Reformu bu konuda önemlidir. Toprak Reformu ülkenin en büyük sorunlarının

başında gelen büyüyen yoksulluğa ve tarım kesiminde nüfus fazlasına karşı önlemlerin yanında, yeniden toprak dağıtımı ve sanayileşmeyi sağlayacak bir paket olarak düşünülmüştür. 1961’de yenilenen toprak reformuyla ise özel toprak mülkiyeti 100 feddanla sınırlandırılmış ve bu miktar üzerindeki toprağı, topraksız köylülere dağıtmayı öngörmüştür (Tür, 2009). Toprak reformunun uygulanması sonucu toplam ekilen alanların sadece yüzde 7,5’u devletin eline geçmiş ve topraksız köylülere dağıtımı da uzun zaman almıştır (Tür, 2009). Ancak bu reform rejim olarak sosyalizme doğru gidildiğini göstermesi açısından önemli bir adım olmuştur.

Bilindiği gibi Süveyş Krizi sırasında 1956’da İngiltere, Fransa ve İsrail kuvvetleri Abdülnasır’ın Süveyş Kanalı millileştirdiğini açıklamasının ardından Mısır’a saldırmıştır. Mısır, savaş sonrasında ülkede var olan ve özel sektörün temelini oluşturan tüm İngiliz ve Fransız şirketlerini de millileştirmiştir (Ikram, 2006). Savaş sonrasında eline geçen pek çok banka, şirket ve malla birlikte Mısır devleti kendini bu kaynakların idare edilmesi sorumluluğuyla da karşı karşıya bulmuştur. 1957-60 arası dönem için Başkan Cemal Abdülnasır “kontrollü kapitalist ekonomi” kavramını kullanmaya başlamışsa da devletin ekonomiye müdahalesi giderek artmakla birlikte özel sektöre karşıtlık güçlenmeye başlamıştır (Tür, 2009).

Abdülnasır önderliğindeki Mısır Hükümeti 1957 yılında beş-yıllık sanayi planını yürürlüğe koymuş, 1960 sonrasında ise tüm ekonomiyi beş-yıllık planlarla yönetmeye başlamıştır. Bununla beraber, Sovyetler Birliği’nden sanayileşmeyi finanse etmek için 62 milyon Mısır poundu tutarında bir kredi alınmıştır (Kerr, 1962). Süveyş Kanalı çevresindeki toprakların millileştirilmesi ve Aswan Barajı projesi hükümetin elinde daha çok güç biriktirmesine yol açmıştır. 1960’da Mısır Bankası ayrıcalıklı iş çevrelerine karşı bir anlayışla devletleştirilmiştir. 1961 yılında hemen hemen tüm büyük ölçekli sanayi, bankacılık, sigorta ve yabancı ticaret şirketleri millileştirilmiş ve bunun sonucunda da bu döneme dek korunmaya çalışılan devlet-özel sektör ilişkisi tamamen kesilmiştir.

Devletin tüm ekonomik faaliyeti eline aldığı 1961 sonrasında Mısır klasik bir ithal-ikameci kalkınma modeli izlemeye başlamıştır. Bu model Mayıs 1962’de

Nasır'ın kaleme aldığı Milli Sözleşmeyle (al Mithaq al Watany) de açıklanmış ve ideolojik temelini bulmuştur (Ikram, 2006). Sözleşmeye göre; ekonomik kalkınma özel sektör yatırımlarına bırakılmamalıdır ve temel amaç kamu vasıtasıyla ekonomik büyüme ve kalkınma olmalıdır. Bu çerçevede ülkede hem tüketici malları üretiminde hem de ağır sanayide devlet eliyle işletmeler kurulmaya başlamıştır. Bu işletmeleri yöneten ve yeni yeni oluşan bürokratlar grubu da zamanla yönetimde önem kazanmıştır. 1952'den önceki rejimin bir ürünü olan aristokrat burjuvazi ve büyük toprak sahipleri Nasır rejiminin başa gelmesinden sonra ötekileştirilmiş ve özellikle de 1956 sonrası dönemde yavaş yavaş yönetici koalisyonun dışına itilmiştir. Eski burjuvazinin neredeyse yok edilmesini amaçlayan toprak reformları ve kamulaştırma politikalarıyla bu grup ekonomik hayatta dışlanırken, yerine geçecek yeni bir özel teşebbüs, gerçek anlamda Mısır'ın çıkarlarını koruyacak, Mısır'a hizmet edecek yerli burjuvazi de yoktur. Bu durumda devlet üretimi üstlenmiştir. Yerli burjuvazinin yokluğunda devlet eliyle kurulan teşebbüslerin yöneticileri önemli bir grup olmuş, bazı yazarlara göre 'devlet burjuvazisi' olarak adlandırılan yeni bir sınıf oluşturmuştur (Waterbury, 1983). İthal-ikameci modeli uygulayan diğer ülkelerde de olduğu gibi bu grup Mısır'da bu politikanın uygulandığı dönemde gücünü üretim araçlarına sahip olmaktan değil, onları kontrol etmekten almaktaydı. Bu devlet burjuvazisinin bir sınıf olup olmadığı tartışması pek çok yazarın ilgisini çekmiştir. Ancak genel kanı önemli yerlere gelmiş olsalar da bu grupların özel mülkiyete sahip olmadıkları ve bu anlamda kendi varislerine geçirme hakları bulunmayan kaynakların kontrolü yoluyla toplum içinde güç ve statü kazandıkları yönündedir. Ayrıca bu grup üyeleri devlet mekanizması içinde yerlerini de çok uzun süre koruyamadan sahneden çekilmişlerdir. Bu nedenle devlet burjuvazisinin kendi içinde ve kendisi için bir sınıf olmaktan uzak olduğu söylenebilir. Bu yeni sosyal aktör, 'devlet burjuvazisi', var olan sistemin devam etmesinin çıkarlarına olduğunu düşünecek ve 1970'lerin ortalarından itibaren uygulanmaya başlanacak reformların gerçekleşmesine direnerek elde ettikleri güçleri çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışacaklardır (Waterbury, 1983).

Bu dönemde öne çıkan yeni gruplar arasında, hizmet sektörü devlet çalışanları, yani memurlar, öğretmenler, hâkimler, doktorlar gelmektedir. Uzun zaman popülist politikalar izleyen rejimin tüm üniversite mezunlarına devlet

sektöründe iş garantisi vermesi sonucu devletin işveren rolünün artması rejimi destekleyen büyük gruplar yaratırken, diğer bir taraftan kamusal alanda işgücünün artması devletin maaşların ödeyememesine neden olmuş, bu da geçim sıkıntısı ve yoksulluk gibi ekonomik sıkıntılara sebebiyet vermiştir.

Mısır'ın ekonomik kalkınma modelinde 1965'le beraber problemler başlamıştır. Tüm ithal-ikameci ülkelerde olduğu gibi, Mısır da büyük bir döviz sıkıntısı içine düşmüştür. İşçi dövizleri, Süveyş Kanalı gelirleri ve Sina yarımadasındaki petrolden gelen rant bir süre için bu sıkıntıyı ötelemeye önemli olduysa da yine de problemin aşılmasında yeterli olmamıştır. Devlet teşekküllerindeki büyük verimsizlik de sorun haline gelmeye başlamış, üretim istenen kalkınmayı sağlamaktan uzak kalmıştır (Tür, 2009).

3.4 Mısır'da Enver Sedat Dönemi

Nasır'ın 28 Eylül 1970'de aniden ölümü üzerine, 1960-1969 yılları arasında Mısır Meclis Başkanlığı ve de 1969'dan beri cumhurbaşkanı yardımcılığını yürütmüş olan Enver Sedat'ın 15 Ekim'de gerçekleştirilen seçimlerde oyların yüzde 90'ını alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir (Arı, 2008). Bu tarihten sonra Mısır'ın ekonomik ve siyasal politikalarında Nasır'ın tam tersi uygulamalar olduğunu görüyoruz. Öncelikle parti ve devlet içindeki olası rakiplerini tasviye eden 1971 Mayıs'ında kendisine karşı bir darbe hazırlığı içinde olduklarını iddia ederek Arap Sosyalist Birliği içindeki Sovyetlerle ilişkileri iyi olduğu bilinen kişileri temizlemiştir. Ayrıca, 1978'de liberal ekonomi yanlısı Ulusal Demokratik Parti'yi kuran Sedat, 1979'da Abdülnasır'ın kurduğu Arap Sosyalist Birliği partisini kapatmıştır. Sedat tarafından hazırlanan yeni anayasanın 1971 Eylülünde kabulüyle Mısır'ın resmi adı Mısır Arap Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş ve yeni bir dönem başlamıştır.

Nasır'ın 1952'den beri uyguladığı milliyetçi ve sosyalist politikalar Mısır'ın silahlanmasına yol açarken ekonomik gelişmesini engellemiştir. İsrail ve Mısır arasında sürekli bir çatışmanın olması ve Mısır'ın Sovyetler'le yakın ilişkisi olması Batı sermayesinin ve yabancı turistlerin Mısır'a girmesini engelliyordu. Bu yüzden Enver Sedat'ın öncelikli gündemi içeride ekonomik sorunların çözülmesi

ve ülkeye yabancı sermayeyi çekmek olmuştur. 1970'den sonra Batı ile ilişkiler yumuşatılmış, popülist eğilimleri olan ve alt sınıflara yönelik politika üreten Nasır'ın tersine, Enver Sedat burjuvaziye destekleyen politikalar izlemiş, onların yönetime tekrar destek vermesini sağlamıştır. Bu şekilde hem ekonomide hem de siyasette liberal, Batı yanlısı bir tercih yapılmasıyla politikalar uyumlulaştırılmıştır.

Bu dönemde temel hak ve özgürlükler alanında da birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Nasır dönemine nazaran daha fazla siyasal özgürlükler tanınmış, özel mülkiyeti kısıtlayan bazı kanunlar kaldırılmış, basındaki sansür azaltılmış ve 1977 yılında siyasal parti kurma hakkı yeniden sağlanarak siyasal muhaliflere kısıtlı da olsa siyaset yapma hakkı tanınmıştır. Bu dönemde Mısır'ın Sovyetler'den uzaklaşmasına paralel olarak ülkenin çok partili bir yapıya evrilmesi dikkat çekicidir. 1975-76'da Arap Sosyalist Birliği içerinden siyaset yapmalarına izin verilen gruplar zamanla parti haline gelmiş; Ulusal İlerici Birlik Partisi, Sosyal Liberal Parti (Ahrar Partisi) ve Mısır Arap Sosyalist Partisi oluşmuştur. Bununla beraber, "Sağ" eğilimi temsilen Fuad Sıraceddin başkanlığında kurulan Delegasyon Partisi, Sosyalist İşçi Partisi ile Özgür Anayasacılar Partisi de siyasi hayattaki yerlerini almışlardır. Buna karşılık, ülkenin asıl siyasal güçleri olan Vefd, Müslüman Kardeşler, Nasırcılar ve komünistlerin siyaset yasakları devam etmiştir. Ancak Mısır halkı üzerinde büyük etkisi bulunan Müslüman Kardeşler sosyal ve ekonomik alanda varlığını sürdürmüştür. Enver Sedat partilere kontrollü bir hareket alanı tanımış, nitekim 1977'de kendi partisi olan Ulusal Demokratik Parti'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleştiğini açıklamıştır. Bu şekilde Sedat iktidarı da Nasır dönemindekine benzer şekilde iktidara bağlı ve büyük ölçüde otoriter yapısını korumuştur.

3.4.1 Arap-İsrail Savaşı (1973)

Enver Sedat Mısır'da otoritesini sağlamak için ilk iş olarak İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekilmesini sağlamak ve Süveyş Kanalı'nı tekrar milletlerarası deniz trafiğine açmak için İsrail'le barış girişiminde bulunmuş, İsrail'den ret cevabı alınca savaşıma karar vermiştir. Fakat artık Sovyetler'in politikası değişmişti ve ABD'yle Orta Doğu'da herhangi bir çatışma çıkmaması için beraber

hareket ediyordu. Sovyetler'in 1971 Mayıs'ında Mısır ile imzaladığı anlaşmada öngörülen silahları Mısır'a vermek istememesi üzerine, Enver Sedat 1972 Temmuzunda ülkede bulunan 17.000 kadar Sovyet uzman ve danışmanlarının Mısır'dan çıkarıldığını açıklamış, iki ülke elçilerini karşılıklı olarak çekmişlerdir (Arı, 2008). Mısır bu şekilde Sovyetler'in Orta Doğu stratejisine ağır bir darbe vurmuştur. Fakat daha sonra 1973 Şubatında silah yardımı konusunda bir Sovyetler-Mısır anlaşması yapılmıştır. Bu arada ABD de İsrail'e silah yardımıyla bulunmuştur. Bundan sonraki aylarda Mısır ABD'yi ve İsrail'i zorlamanın tek yolunun İsrail'in sanıldığı kadar güçlü olmadığını göstermekten geçtiğini düşünerek komşu ülkelerle savaş diplomasisi takip etmeye başlamıştır ve bu amaçla Mısır, Suriye ve Ürdün arasında müzakereler yapılmış, 6 Ekim 1973 günü Suriye ve Sina üzerinden İsrail'e saldırı gerçekleştirilmiştir (Marsot, 2007).

1973 Savaşı diğer savaşlardan farklı olarak bir ABD-SSCB gerginliğine dönüşmüştür. Sovyetler bir taraftan diğer Arap devletlerini Mısır ve Suriye'ye yardıma çağırırken, diğer taraftan bu devletlere silah sevkiyatında bulunmuştur (Stephens, 1958). ABD ise aynı şekilde İsrail'e yoğun silah yardımı yapmıştır. ABD'nin tutumuna tepki gösteren OPEC (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri) ABD'ye petrol ambargosu uygulanması ve İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmediği sürece petrol üretiminde ayda yüzde 5 oranında kesintiye gidileceği kararı almışlardır. Arap ülkelerinin petrolü bir siyasi silah olarak kullanması petrolün kendi ekonomileri için büyük bir öneme sahip olduğu Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya Amerikan hükümetine Orta Doğu barışının sağlanması hususunda baskı yapmışlardır (Dinitz, 1999).

Dördüncü Arap-İsrail savaşı (Yom Kippur Savaşı) sonucunda ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'in aracılığıyla Mısır ile İsrail arasında yüksek askeri düzeyde 101. Km. anlaşması⁸ imzalanmış ve bu anlaşmaya göre Mısır Süveyş Kanalı'nın tamamını ele geçirmiş, Kanal 1975'te tekrar deniz trafiğine açılmıştır (Marsot, 2007). Yine Kissenger'in çabalarıyla 1975'te ikinci bir anlaşma gerçekleşmiş, bu anlaşma ile Mısır iki büyük kazanç elde etmiştir. Sina'daki Mitla ve Gidi geçitleri ile Abu Rudeis petrol kuyularına sahip olmuş,

⁸ Süveyş-Kahire yolunun 101. Kilometresinde imzalanmış olması nedeniyle anlaşmaya bu isim verilmiştir.

İsrail Arap topraklarını geri verme fikrini kabul etmeye başlamıştır. Bununla beraber ABD Orta Doğu barışında önemli bir yer edinmiş, Mısır'la olan ilişkilerini de düzeltmiştir. Mısır'ın ise 1970'lerde ABD'ye yaklaşmasının sebeplerinin en başında savaşların verdiği ekonomik sıkıntılar ve İsrail'i barışa ikna edebilecek tek gücün ABD olduğu düşüncesi gelir. Bu yüzden Enver Sedat hem Orta Doğu'da Batı'ya yakın olan ülkelerle, hem de Batı Avrupa ülkelerine ziyaretlerde bulunmuş, birçok yardım anlaşmaları imzalamıştır.⁹ Tüm bunlar Orta Doğu barışı için çok önemli olan 1978 Camp David anlaşmasına giden kapıyı açmıştır.

3.4.2 Camp David Anlaşmaları (1978) ve Mısır-İsrail Barışı

Mısır 1973 Savaşı'ndan sonra Batı'ya daha çok yakınlaşırken, Sovyetler'le olan ilişkileri de 1971'de Sovyet uzmanlarının ülkeden kovulması ve 1976'da Sovyetler'le yapılan Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasının feshedilmesiyle soğumuştur. Mısır'ın bu tutumuna paralel olarak Libya'da Kaddafi biraz da Sovyetler'in etkisiyle Mısır ile ilişkilerini gerginleştirmiş, iki ülke arasında 1977'de küçük çapta bir çatışma yaşanmıştır. 1976 yılının ABD'de seçim yılı olması nedeniyle Orta Doğu barışında önemli bir gelişme yaşanmazken, seçimleri Carter'ın kazanmasıyla beraber bölgede barış yolunun önü açılmıştır. Enver Sedat'ın Batı'ya karşı olan olumlu tutumu ABD'yi Orta Doğu barışı için bir adım daha atma konusunda cesaretlendirmiş ve Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve İsrail ile görüşmelere başlanmıştır (Arı, 2008).

İsrail'de ise 1977'de yapılan seçimlerle 1948'den beri iktidarda olan İşçi Partisi ve Izak Rabin kaybederken, katı tutumlarıyla bilinen Likud Partisi lideri Menahem Begin başa gelmiştir. Bu tarihten sonra ilk adımı Enver Sedat atmış, 1977 Kasımında ilk İsrail ziyaretini gerçekleştirmiş, böylelikle de Mısır İsrail'i *de facto* tanımıştır. Zaman zaman sertleşen ve kesilen müzakere sürecinin ardından 17 Eylül 1978'de Mısır, ABD ve İsrail arasında Camp David Anlaşmaları

⁹ Suudi Arabistan 300 Milyon Dolar, Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri de 400 Milyon Dolar Mısır'a yardımda bulunmuşlardır. Avrupa'da ise Batı Almanya, Fransa, İtalya ve Avusturya'yla ekonomik yardım anlaşmaları imzalanmıştır. ABD'de, Başkan Nixon Kongre'den Mısır'a 750 Milyon dolarlık ekonomik ve 250 Milyon Dolarlık da gıda yardımı çıkmasını sağlamıştır.

imzalanmıştır (Journal of Palestine Studies, 1979). Söz konusu anlaşma biri Batı Şeria, Gazze ve Filistin meselelerini ele alıp Orta Doğu barışını sağlayan, diğeri de Sina yarımadasını ele alıp İsrail-Mısır barışını sağlayan iki çerçeve anlaşmadan oluşmaktadır (Journal of Palestine Studies, 1979). Buna karşılık Arap Devletlerinden Suriye, Libya, Irak, Cezayir, Güney Yemen ve Filistin Kurtuluş Örgütü İsrail ile her türlü anlaşmayı reddeden *Kararlılık Cephesi* oluşturmuşlardır. Mısır'ın Arap dünyasıyla ilişkileri tamamen kopmuş, Camp David Anlaşmaları Mısır'ın hem Arap Ligi hem de İslam Konferansı Örgütü'nden atılmasına sebep olmuştur (Armanoğlu, 2005). Özellikle Irak önderliğinde oluşan Mısır karşıtı dalganın etkisiyle birçok devlet Mısır ile ilişkileri koparmış ve kurulduğundan beri merkezi Kahire'de bulunan Arap Ligi Tunus'a taşınmıştır (Özkan, 2009).

İsrail-Mısır barışının bir başka etkisi de bölgede Amerikan aleyhtarlığının artması ve Arap ülkelerinin, özellikle Suriye'nin, Sovyetler'le münasebete başlamış bulunmasıdır (Armanoğlu, 2005). Bununla beraber Camp David Anlaşması bölgede bir barış havası yaratacağına, tam tersine çatışmaların artmasına neden olmuştur. Hem İsrail'in Batı Şeria'da Yahudi yerleşim merkezleri kurması ve bakanlıklarını Kudüs'e yerleştirerek İsrail Devleti'nin başkenti haline getirmesi, hem de Arap devletlerinin çatışmacı tutumları bölgede barışın tesis edilmesini engellemiştir (Arı, 2008). Bununla beraber, anlaşmanın genel olarak Mısır içindeki etkisi olumsuz olmuştur. Anlaşma İsrail ve Mısır arasında barışı sağlasa da, Mısır'ın Arap ülkelerinden uzaklaşmış olması bu ülkelerden gelen mali yardım ve fonların kesilmesine yol açmış ve her ne kadar ABD'den büyük miktarda ekonomik yardım alınmış olsa da halkın ekonomik düzeyinde bir refah sağlayamamıştır (Arı, 2008). Batı yanlısı liberal politikalar izleyen Enver Sedat, Müslüman Kardeşler ve benzeri radikal grupların büyük tepkisine neden olmuş ve 1981 yılında uğradığı suikast sonucu öldürülmüştür.

3.4.3 Enver Sedat Dönemi Ekonomi Politikaları

Abdül Nasır'ın ölümünden sonra iktidara gelen Enver Sedat 1960'lı yılları yenilgi ve acının yılları olarak görmüş ve hoşnut olmadığı 3 alanda reformlara girişmiştir; Sovyetler Birliği'yle yakın ilişkiler, yerli sosyalist politikalar ve

Sina'nın İsrail tarafından işgali. Aslında Enver Sedat, Abdül Nasır'la birlikte Hür Subaylar hareketine katılmış bir Arap milliyetçisiydi fakat Abdül Nasır'la görüş farklılıkları bulunuyor, Enver Sedat ekonominin gelişmesinin serbest piyasa ekonomisine ve barış ortamına geçilmesiyle sağlanacağını düşünüyordu (Bromley and Bush, 1994). Bu anlamda Enver Sedat Mısır'daki ekonomik kalkınma politikalarına yeni bir yön vererek Arap sermayesinin, Batı teknolojisinin ülke içine çekilmesini hedeflemiş, devletin ekonomideki rolünü azaltmaya ve adına "infıtah" dediği bir dizi dışa açılma politikasıyla ekonomiye liberal bir yön vermeye çalışmıştır (Henry and Springborg, 2001).

Ocak 1971'den itibaren özel sektörün ekonomik faaliyetlerinin artırılması ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için bir dizi reform girişimi başlamıştır. Nasır dönemi politikalarının da gözden geçirildiği bu aylarda toprakları Nasır rejimince millileştirilen 800 kişiye mülkiyetleri iade edilirken, 1969 Toprak Reformu'ndan etkilenen 5000 toprak sahibine de tazminat ödenmesi karara bağlanmıştır (Tür, 2009). 1971 tarihli 64 No'lu yasayla kamu sektörü de yeniden gözden geçirilerek şirketler üzerinde devlet müdahalesine kısıtlamalar getirilmiş, yöneticilerin karar almada daha bağımsız olması sağlanmıştır (Ikram, 2006). Sedat bir taraftan Nasır'ın militarist politikalarıyla oluşturduğu siyasi gerilimi azaltmaya çalışırken, bir yandan da ekonomide sosyalist politikalarının açtığı yaraları sarmaya çalışmıştır. Mayıs 1971'de ise, ülkede petrol endüstrisinde yabancı yatırımın geliştirilmesini araştırmak üzere bir komisyon kurulurken, aynı yılın eylül ayında Arap yatırımlarıyla serbest ticaret bölgeleri kurulması desteklenmiştir. Bu döneme dek yabancı yatırıma kapalı olan ekonomi böylece Arap yatırımcılara açılmıştır.

Ekonomik reform yolunda neo-liberal politikalar olarak adlandırdığımız daha cesur adımlar ise 1973 Arap-İsrail Savaşını takip eden yıllarda atılmıştır. 1973 Savaşı sonrası yaşanan petrol krizi bölgesel ve uluslararası sistemdeki gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Arap ülkelerinin petrolü bir siyasi silah olarak kullanması petrolün Batı Avrupa ülkeleri, Japonya ve ABD ekonomileri için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden de bu ülkeler Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesine daha fazla müdahil olmuşlar, barışın sağlanması hususunda aracı olması için ABD'ye

baskı yaparken, ABD'nin Orta Doğu'daki politikası da öncelikle petrol ve Petrodolar zengini Körfez devletlerini kendi etkisi altında tutmak olmuştur (Hanieh, 2011). Bununla birlikte, Petrol Krizi devletin ekonomiye müdahalesinin kaldırılması ve her ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda, ABD'de Ronald Reagan ve İngiltere'de Margaret Thatcher yönetimleri ülke ekonomilerinin dışa açılmasını teşvik etmiş ve 1980'lerde IMF ile Dünya Bankası aracılığıyla neo-liberal politikaların uygulanmasını sağlayacak ekonomik yardımlar ve yapısal düzenleme programları tüm dünyada etkili olmaya başlamıştır.

Bu gelişmeler ABD'yi o dönemde bölgede etkin bir pozisyona sahip olan Mısır'a yaklaştırmış, ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissenger aracılığıyla Mısır ve İsrail arasında Camp David Anlaşmasına kadar giden bir sızı barış anlaşmaları imzalanmış ve ilişkiler yumuşamıştır. Bununla beraber Amerika Orta Doğu barışında önemli bir yer edinmiş, Mısır'la olan ilişkilerini de düzeltmiştir. Diğer yandan, Enver Sedat özellikle kaybedilen Sina topraklarının Amerikan diplomatik yardımıyla geri alınabileceği fikriyle Batı'ya yaklaşmış, hem Orta Doğu'da Batı'ya yakın olan ülkelerle, hem de Batı Avrupa ülkeleriyle birçok yardım anlaşmaları imzalamasını sağlamış ve ekonomide liberal politikalar hız kanamıştır (Hanieh, 2011). Bu dönemde, yabancı yatırımcıları Mısır'da yatırım yapmaya özendirici yasal değişiklikler, yabancı bankaların vergi muafiyeti ve kar transferinin kolaylaştırılması ve Mısır'da yatırım yapacaklara ara malı ithal etmede vergi kolaylığı sağlanması gibi cazip uygulamalar görülmüştür.

Petrol fiyatlarındaki artışla bölgenin petrol zengini ülkelerinin elinde biriken petro-dolarları yatırım amacıyla Mısır'a çekmek son derece önemli bir hale gelmişti ve bunun için ekonomik reform gerekmektedir. Enver Sedat Arap petrodolarlarını, Batı teknolojisini ve Mısır'ın işgücünü birleştirerek dinamik, sanayileşmiş bir karma ekonomik sistem oluşturmak istemiştir.

Ancak uzun dönemli bir yeniden yapılanma süreci, yasal altyapı ve kurumlaşmanın içinde bulunduğu liberal politikalar başarısız olmuş, yatırımların ülke içine çekilmesini sağlayamamıştır. Gelen yabancıların çoğunluğu hafif endüstri kollarına ya da rant getiren sektörlere yatırım yapmışlardır. Dolayısıyla,

Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte özellikle Amerika'dan gelen yardımlar ekonomik gelişmeyi sağlayamamış, bu dönemde ABD'nin Mısır'a yaptığı ekonomik yardım kapsamında 815 milyon dolar ve askeri yardım kapsamında 1,3 milyar dolarlık paketler sonucunda Mısır'da büyük ödemeler dengesi açığı ve dış borç birikmiştir (Hanieh, 2011). Bununla birlikte, Mısır Batı'yla ittifak kurduğu için Arap sermayesini de ülkesine çekememiştir. Ayrıca Sedat rejimi Camp David Anlaşması sonrası Müslüman Kardeşler, İslam-i Cihat ve Al-Takwir wa al Hijra gibi radikal İslamcı grupların tepkisini almıştır (Journal of Palestine Studies, 1979).

Bu dönemde ekonomide sayılabilecek tek olumlu gelişme petrol zengini ülkelere gönderilen işçi sayısının büyük oranda artması olmuş; 1974'de 189 milyon dolar olan işçi gelirleri, 1981'de 2,855 milyona yükselmiş ve devlete önemli gelir sağlamıştır (Ikram, 2006). Ayrıca 1973 Savaşı sonrası Mısır Süveyş körfezinde petrol çıkarmaya devam etmiş ve petrol gelirlerinde de önemli artış olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi ülkenin dövize gereksinim duyduğu dönemde bu gelir ekonomiyi biraz da olsa rahatlatmıştır.

Sonuç itibarıyla, ülke ekonomik olarak canlılığı getirebilecek olan altyapıdan, gerek kapitalist gelişmeye katkıda bulunabilecek sermaye sınıfından, gerekse serbest piyasa koşullarını sağlayacak yasal çerçeveden yoksun kalmıştır. Ayrıca neo-liberal politikaların gerektirdiği sosyal yardımların kesilmesi gibi önlemler sonucu, 1977 yılında "ekmek ayaklanması" olarak adlandırılan gösteriler yaşanmıştır (Ikram, 2006). Sonuç itibarıyla Enver Sedat 1970 İnfatih (açılma) politikalarını yarıda kesmek zorunda kalmış, temel gıda maddelerine uygulanan sübvansiyonlar yeniden uygulamaya konulmuştur. Bu halk ayaklanması reformların daha yavaş ve toplumsal dengeyi bozmadan yapılması gerektiği yönündeki kanıyı güçlendirmiş, sübvansiyonlar aynen devam ederken liberalleşmenin önemli adımlarından biri gerçekleştirilmiş, ticarete bir dizi serbestleşme gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede devletin üst kademelerindeki kamu yöneticilerinden (devlet burjuvazisinden) bazıları hem devlet hem de özel sektörde çalışarak kişisel çıkarlarını koruyabilecekleri yeni bir dizi fırsat yakalamışlar ancak devletin ekonomiden tamamen çekilmesinin kendi

konumlarını ve kişisel çıkarlarını tehdit edeceğini düşünen bu grup da ekonomide tam liberalleşmenin karşısında yer almıştır. Bu durum özellikle 1980'lerde özelleştirme konusu tartışılırken kendini belli edecek, devletle bağını kesmek istemeyen bir grup 'devlet burjuvazisi' özelleştirmenin önünde büyük engel teşkil edecektir (Tür, 2009).

3.5 Mısır'da Hüsnü Mübarek Dönemi (1981-2011)

23 Temmuz 1952'de "Hür Subaylar" darbesi sonrasında General Muhammed Necip'in Mısır Cumhuriyet tarihinin ilk cumhurbaşkanı ve darbeden iki yıl sonra ise Albay Cemal Abdül Nasır'ın iktidara geçmesiyle başlayan geleneksel askeri yönetim, 1970 yılında Nasır'ın ölümü üzerine devlet başkanlığına Albay Enver Sedat'ın geçmesi ve 1981'de eski Hava Kuvvetleri Komutanı olan Hüsnü Mübarek'in başa gelmesiyle beraber devam etmiştir. Mısır, Mübarek'in iktidarda kaldığı 30 sene boyunca Nasır ve Sedat dönemine nazaran büyük savaş ve çalkantıların olmadığı, parlamentonun daha uzun süre görevde kaldığı istikrarlı bir dönem geçirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin çöktüğü, Doğu Bloğunun yıkıldığı ve dünyada demokrasi dalgasının güçlendiği bu dönemde Mısır'da bireysel özgürlükler konusunda çok az ilerleme kaydedilmiştir. Siyasal partilerin ve sivil toplum örgütlerinin sayılarında ve örgütlenme özgürlüğü ve basın ve ifade özgürlüğünde az da olsa gelişme sağlanmış, Nasır ve Sedat dönemindeki binlerce siyasal tutuklu serbest bırakılmış, yürütme üzerindeki yargısal denetim yetkileri arttırılmış, fakat bu gelişmeler demokratik dönüşüm için yeterli olmamıştır. İktidarın baskın gücü Mübarek döneminde de devam etmiş, daha ziyade siyasal olmayan bireysel özgürlükler merkezi otoriteyi tehdit etmeyecek şekilde geliştirilmiştir. Bu dönemde Mübarek, İsrail ile sürdürülen savaşların maliyeti ve Nasırcı kalkınma politikaların başarısızlığı sonucu halkta oluşan hoşnutsuzluğu yardımlarla gideren ve yükselişe geçen İslamcı-sağcı kesimi kontrol altına almıştır. Mübarek'in

muhalefete karşı almış olduğu sert önlemler, Mısır siyasetinin daha fazla kutuplaşmasına ve radikalleşmesine katkı yapmıştır (Çağlayan, 2011).¹⁰

Bu dönemde Müslüman Kardeşler, Mübarek'in uyguladığı neo-liberal politikaların saf dışı bıraktığı sosyal devlet sorumluluğunu üstlenmiştir. Genç ve eğitilmiş işsizlere sosyal destek ağı ile tam sağlık sigortası ve başka hiçbir örgütün sağlayamayacağı diğer önemli sosyal yardımlarda bulunmuştur. Öğrenciler için ise ders kitapları, gıda ve ulaşım alanlarında geniş sosyal kaynaklar kullanılmıştır. Bunlarla birlikte, Müslüman Kardeşler 1984 yılında Wafd Partisi ile ittifak kurarak seçimlere katılmıştır. Müslüman Kardeşler 1980'lerdeki gelişimiyle halkın sevgisini kazanmış (Walsh, 2006), 2003 yılından itibaren siyasal sürece etkin bir şekilde katılmış ve 2005 seçimlerinde 88 koltuk (parlamentonun yüzde 20'si) kazanarak Mübarek'e ciddi bir muhalefet oluşturmuştur (Farag, 2012).

Dış politikada ise, Mübarek döneminde de Sedat iktidarında ABD ve İsrail'le geliştirilen olumlu ilişkiler devam ettirilmiş ve İsrail-Filistin çatışmasının Mısır halkında yarattığı büyük tepkilere rağmen Nasır dönemindeki radikal çizgiye dönülmemiştir. Arap dünyasıyla da zaman içerisinde ilişkileri düzeltten Mübarek, 1989'da Mısır'ın yeniden Arap Ligi'ne kabul edilmesini sağlamıştır. Ayrıca Mübarek, Müslüman Kardeşlerin desteğini de merkezi otoriteyi güçlendirmek adına arkasına almıştır. Dönemin bölgeye yeni bir yapılanma getiren en önemli olayı ise Irak lideri Saddam Hüseyin'in yayımlı politikası ve 1990-1991 Körfez Savaşıdır. Bununla beraber Arap-İsrail İlkeler Deklarasyonu da en az Körfez Savaşı kadar etkili bir gelişmedir.

¹⁰ Mübarek rejimi, yapılacak seçimlerde yasaklı olan Müslüman Kardeşlerin başarı kazanmasını engellemek için anayasanın 5. Maddesine değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu madde, Mısır'ın çok partili siyasal sisteme dayandığını, vatandaşların yasalara uygun olarak partileri kurup onlara üye olabileceklerini, fakat partilerin dini referansla kurulamayacağını, etnik, dinsel, cinsiyet ve ırk ayırımına dayanan partilerin yasa dışı olduğunu hükme bağlamaktadır (Dalar, s. 59). 2006 yılında ise Mübarek, Müslüman Kardeşlerin başarı göstereceğinden çekinip seçimleri 2 yıl ertelemiştir. Müslüman Kardeşlere karşı sert önlemler alınması örgüt içerisinde görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Örgütün bir kısmı demokrasi ve özgürlük gibi kavramları Batı propagandası olarak değerlendirip İslam devleti kurulması gerektiğini savunurken, diğer bir kesim ise bu kavramların benimsenerek İslam'la demokrasinin bağdaştırılması halinde şiddetin önlenebileceğini savunmuştur.

3.5.1 Mübarek Dönemi Orta Doğu'daki Gelişmeler

1978-79 Camp David Anlaşmasına rağmen İsrail'in 1980'de Kudüs'ü ve 1981'de Golan Tepeleri'ni ilhak etmesi ve ardından da Güney Lübnan'ı işgal etmesi barıştan yana olmadığının en açık göstergeleri olmuştur (Arı, 2008). Bu gelişmelerin üzerine, bölgede kalıcı ve adil bir barış sağlanması için ABD başkanı Ronald Reagan tarafından 1982'de yapılan *Reagan Planı* ve Arap Zirvesi'nde İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve başkenti Kudüs olan bir Filistin Devleti kurulmasını içeren Eylül 1982 tarihli *Fez Planı* ortaya çıkmış, fakat Reagan Planı Filistinlilerin sorunlarına bir çözüm getirmediği için reddedilmiş, Fez Planı ise Arapların tutumlarında hiçbir değişim olmadığını göstermiştir. Diğer taraftan, barışın sağlanması hususunda bir uluslararası konferans yapılmasının gerekliliği hem Mısır, Ürdün, FKÖ, ABD, SSCB gibi ülkeler tarafından hem de Avrupa Topluluğu tarafından vurgulanmıştır.

Bunların dışında 1980'lerin sonundaki en önemli gelişme, 1988 Ağustosunda Ürdün'ün kendi topraklarındaki Filistinlilerle bütün bağlantılarına son veren bir karar alması olmuştur (Arı, 2008). Bu kararla birlikte Filistinlilerin Ürdün pasaportu iptal edilmiş, Batı Şeria halkını Ürdün parlamentosunda temsil eden 60 milletvekili de çıkarılmış, böylece Ürdün Batı Şeria halkını bağımsızlığa itmiştir (Armanoğlu, 2005). Ürdün'ün bu taktiği başarılı olmuş, Filistin Milli Konseyi yayınladığı bildiri ile Bağımsız Filistin Devleti'nin kurulduğunu, devletin başkentinin de Kutsal Kudüs olacağını ilan etmiştir. Bildiri ile ayrıca İsrail Devleti'nin varlığını da kabul etmiş, terörizmi reddettiğini açıklamıştır. Bu gelişmelerle beraber Filistin barış için gerekli adımı atmıştır (Marsot, 2007).

1990 yılı sadece Arap-İsrail sorunu açısından değil, aynı zamanda bütün Orta Doğu açısından bir dönüm noktası olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası ABD ve müttefiklerinin müdahalesi ve Irak'a karşı savaş açmaları Körfez Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuştur. Bu savaşta Arap dünyası ikiye bölünmüştür. Mısır, Suudi Arabistan ve Körfez Ülkeleri ABD'nin yanında yer alırken; Ürdün, FKÖ, Libya ve Yemen Saddam Hüseyin'i desteklemişlerdir. Enver Sedat'ın İsrail'le 1978'de imzaladığı Camp David Anlaşmasını devam ettiren Mısır Başkanı Hüsnü Mübarek bu savaşta ABD'ye destek vermesinin

karşılığı olarak ülkesinde yaşanan ekonomik sorunlar için hibe ve krediler almıştır (Marsot, 2007).

Burada önemli bir nokta, Irak'ın savaşı bir Arap-İsrail sorunu haline getirmek istemesidir. ABD'nin Irak'ı bombalaması üzerine, Irak da Suudi Arabistan ve İsrail üzerine füze göndermeye başlamış, bu şekilde İsrail'i tahrik edip Arap ülkelerini kendi yanına çekmek istemiştir. Fakat bunu fark eden ABD ve Batılı devletler İsrail'in saldırıya geçmemesi için baskı yapmışlardır (Armanoğlu, 2005). Irak'ın teslim olması ile Körfez Savaşı Mart 1991'de sona ermiştir. Bunun üzerine ABD başkanı George Bush Orta Doğu barışını sağlayacak ilkeleri ortaya atmıştır. Bunlar; bölgede bir güvenlik ve istikrar sisteminin kurulması, silahsızlanmanın sağlanması, bölgenin doğal kaynaklarının bölgenin refahı için kullanılması ve en önemlisi de Filistinlilerin meşru siyasi haklarının tanınması ve İsrail'in güvenliğinin sağlanmasıyla Arap-İsrail sorununa son verilmesidir (Armanoğlu, 2005).

Tüm bu gelişmelerden sonra, İsrail ve FKÖ Eylül 1993'te birbirlerini resmen tanıdılar, Washington'da ABD başkanı Clinton'ın aracılığıyla Orta Doğu barışını sağlayacak hem Karşılıklı Tanıma Anlaşması, hem de Gazze ve Eriha'ya özerklik ve çekilme konularına ilişkin İlkeler Anlaşması'ndan oluşan Oslo Anlaşmaları'nı imzalamışlardır (Hagopian, 1997). Bu anlaşmalar ve yapılan müzakerelerle birlikte İsrail Gazze ve Batı Şeria'yı Filistin'e devretmiştir. Anlaşmada Filistinlilere topraklarının çok küçük bir kısmında özerk bir yönetim kurmalarının sağlanması dışında hiçbir konu tam anlamıyla ele alınmamış, somut bir çözüm yaratılması tarafların daha sonra kendi aralarında yapacakları müzakerelere bırakılmıştır (Arı, 2008). Bununla birlikte anlaşmada taahhüde uyulmaması halinde uygulanacak herhangi bir yaptırım bulunmamaktadır ve bu haliyle anlaşma 3 yıl sonra tekrar ortaya çıkacak çatışmaları engelleyememiştir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yaşanan halk ayaklanmaları ve değişen yönetimlerden sonra İsrail'le barış ortamının sağlanması ve Filistin sorununun çözümlenmesi bölgenin güvenliği açısından son derece önemlidir. Tüm bu sorunların çözümlenmesinde Mısır kilit ülkedir. Mısır'ın 1970'lerdeki başkanı Enver Sedat'ın bölgenin güvenliği için başlattığı girişimlerin Camp David

anlaşmasıyla başarıya ulaşması ve daha sonrasında iktidara gelen Hüsnü Mübarek'in bu barış anlaşmasını devam ettirmesi ve İsrail-Filistin sorununda arabuluculuk yapması Mısır'ın bölge güvenliğinde köprü vazifesi görmesini sağlamıştır. Mübarek yönetiminin devrilmesinden sonra Mısır'da başa gelen yeni yönetimin alacağı dış politika kararlarının barış ortamını devam ettirmesi önemlidir. Aksi takdirde bölgede demokratikleşme yolunda olumlu bir aşama kaydedilmesi mümkün değildir.

3.5.2 Mübarek Dönemi Ekonomik Gelişmeler

Siyaset alanında Mısır'ın Batı'yla olan ittifakını devam ettiren Hüsnü Mübarek yönetimi, ekonomide de selefi Enver Sedat'ın 1970'lerde uygulamaya koyduğu *İnfitah* politikalarının izinden gitmiş ve Sedat'ın tam anlamıyla gerçekleştirmediği neo-liberal hattı Batı'dan gelen yardımlarla güçlendirmiştir. Mübarek yönetimi, GSYH'nin yüzde 20'lere ulaşan bütçe açığı, yüksek enflasyon, 5,3 milyon dolarlık bütçe açığı ve 50 milyon dolara ulaşan dış borçla ilk on yılında kötü bir ekonomik performans sergilemiştir (Trading Economics, 2012). Bu anlamda Mısır 1987'de IMF'le dış borçlarının yeniden düzenlenmesini içeren bir stand-by anlaşması imzalamıştır (IMF, 2013). Bununla birlikte, Irak'ın Kuveyt'e saldırması ve daha sonrasında yaşanan Körfez Savaşı'ndan sonra yapılan borç anlaşması büyük önem arz etmektedir. Mübarek'in yabancı kaynaklardan aldığı borçları ödeyememesi sonrasında IMF 1991 yılı borç anlaşmasıyla beraber bir yapısal düzenleme programı sunmuş, Mısır uluslararası finansal kurumlarından ve ABD'den aldığı yardımlar karşılığında söz konusu yapısal programı uygulamak için ekonomide birtakım reformlar gerçekleştirmiştir (Economist, 1999). Bu program sonucunda bütçe açığı GSYH'nin yüzde 3'üne çekilmiş, enflasyon kontrol altına alınmış, döviz piyasasında istikrar sağlanmıştır (Bromley and Bush, 1994). Bununla beraber, istikrar programının gelir dağılımı eşitsizliği, yoksulluk ve işsizlik gibi olumsuz etkileri de mevcuttur.

2000-2010 arası döneme bakarsak, ekonomide yıllık yüzde 6,2 büyüme gerçekleşmiş, kişi başına GSYH ise yıllık ortalama yüzde 4,3 büyümüştür. Sektörel anlamda, sanayi sektörünün GSYH içindeki payı yüzde 37'ye, imalat sanayinin payı ise yüzde 16'ya ulaşmıştır (World Bank, 2011). Bu anlamda Hüsnü

Mübarek yönetiminin son 10 yılında sanayideki bu gelişme kalkınma sürecini tamamlayamamış bir ülke için gayet olumludur fakat yeterli değildir. Ülkede sanayileşmenin tam anlamıyla gerçekleşmesini engelleyen birtakım sorunlar mevcuttur. Bununla beraber, Mısır'ın işsizlik oranlarındaki yükseklik, özellikle genç işsizlik oranı ve yoksulluk göze çarpmaktadır. Mısır Hükümeti'nin yaptığı açıklamaya göre 2010-2011 yıllarındaki yoksulluk oranı 2008-2009 yıllarına nazaran yüzde 3,6 artarak yüzde 25,2'ye ulaşmıştır. Kırsal alandaki yoksulluk yüzde 43,7'den 51,4'e yükselirken, kentsel yoksulluk 21,7'den 29,5'e ulaşmıştır (Egypt Independent, 2012). İşsizlik oranı ise yılda ortalama yüzde 9,4 olmakla birlikte herhangi bir yükselme olmamıştır fakat genç işsizlik oranı giderek artan bir şekilde yüzde 35'e ulaşmıştır (Ahmed, 2012). Bununla birlikte ülke ekonomisinde 2008 küresel krizinin olumsuz etkileri de mevcuttur. Mübarek döneminde uygulanan neo-liberal politikaların ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini incelemek, bu politikaların Hüsnü Mübarek'i yerinden eden toplumsal ayaklanmalardaki rolünü anlamak açısından faydalıdır.

3.5.3 Mısır'ın Sanayileşmesine Engel Teşkil Eden Faktörler

20. yüzyılın son çeyreğine yaklaşıldığında Mısır tarımı gerekli gelişimi sağlayıp sınırlarına ulaşmış ve endüstriyel bir topluma geçiş aşamasına gelmiş, Mısır ekonomik kalkınma stratejisinde önemli bir değişiklik yapmıştır. 1974 yılında Enver Sedat'ın uygulamaya koyduğu "Açık Kapı Politikası"yla birlikte daha piyasa temelli bir ekonomik yapı oluşması hedeflenmiş, yabancı yatırımlar (daha çok Arap yatırımları) teşvik edilmiş, ithalatta kolaylık sağlanmış fakat ekonomik liberalleşme yönünde çok az bir yapısal gelişim yaşanmıştır. Devlet özel sektördeki ağırlığını azaltmış, ulaşım, bankacılık, sigorta, dış ticaret gibi alanlardan elini çekmiştir. Bu anlamda turizm ve emlak piyasasındaki gelişmeyle beraber özel sektörde küçük ve orta boy işletmeler ortaya çıksa da sanayileşme tam anlamıyla gerçekleşememiş, Mısır'ın beş yıllık süredeki ekonomik gelişmesi yabancı sermayenin (Arap yatırımları) ülkeye çekilmesiyle gerçekleşmiş ve bir sonraki resesyona kadar sürmüştür (Ikram, 2006).

Mısır'ın endüstriyel bir topluma geçmesine engel teşkil eden birbirinden bağımsız fakat etkileşim halinde olan 3 faktör mevcuttur. Bunlar güçlü bir devlet

ve zayıf bir toplum, yarı-rantiyer ekonomi ve eğitim sistemindeki bozukluklardır (Beblawi, 2008). Eski Mısır'da iktidar sadece egemen güç değildi, aynı zamanda da kutsaldı. Modern Mısır'da ise aynı şekilde olmasa da Eski Mısır'daki iktidarın kutsallığının halen kullanıldığını görürüz. Enver Sedat'ın kendisinin son firavun olduğunu dile getirmesi bunun en iyi örneklerinden biridir. Sedat ve Mübarek her ne kadar ekonomide ve politikada liberalleşmeye gitse de güçlü devlet yapısı daima devam etmiş, iktidar yasallığa, politika da ekonomiye üstün gelmiştir (Beblawi, 2008). Böyle bir durumda ise ne Nasır'ın sosyalist rejiminde, ne de Sedat ve Mübarek'in piyasa ekonomisinde iyi yönetim gerçekleşmemiştir.

Mısır petrol zengini bir ülke değildir, kendine yetecek kadar petrolü bulunmaktadır fakat 1950'lerden itibaren Mısır'ın Süveyş Kanalı'ndan gelen gelirlerle idare etmesi söz konusudur. Bunun yanında bölge politikasında üstlendiği kilit ülke rolünden rant sağlamış, 1960'larda Sovyetler Birliği'nden, 1970-80'lerde ise ABD'den sürekli olarak yardımlar almıştır. Ekonomideki açıkların bu şekilde dış yardımlarla kapatılması, Mısır'ın dış borçlarının artmasına, batıya bağımlı hale gelmesine ve ülkede sanayileşme yönünde reformların aksatılmasına neden olmuştur.

Eğitim sistemindeki bozukluk da endüstriyel bir toplum yaratmanın önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. 19. Yüzyılın başlarında dine dayalı olan Mısır eğitim sisteminde Fransız, İngiliz, Amerikan ve İtalyan misyoner okullarıyla birlikte Mısır sivil toplumu da yeni okullar kurmuştur. Mısır bağımsızlığının kazanılmasından sonra da zorunlu eğitim kabul edilmiş, Özel Mısır Üniversitesi kamuya geçmiş, bunun yanında 1925'te Kahire Üniversitesi kurulmuştur. 1950'lerin sosyalizmiyle beraber eğitim de farklı bir şekil almış, herkese ücretsiz eğitim sağlanmıştır. Ayrıca eğitimde sekülerleşme trendi devam etmiş, dinsel bir kurum olan Al Azhar Üniversitesi reforma uğramış, kadınlar da eğitim görmeye başlamıştır (Tyler and Holmes, 2008). 1970'lerin Açık Kapı Politikası'yla ise özel sektörün eğitim sistemindeki faaliyetleri artmış, Mısır eğitim sistemi kamu/özel, seküler/dini ve paralı/parasız olarak heterojen bir yapıya sahip olmuştur. 20. Yüzyıla gelindiğinde Kahire ve Beyrut Arap dünyasında önde gelen eğitim merkezlerinden olmuş fakat bu öncü rolüne rağmen Mısır eğitim sistemi endüstriyel toplum için gerekli olan gelişimi

sağlayamamıştır. Öncelikle okuma yazma oranı zorunlu eğitimle beraber gelişme göstermiş ve 2010 yılında yüzde 72'ye ulaşabilmiştir (World Bank, 2013). Bununla birlikte Mısır eğitim sistemi analitik ve eleştirel akıldan uzak kalmıştır (Beblawi, 2008).

3.5.4 Neo-liberal Politikalar ve Toplumsal Sınıflara Etkisi

1980 yılından itibaren Enver Sedat'ın liberal tutumu sonucu oluşan ekonomik kriz içindeki ülke yönetimini devralan Mübarek, ekonomide liberal çizgiden ayrılmamış ancak iktidarının ilk yıllarında liberal açılımların alt-yoksul ve orta sınıfların durumlarını etkilemeden daha yavaş bir şekilde ele alınmasına dikkat etmiştir. Bu şekilde Mübarek Mısır ekonomisinde seçilen birkaç alanda yapılan açılımlarla liberal politikalara adım atarken, fazla açılarak önemli sınıfların desteğinin geri çekilmesini engellemeye çalışmış, bu anlamda yapılan reformlar seçici olmuştur. Bu tür bir önlemin alınmasında “1977 Ekmek Ayaklanması”nın büyük etkisi vardır. Bu yüzden Mübarek yönetimi 1977'yi izleyen on yıl boyunca fakir sınıfları etkileyebilecek bir siyaset değişikliğinden uzak durmuş; sosyal sınıfları değiştirmeden, hem kamu sektörünün hem de yeni oluşmaya başlayan özel sektörün çıkarlarını koruyarak devletin dayandığı sosyal sınıfları genişletmiştir. Özellikle turizm gibi sektörlerde açılıma giden devlet, mevcut olan yönetici koalisyonu yok etmeden, bu grupların desteğini riske atacak adımlar atmaktan uzak durmuştur. Bu durumu Toby Dodge, “otoriter liberalleşme” olarak isimlendirmektedir (Dodge and Higgot, 2002). Dodge'a (2002) göre, devlet bir burjuva sınıfı oluşturarak ve bu burjuvaziyi yönetici koalisyonun içine getirerek kendini destekleyen yeni sosyal aktörler yaratmakta, böylece toplumsal sınıfları kontrolü altına alarak rejimin bekasını garanti etmeye çalışmaktadır. Bu durum Orta Doğu'da siyasetin ekonomiyi yönlendirdiğinin ve aslında otoriter veya demokratik her rejimin kendini koruma refleksi olduğunun kanıtıdır.

Mısır, 1991 yılında özel sektör ile ilgili 53. maddeyi ve 1993'te de 93. maddeyi yürürlüğe koymuştur (Belev, 2010). Bu kanunlarla beraber kamu kurumlarını satarak özelleştirmiş ve devletin özel sektöre müdahalesini sifira indirmiştir. Devlet müdahalesinin kaldırılmasıyla gıda yardımlarının azalması ya

da kaldırılması, kamu hizmet sektöründeki pahalılık, vergilerin artması, sağlık ve eğitim hizmetlerindeki bütçe kesintileri dar gelirli kesim üzerine büyük bir yük bindirmiştir. Bu şekilde ekonomik ve sosyal bir bunalım ortaya çıkmıştır. Orta sınıf daha da fakirleşmiş, alt gelir grubu yoksulluk sınırının altına inmiştir. Gençler işsizlikten bunalmış, ekonomik yoksunluklar suç oranlarında artışa sebep olmuş, bu da toplumda bir güvenlik problemi yaratmıştır.

Hüsni Mübarek'in sermaye piyasalarını liberalleştirmesiyle iş adamları, sermaye sahipleri hükümetten daha fazla imtiyaz elde etmek için nüfuzlarını kullanarak ekonomi politikalarını yönlendirmişler, siyasi seçimlere tesir ederek iş adamlarına ve yatırımcılara kolaylık ve imtiyaz sağlayan kanunların çıkarılması için uğraş vermişlerdir. Yasama ve yürütme organlarında da kendi çıkarlarını gözeten ve anlaşma sağladıkları kimselerin yönetime atanmasını sağlamışlardır (Dodge and Higgot, 2002). Mısır halkının büyük bir kesimi ekonomik sıkıntı çekerken sermaye kesimi daha çok güçlenmiştir.

Bu süreçte ortaya çıkan sınıfsal değişimler öfkeyi arttıran ve devrimi tetikleyen başlıca sebeplerdir ki bunlar iki neticeye neden olmuştur. Birincisi, hazır oldukları halde ekonomik hayatta daha ileri safhalara ulaşmaları engellenen yeni bir orta sınıf mevcuttur. Yaşamın pahalılaşmasından sadece dar gelirliler zarar görmemiş, aynı zamanda büyük şehirlerin orta tabakaları da büyük ölçüde etkilenmiştir. İşçi ve çiftçi sınıfı da büyük oranda güç kaybına uğramış ve geçim sıkıntısı içine düşmüşlerdir. Hayat standardının düşmesi, işsizlik, özgürlük ve demokratik hakların azalması sonucunda Mısır toplumundaki yoksullar tam bir ümitsizliğe sürüklenmişlerdir. Bununla beraber, toplum genelinde İslami canlanma önemli bir ivme kazanmış, Mısır halkı tabanda daha fazla İslamlaşmıştır (Demir, 2012).

3.5.5 IMF ve Dünya Bankası Yardımları ve Yapılandırma Programı

1980'lerdeki ekonomik liberalleşmenin en önemli özelliği Batı'dan gelen yardımlarla desteklenmiş olmasıdır. 1978 yılında Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte özellikle ABD'den gelen gelirlerde büyük bir artış görülmektedir. Dessouki'ye göre, eğer

bu yardımlar sadece kalkınmayı desteklemek nedeniyle yapılıyor olsaydı, yardımın 100-200 milyon dolar arasında kalması beklenmeliydi. Oysa bu yardımlar temelde stratejik nedenlerle gerçekleşmiş, bu dönemde Mısır'a yapılan ABD yardımı ekonomik yardım kapsamında 815 milyon dolar olurken, askeri yardım da 1,3 milyar doları bulmuştur (Dessouki, 1996). Mısır'ın bu şekilde dışarıdan sürekli ve yüklü miktarlarda yardım alması ekonomiye destek sağlamış ve reformların ertelenmesine neden olmuştur.

1980'lerin ortalarında devlet bir taraftan fakir grupların durumunu en azından sabit tutmaya çalışmış, aynı zamanda vergileri arttırmak istediği zaman ise yeni burjuvazinin tepkisiyle karşılaşmış, özelleştirme konusunda da devlet burjuvazisinin baskısıyla karşılaşmıştır. Bu durumda devletin yapabildiği problemleri ertelemeye çalışmak olmuş, özellikle 1980'lerin ikinci yarısında petrol fiyatlarının düşmesine bağlı olarak petrol gelirlerinin azalması nedeniyle, kredi kuruluşlarıyla görüşmeler yaparak daha fazla borç almak ve ekonomiyi bu şekilde idame ettirmek olmuştur. Bu anlamda Mayıs 1987'de Mısır'ın IMF'le yaptığı 6 aylık süre için geçerli olan stand-by anlaşması önemlidir. Tahmini olarak 13 milyar ABD askeri borcunun 6,7 milyar lirası silinmiş, ülkenin geriye kalan 6,9 milyar dolarlık borcu ise on sene içinde ödenecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca ABD, Mısır'ın Paris Club kredicileriyle 20,2 milyar dolarlık bir anlaşma yapmasını sağlamıştır. IMF standartları o kadar ağır olmamasına rağmen, Mübarek yine de zaten yıllar boyunca devletin ihmeline uğramış olan hizmetlerdeki kesimleri gerçekleştirmede isteksiz davranmıştır.

Mısır'ın neo-liberal politikalar kapsamında en önemli açılımı, 1991 Mayıs'ında başlayıp Haziran 1994'te biten 3 yıllık bir IMF anlaşmasıdır. Bu anlaşmayla beraber, verilen krediler karşılığında IMF ve Dünya Bankası'nın belirlediği bir yapısal düzenleme programı uygulanmıştır. Finansal kuruluşlara göre, Mısır'daki ekonomik krizlerin temel nedeni Abdül Nasır döneminden itibaren uygulanan 40 yıllık devlet müdahalesinin sonucu oluşan aşırı devlet etkinsizliği, devlet yolsuzlukları ve yatırımların teşvik edilememesi gibi sorunlardır. İstihdamın garanti edilmesi, enerji, temel gıda maddeleri ve kamu hizmetleri için verilen sübvansiyonlarla birlikte ticaretin ve fiyatların kontrolü Mısır ekonomisini zayıflatmıştır. Bu nedenle kredilerin öncelikli olarak tüm bu

yapısal problemleri ortadan kaldıracak şekilde kullanılması gerektiği vurgulanmıştır.

Yapısal düzenleme programının reformları;

- ❖ Kamu varlıklarının özelleştirilmesi ve verimsiz kamu düzenlemelerinin çıkarılması yoluyla Mısır ekonomisinde rekabet ve etkinliğin sağlanması için piyasanın paylaşılması, özel mülkiyet haklarının güvence altına alınması,
- ❖ Tasarrufların ve yatırımların finans sektörüne aktarılması,
- ❖ Borçların karşılanmasında ve ithalat ödemelerinin yapılması için gerekli olan yükselmiş ve kararlı bir döviz kuru akışı,
- ❖ Kamu sektörünün eğitim, sağlık gibi gerekli hizmetleri ve sivil altyapıyı karşılaması olarak 4 ana başlık altında toplanabilir.

Söz konusu anlaşmada IMF'in beyan edilen amacı enflasyonu düşürme, faiz oranları tavanlarının saf dışı bırakılması ve döviz kuru piyasasındaki kontrolü kaldırarak ve bütçe açığını düşürerek makro dengeyi sağlamak iken; Dünya Bankası IMF'in politikalarını yerli tasarrufları ve yatırımları canlandırmak, bütçeyi dengelemek ve dış ticareti geliştirmek gibi hedeflerle alttan desteklemiştir. Bunlarla birlikte, finansal sektör reformunun ve özelleştirmenin uyumu, finansal aracılığın gelişiminin cesaretlendirilmesi için bankacılık sistemindeki ödeme gücünü tamir etmek ve bütçe kısıtlamalarını sağlamak neo-liberal politikaların tam anlamıyla uygulanabilmesi için önem arz etmiştir.

Tarım sektöründe ise Dünya Bankası ve USAID, fiyat politikalarının uyumlulaştırılması, rekabetçi kurumsal çerçevenin oluşturulması, teknolojik yeniliklerle beraber tarımsal modernizasyon ve toprak ve su kaynaklarının yönetimi olmak üzere 4 temel reform önermiştir.

IMF'yle 1991'de yapılan anlaşma sonucunda, Tablo 1'de görüldüğü üzere 1991'de GSYH'nin yüzde 20'sine ulaşan bütçe açığı, 1993'te GSYH'nin 4-5'i arasına düşmüştür. Enflasyon oranı 1990 yılında yüzde 22 iken, 1993 yılında yüzde 11'e düşmüştür. Faizlerin ve döviz kuru oranlarının liberalleşmesi ve döviz

kuru piyasalarının serbest bırakılması önemli sermaye girişleri, ödemeler dengesi pozisyonunun gelişmesi ve döviz rezervlerinin birikmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, reformların tarım alanındaki sonuçları da olumludur. Mısır'ın tarım alanı 6,2 milyon feddandan (1981) 7,6 milyon feddana çıkmıştır (1993). Ana stratejik gıda ürünleri olan buğday, mısır ve pirincin toplam üretimi artmış, hububatın da toplam üretimi 8 milyon ton yükselerek 15 milyon tona ulaşmıştır (Bkz. <http://www.agr-egypt.gov.eg>). 1985-1992 arasında bölgede buğday, arpa, bakla, kış soğanı ve sebze üretimi de önemli ölçüde artmıştır. Tarım Bakanlığı'na göre, pirinç, buğday ve mısır üretimindeki artış ithalatın azalmasına yol açmıştır. IMF yapısal düzenleme programının uygulanmadan önce ve uygulandıktan sonraki yılların ekonomik verileri incelendiğinde neo-liberal politikaların Mısır ekonomisi üzerindeki olumlu etkileri açıkça görülmektedir.

Tablo 1: 1986-2006 arası Mısır'a ait ekonomik veriler

	1986/1991	1992/1995	1996/2004	2005	2006
GSMH artış oranı (%)	-	3,0	4,8	4,5	6,8
Dış Ödemeler Açığı (%)	15,0	6,0	2,3	3,2	1,6
Bütçe Açığı (% of GSYH)	20,0	6,0	10,5	9,5	9,6
Enflasyon (%)	21,0	11,0	5,0	8,8	4,2
Kişi Başı Gelir (\$)	1.080	1.160	1.400	1.600	1.670

Kaynak: IMF, World Economic Outlook

Bu olumlu tabloya rağmen, devlet yardımlarının sert bir şekilde kesilmesi, yatırım harcamalarının kesilmesi, kamu geliri yaratmak amacıyla genel satış vergisi ve benzeri vergilerin konulması ve hükümetin istihdam garantisine son verilmiş olması kişi başına geliri düşürmüştü, gelir eşitsizliği yaratmış, yoksulluğu ve işsizliği arttırmış ve 1990'lardan itibaren devam eden bir resesyona yol açmıştır. Uluslararası finansal kuruluşlar ve ABD'ye göre; Mısır ekonomisindeki problemler Mısır'ın düzenleme programında uygulanması istenen reformlara temkinli yaklaşması ve özellikle dış ticaret sektörünü tamamen açmadaki ve kamu sektörünün özelleştirilmesindeki hatadan kaynaklanmaktadır (Bromley and Bush, 1994). Fakat gelir dağılımı adaletsizliğinin artması, yoksulluğun artması gibi

olumsuz sonuçlar neo-liberal politikaların özünden kaynaklanmaktadır. Bir örnek verecek olursak; USAID ve Dünya Bankası Mısır'da tarımsal büyümenin sağlanabilmesi için toprak reformunun daha çok verimli, büyük ticari çiftçiler lehine kullanılmasını öngörmüştür ki bu da çoğunluğu oluşturan küçük çiftçilerin lehine olmuştur.

Sonuç itibariyle, neo-liberal politikalar her ne kadar yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliği gibi olumsuz sonuçlar yaratmış olsa da, bu politikaların ekonomi üzerindeki olumlu etkileri göz ardı edilmemelidir. Ülkede zaten 50 yıldan beri süregelen bir dış ödemeler açığı ve bütçe açığı mevcut olmakla birlikte ekonomideki kötü gidişatının sorumlusu 1970'lerden itibaren süregelen neo-liberal politikalar değil, Abdül Nasır'ın kamuya fazlasıyla yük bindiren, üretimi düşüren, girdiği çatışmalar nedeniyle ülkenin gelirini düşüren sosyalist ve militarist politikalarıdır.

Ancak, neo-liberal politikaların Mısır'ın 2008 küresel krizinden etkilenmesinde ve toplumsal sınıfları etkileyerek ayaklanmaların çıkmasında bir rol oynadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Öncelikle, Orta Doğu ve özellikle Kuzey Afrika bölgesi büyük ölçüde Avrupa'dan olan ihracatlara bağımlıdır ve ekonomik daralmayı izleyen talepteki düşüşten ötürü bu ihracatlar baş aşağı düşmüştür. Dünya Bankası rakamları Mısır'ın yıllık AB'ye olan ihracat büyüme oranlarının 2008'de yüzde 33'ten 2009 Temmuz'a gelene kadar yüzde -15'e (eksi 15) düştüğünü göstermektedir. Mısır'a benzer şekilde Tunus ve Fas ülkeleri de 2009'da dünya ihracatlarının toplam değerinin, sırasıyla yüzde 22 ve yüzde 31'e kadar düştüğünü görmüştür. Dünya Bankası bu ülkelerin son altmış yılın en kötü gerilemesiyle karşı karşıya olduğunu belirtmiştir. Mısır'ın küresel krizden etkilenmesine yol açan ikinci geçiş mekanizması Orta Doğu'nun son derece bağımlı olduğu işçilerin para transferlerinin azalması olmuştur. Mısırlı işçiler genel olarak Körfez ülkelerine, Libya ve Ürdün'e göç etmekle birlikte Avrupa'ya da yönelirler. Mısır ulusal GSMH'sinin yaklaşık yüzde 5'ini yurtdışında çalışan işçi dövizlerinden elde etmekte ve Orta Doğu'daki en büyük para transferini gerçekleştirmektedir. Küresel krizi karakterize etmeye devam eden kitlesel işsizliklerle birlikte, özellikle inşaatçılık gibi sektörlerde, para transferleri hızlı bir şekilde düşmüş, bu düşüş 2008'den 2009'a kadar Mısır'ın para transferlerinde

yüzde 18 kadar bir daralmaya yol açmıştır. Bu akışların milyonlarca insanın temel hayatta kalma mekanizmasını teşkil ettiği bir bölge açısından, düşüşün tahrip edici sonuçları olmuştur. Bunların yanında, krizin temel gıda ve enerji maddelerinin enflasyonuna neden olduğu ve fiyatlardaki bu hızlı artışların gelirlerinin çoğunu temel maddelere harcamaya mecbur olan yoksul kesimin gelirlerinin daha da düşmesine yol açtığını eklemek gerekir. Tablo 2’de görüldüğü üzere, 2008 krizi sonrasında enflasyon ve dış ödemeler açığı artmış, BM Kalkınma Programı’na göre Mısır İnsani Gelişmişlik Endeksinde 112. sırada kalmıştır. Toplumsal sınıflar arasındaki gelir eşitsizliğinden dolayı kişisel gelirin artması yoksul kesimin gelirinde herhangi bir artışı sağlayamamış, yoksulluk artmıştır.

Tablo 2: 2008 Krizi öncesi ve sonrasında Mısır’a ait ekonomik veriler

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GSMH artış oranı (%)	6,8	7,1	7,2	4,7	5,1	1,8	2,2
Dış Ödemeler Açığı (%)	1,6	2,1	0,5	-2,3	-2,0	-2,6	-3,1
Enflasyon (%)	4,2	11,0	11,7	16,2	11,7	11,1	8,6
Kişi Başına Gelir (\$)	1.600	1.670	1.765	1.860	1.910	1.975	1.976
İnsani Gelişmişlik Endeksi	0,633	0,640	0,647	0,653	0,661	0,661	0,662
Yoksulluk (%)	19,6	-	21,6	22,0	25,2	40,0	-

Kaynak: IMF Financial Motor, World Economic Outlook, International Human Development Indicators (www.undp.org), www.egyptindependent.com

4. ULUSAL VE ULUSLARARASI DESTEK

Üçüncü dalga uluslararası çevre ve yabancı aktörlerin demokratikleşme üzerindeki önemini vurgulamak açısından iyi örnekler barındırmaktadır. Orta Doğu'da da demokrasilerin yaratılması için NATO, AGİT, AB, ABD ve G-8 gibi uluslararası aktörlerin politik reformların yaratılmasında ve bölgede istikrarın sağlanmasında destek olması önemlidir. Nitekim G-8 örgütünün Avrupa devletlerine mali yardım için kurmuş olduğu Avrupa Yatırım Bankası (AYB) Tunus'a, Mısır'a, Fas'a ve Ürdün'e finansal yardımlarda bulunmuştur (Turan, 2011). Yardım için ayrılan kaynakların dönüşüm sürecindeki devletlerin demokratik gelişmeleri, iş alanlarının yaratılması, altyapı çalışmaları alanlarındaki projeler baz alınarak kullanılması amaçlanmıştır (Turan, 2011). Örgüt, İslam Kalkınma Bankası, Arap Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Fonu, OPEC Fonu, Arap Para Fonu ekonomik analizleri ve finansal araçlarıyla, uluslararası mali kurumlarla koordineli bir şekilde çalışmaktadır. NATO ve BM'nin ise şu ana kadar yaptığı tek girişim Libya'ya yaptıkları müdahale olmuştur. 17 Mart 2011 tarihinde toplanan BM Güvenlik Konseyi Brezilya, Çin, Hindistan, Almanya ve Rusya'nın çekimser oylarına karşın Libya'ya askeri müdahale kararı almıştır (UN, 2011). 23 Mart 2011 tarihinde NATO'nun 28 üye ülkesinin daimi temsilcileri nezdinde yapılan toplantıda ise Libya Operasyonu'nu NATO'nun devralması kararlaştırılmıştır. Libya'nın içine girdiği iç savaştan kendi imkânları ile kurtulmasının mümkün olmadığı gerekçesiyle de müdahale edilmiş, NATO'nun Bosna, Kosova ve Afganistan tecrübelerine bir yenisi daha eklenmiştir. Yapılan müdahalenin şiddeti kaldırarak insan hakları ve demokrasinin sağlanmasında herhangi bir başarısı olduğu söylenemez.

4.1 Silahlı Kuvvetlerin Mısır Ayaklanmasındaki Rolü

Mısır'da çıkan halk ayaklanmalarının sonucunda 30 yıllık iktidarın sahibi Hüsnü Mübarek devrilmiş ve ilk defa yapılan sivil seçimlerle Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi seçimlere katılanların yüzde 52'sinin oyunu alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Devrik lider Mübarek'in son başbakanı olan Silahlı Kuvvetler'in adayı Ahmet Şefik'e karşı Mursi'nin zafer kazanması, 1952'den beri Mısır'da süregelen askeri bürokratik yönetim düzeninin kalıntıları

üzerinde devrim için bir zafer olarak yorumlanmıştır (Stein, 2012). Fakat burada önemli olan nokta, cumhurbaşkanlığı seçimlerinden hemen önce Yüksek Askeri Konseyinin, anayasa mahkemesinin parlamento seçimini anayasal bulmadığı gerekçesiyle, daha önce yapılan ve siyasi İslamcıların ezici bir üstünlük kazandığı Parlamento seçimlerini iptal etmesidir. Seçimlerin iptalinden sonra Konsey Kahire’de güvenliği artırmış, polis ve askeri güçler parlamentoyu ele geçirmiş ve inzibatlar dışında kimseyi binaya almamışlardır. Bunun sonucu olarak, parlamento lağvedilmiş ve yasama yetkisi geçici olarak Yüksek Askeri Konseye, yani orduya bırakılmıştır. Yüksek Askeri Konsey bu yetkiye dayanarak yaptığı değişikliklerle, ordunun özerk yapısını kalıcı hale getirmiştir. Bu değişikliklere göre, sivil siyasi otorite, ordu içindeki terfi, tayin ve görevden almalara karışamayacak, iç siyasi karışıklıklar konusunda orduya müdahale emri veremeyecek ve yine ordunun onayı olmadan savaş kararı alamayacaktır (Azzam, 2012). Orduyu ilgilendiren tüm konularda sivil siyasi otoritenin değil, Yüksek Askeri Konseyin yetkili ya da son söz sahibi olması sağlanmaya çalışılmıştır. Cumhurbaşkanının yetkilerinin ve yeni parlamento seçim zamanının belirsizliği ise ulusal ve uluslararası çevrelerde Muhammed Mursi’nin en azından kısa vadede, “askeri vesayet” altında görev yapacağı öngörülerine yol açmıştır (Tüysüzoğlu, 2012). Mısır’da yaşanan bu değişikliklerle beraber 60 yıl sonra yönetimde üst düzey subayların yerini sivil otoriteler almış, bu anlamda Yüksek Askeri Konsey kendini birdenbire hiç alışık olmadığı bir politik rolde bulmuştur. Mısır ordusunun siyasetteki yeri, Arap ayaklanmalarında nasıl bir şekilde rol aldığı ve Mısır halkının yanında yer almasının arkasındaki nedenlerin ortaya konması önem arz etmektedir (Stein, 2012).

Mısır’da askerin rolünün artması Mehmet Ali Paşa dönemine kadar uzanmaktadır. Reformcu Mehmet Ali Paşa, Osmanlı merkezinden bağımsız bir ordu ve donanma kurmaya çalışmıştır. Bu iş sahası olarak da görülmüş ve toplumun bir üst katmana geçmesinde kolaylık sağlanacağı öngörülmüştür. Toprak reformu ile toprakların mülk edinilmesi sağlanmış, böylelikle ücretli tarım işçisi yerine kendi toprağına sahip halkın ortaya çıkması sağlanmıştır. Bu da bazı vatandaşların işsiz kalmasına sebep olmuş, böylelikle askerlik meslek olarak algılanmaya başlanmıştır. Köylülerin bu sayede bir üst katmana geçişi sağlanmıştır. Ayrıca ordu kitle tüketimi yoluyla giyim sanayisinin gelişmesinde ve

silah sanayinin kurulmasında başat rol oynamış, askeri ihtiyaçlar nedeniyle de teknolojiye ilerlemelere yol açmıştır (Güler, 2011).

Mısır'ın 1922 yılında bağımsızlığını kazanmasına rağmen ülkede etkisi bulunan İngiltere II. Dünya Savaşı sırasında Mısır askerlerini Avrupa'ya çekmek amacı ile Mısır ordusunun 10 binden 60 bine çıkarılmasına izin vermiştir. Bu durumda Kral Faruk, askerlerin gelenek olarak zengin aileye mensup insanlardan oluşması dolayısıyla Mısır orta sınıfından orduya alımlar yapmaya başlamıştır. 1950'lerde oluşan Hür Subaylar örgütünün temelini de bu "orta sınıf" zümresi oluşturmuştur. Hür Subaylar hareketi ve sonrasında yapılan reformlar göstermektedir ki, bu askeri zümre toplumun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Silahlı Kuvvetler Mısır siyasi hayatında devletin en temel omurgası olarak var olmuş ve bugüne kadar bu konumunu muhafaza etmiştir.

Muhammed Boazizi'nin kendini kurban etmesinin Tunuslularda yol açtığı tepkiye benzer şekilde, Halid Said'in İskenderiye'de polisler tarafından şiddet görenek öldürülmesi Mısır'ın eğitilmiş orta sınıfı tarafından tepkiyle karşılanmış ve olay Facebook aracılığıyla kamuoyuna duyurularak halkın 25 Ocak 2011'de ayaklanmasındaki temel etken olmuştur. 25 Ocak isyanı, Mısır'daki otoriter rejimin, yolsuzluğun ve ekonomik sıkıntıların Mısır halkı üzerinde yarattığı öfkeyi yansıtmıştır. Aktivistler temel endişelerinin rejimin kendi kendini yenilemesi ve Hüsnü Mübarek'in gücünü oğlu Cemal'e devretmesi olduğunu belirtmişler, Mısır yönetiminin Mübarek, ailesi ve temsil ettikleri kapitalistlerin ağı, Mısır siyasetini darmadağın etmiş 30 yıllık kemikleşmiş Ulusal Demokrat Parti, İçişleri Bakanı Habib el-Adly altında giderek şişirilmiş ve iş portföyü geliştirilmiş polis ve güvenlik kadrosundan arındırılması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Halkın rahatsız olduğu sorunlar arasında yıllardır politik ve ekonomik ayrıcalıklara sahip olan ordunun bulunmaması dikkat çekicidir. Devrimciler ekmek, özgürlük, sosyal adalet ve onur aramaktadırlar. Ordu ise, halkın koruyucusu olarak, bu aranan değerlerin en azından birkaçını düzenleyebilecek ve Mısır halkına karşı şiddet kullanmamak bir yana, meşru haklarını savunmalarına yardım edecek bir güç olarak görülmüştür. Yüksek Askeri Konsey, halkın gözünde edindiği bu itibarı fırsata dönüştürmüş ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır.

Mübarek düşene kadar ordu ve protestocular gerçekten de birlik olmuşlardır. 28 Ocak günü Ulusal Demokrat Parti merkezi ateşe verilmiş, Cemal Mübarek'in açgözlü özelleştirme gündeminin siyasi aracı ve işadamları zümresinden olan Ahmet Nazif hükümeti bir gün sonra görevden alınmıştır. Hüsnü Mübarek yeni yapılacak seçimlere katılmayacağını teyit etmiş ve Mübarek'in yerine adeta bir şehzade gibi hazırladığı¹¹ oğlu Cemal de Eylül 2011'de planlanan başkanlık yarışına girmemeyi taahhüt etmiştir. Tüm bu adımlar protestocular için "çok küçük ve çok geç" tavizler olarak görülürken, çıkarlarını rakip grubun tehdidi altında gören ordu için ise temel hedefler olarak görülmüştür. Mübarek'in devrilmesinden sonra protestolar durmuş ve Mısır'da hayat mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde normale dönmüş, tam bu sırada olaylara seyirci kalan Müslüman Kardeşler örgütü ortaya çıkan siyasi boşluğu doldurmak ve örgütlü gücüne dayanarak iktidarda yer almak üzere ortaya çıkmıştır (Tamman and Haenni, 2011). Devrimi arkadan takip eden örgüt ilk başlarda Tahrir Meydanı'nda üyeleri olmasına rağmen, 25 Ocak tarihine kadar mücadeleye katılmıştır. Bu da protestocuların İslami grupların Mübarek'in devrilmesinde kritik bir rol oynadığını düşünmelerine yol açmıştır. Hâlbuki Müslüman Kardeşler üyelerinin devrime destek vermesine rağmen, örgütün liderleri Mübarek'in başkan yardımcısı Ömer Süleyman'ı korumuşlardır. O günden bu yana, yönetimi elinde bulunduran Yüksek Askeri Konsey ile çoğunlukla uzlaşarak, zaman zaman da sürtüşerek, iktidarı ele geçirmeye çalışmış ve de amacına ulaşmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarının gecikmeli olarak açıklanmasının, bu sürede Yüksek Askeri Konsey ile Müslüman Kardeşler arasında müzakereler yapılmasından kaynaklandığı söylenmiştir (Erduramaz, 2011). Muhammed Mursi'nin seçim sonuçlarını değerlendirirken yaptığı konuşmasında¹² kullandığı uzlaşmacı dil, bu söylentiye doğrular niteliktedir. Mısır'da bir yandan Yüksek Askeri Konsey ile Müslüman Kardeşler arasında iktidar üzerinde bir anlaşma sağlanırken, diğer yandan başta işçi sınıfı olmak üzere emekçiler ve yoksullar ile

¹¹ Hüsnü Mübarek'in kendisinin yerine oğlu Cemal Mübarek'i hazırlaması 2000'li yıllara dayanır. Cemal Mübarek babasının yönettiği Vatan Partisi'nin üyesi olmuş ve babasının da desteğiyle partiyi mutlak hakim bir parti haline getirmeye çalışmıştır.

¹² Muhammed Mursi'nin seçimi kazandığı resmen açıklanır açıklanmaz Mursi, twitter hesabından "Mısır'daki seçimleri demokratik bir şekilde koruyan şerefli Mısır yargısı ve askerlere selam olsun. Tüm Mısır halkını kutluyorum" açıklamasını yapmıştır.

egemen sınıflar arasındaki siyasi mücadele devam etmektedir. 1980'lerdeki gelişimiyle halkın desteğini kazanan Müslüman Kardeşlerin yeni seçilen lideri Muhammed Badie 17 Ocak 2010 tarihinde yaptığı konuşmada hedeflerinin reform ve değişim yoluyla tüm yolsuzlukları ve olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve halkı her türlü yabancı hegemonyasından, sömürsünden, kültürel, siyasal, ekonomik ve askeri bağımlılığından kurtarmak olduğunu ileri sürmüştür (Ikhwanweb, 2010). Fakat seçimlerden sonra Müslüman Kardeşlerin burjuva sınıf karakteri ve demokrasi yanlısı olmadığı Mısır halkı nezdinde teşhir olmuştur. Yeni anayasayla Mısır siyasal rejiminin İslam üzerine kurulması ayaklanmaların tekrar başlamasına neden olmuş, halk ekmek ve demokrasi mücadelesini sürdürmüştür.

Ordunun kendisini rejim içinde en etkili siyasi güç olarak konumlandırması ve bu anlamda Müslüman Kardeşler ile aralarında bir çekişme olması sadece Yüksek Askeri Konseyin siyasi ihtiraslarından kaynaklanmamaktadır (Barany, 2011). Birinci olarak, ordu, Mısır'daki en büyük ekonomik güçtür; sahibi olduğu sınaî ve ticari kuruluşlarla ülke ekonomisinin yüzde 40'ını kontrol etmektedir. Bununla beraber, Mısır ordusu bir yandan ülkenin en büyük kapitalist sınıfı olması dolayısıyla diğer yandan siyasi ve askeri ilişkileri vasıtasıyla, uluslararası kapitalist sistemle bütünleşmiştir ve ülke içinde onların çıkarlarının temsilcisidir (Stein, 2012). O nedenle, önemli bir siyasi güce sahip olan siyasi İslamcıların batı karşıtı yanlarını törpülemek, ülkede kayda değer bir azınlık oluşturan Hıristiyanların geleceğini güvence altına almak, kadınların kazanımlarını korumak ve laik bir sistemin işlerliğini sağlama görevini üstlenmiştir. Bu durum, ordunun yeni rejimde siyasi iktidarların üstünde yer almasını sağlayan yetkilerle donatılmasını gerektirmiştir.

4.2 Sosyal Medyanın Arap Ayaklanmalarındaki Rolü

Modernleşme evresi ve sonrasında iletişimdeki gelişmelerle içinde bulunduğumuz 21. yüzyıl artık internet, görsellik ve iletişim çağı olarak anılmakta, web siteleri, uydular, televizyon, Wiki'ler, mail grupları, Facebook, Twitter ve MSN dünyanın dört bir tarafında bilgi alışverişini sağlayıp insanları kendilerine bağımlı hale getirirken, bir yandan da devletlerin müdahaleye açık bir

hale gelmelerine yol açmıştır (Babacan, Haşlak ve Hira, 2011). Wikileaks'in son yıllarda meydana getirdiği şok edici dalgalanmalar da bunun bir örneğidir. Sosyal medyadaki gelişmelerle birlikte dünyanın birçok yerinde bireyler, siyasetçiler ve devlet adamları etkinliklerini arttırmak için sosyal paylaşım ağlarını kullanmaya başlamışlardır. Eylemcilerin zaman, mekân ve maliyet engellerini ortadan kaldırıp iletişim kurmalarını sağlayan internetin toplumsal hareketler ve gençler üzerindeki etkisi ilk defa 1999 yılında "Seattle Savaşı" ismiyle anılan Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı yapılan kitlesel protestoyla ortaya çıkmıştır. 73 ülkeden katılan farklı kültürel, etnik ve siyasal niteliğe sahip 50 binin üzerinde eylemci, neo-liberal küreselleşmenin olumsuz etkilerine, emek ve insan haklarına yönelik ihlallere ve dünyanın büyük bir kısmını yoksul bırakan küresel kapitalist ekonomiye karşı birlik olmuşlardır (Laer and Aelst, 2009).

İnternetin sınırları ortadan kaldırarak yarattığı yeni küresel eylemciliği 2010 yılında Arap ülkelerinde çıkan ayaklanmalarda da görmekteyiz. İnternet ağı, ayaklanmaların çıkmasına öncülük eden üniversite mezunu ve işsiz gençlerin kısa mesajlar, e-postalar, video ve fotoğraf paylaşımları, sosyal paylaşım siteleri, blog sayfaları ve benzeri sosyal medya araçları aracılığıyla seslerini duyurmalarında ve protesto hareketlerini başlatmalarında etkili bir rol oynamaktadır. Bu araçlar ile eylemciler organize olmuşlar, iletişim sağlamışlar, ellerindeki görüntüleri yayınlamışlar ve böylece büyük kitleleri harekete geçirmişlerdir. Tunus'taki ayaklanmada Twitter çok kullanıldığı için devrime "Twitter Devrimi" denilmiş, blogcular Yasemin Devrimi'nin ilk birkaç haftasındaki tek bilgi kaynağı olmuştur. Mısır'da ise gençlerin Facebook'a ilgisi dolayısıyla devrim "Sevrebok/ Devrim Kitabı" olarak adlandırılmış, aktivistler insan hakları ihlallerini ve güvenlik güçlerinin işkencelerini göstermek ve yaymak için blogları kullanmışlardır. Suriye, Libya ve Yemen'de ise Youtube daha çok ön plandadır.

İnternetin bu şekilde protesto düzenlenmesinde kullanılması Arap yönetimlerini rahatsız etmiş, videoları ekleyenlerin yerlerini tespit etmeye yarayacak olan İnternet Protokollerini istemişler, bu talebin geri çevrilmesi üzerine eylemlerin gittikçe yaygınlaşmasını engellemek ve oluşan uluslararası baskıyı hafifletmek için ülke genelinde internet erişimini kapatmışlardır (Akbiyık ve Öztürk, 2012). Ancak bu sansür uygulaması da geri teperek eylemleri arttırmış

ve yayılan eylemler sonucunda diktatörler devrilmiştir. Fakat yaşananların “sosyal medya devrimi” veya “Facebook/Twitter devrimi” olarak nitelenmesi, Batı’nın teknolojik gücünü ve rolünü önemseyerek Orta Doğu tarihi ve Dünya tarihi açısından son derece önemli olan gelişmelerin görmezden gelinmesine yol açtığı yönünde eleştiriler yapılmaktadır (Heaven, 2012). Bu anlamda bölgede yaşanan halk hareketlerinin toplumsal dinamiklerini göz ardı ederek, sosyal medyanın bazı olumlu özelliklerine vurgu yaparak, yaşananların “sosyal medya devrimi” olduğunu ifade etmenin yanlış olduğunu belirtmek gerekir (Babacan, Haşlak ve Hira, 2011). “Sosyal medya, örgütleyicilerin benzer fikirli insanları az bir masrafla harekete dâhil etmesini sağlar; fakat insanların harekete geçmesinde tamamen etkili değildir” (Papic and Noonan, 2011).

Yukarıdaki bölümde değinildiği gibi, Arap ayaklanmalarını bir anda oldu şeklinde yorumlamak ve bugünü dünden ayrı bir şekilde değerlendirmek hatalı bir inceleme olacaktır. İsyanların çıktığı bölgelerde zaten hâlihazırda bulunan sorunlar ve bu sorunların çözülmesi umuduyla yapılan eylemler mevcuttu. Ancak bu eylemler ya çok kısa süren ve küçük grupları oluşturan gösteriler olmakta, ya da 2005’te Mısır’da yaşanan gösteri gibi büyük çapta bir eylem olsa bile bir şekilde bastırılmakta, Arap halklarının sesi ülke ve dünya gündeminde yer alamamaktaydı. Ulusal ve uluslararası kanaat oluşmadığı ve uluslararası bir baskı olmadığından dolayı devletler silahlı kuvvetler aracılığıyla zorbaca da olsa otoriteyi sağlıyorlardı. Ancak sosyal medyanın yaygınlaşması ile birlikte insanlar devlet güdümündeki yayın organlarının hegemonyasından sıyrılarak dünyaya içinde buldukları durum hakkında video ve fotoğraflar ile bilgi verebildiler. Bu şekilde uluslararası bir baskı oluşturarak hükümeti köşeye sıkıştırdılar. Yetkililerin hatası ise bunu görmelerine rağmen halkı yine zorbaca bastırmaya çalışmak olmuştur. Zorbalıkların artması, yakalanan göstericilere işkence yapılması ve bu işkence görüntülerinin hükümet tarafından halkı korkutup geri püskürtmek amacıyla yayınlanması ayaklanmaları daha da ateşlemiştir (Bkz. www.socialbakers.com).

Diğer yandan uydu televizyon kanalları da ifade özgürlüğünün sınırlarını genişletmiştir. Bugün Arap dünyasında yayın yapan onlarca uydu kanallarının sayılarının giderek artmaktadır. Mısır’da ayaklanmalar sonrası 50’ye yakın özel

televizyon kanalı kurulmuştur. Arap dünyasını en çok etkileyen ve Arap aleminin CNN'i olarak bilinen El Cezire kanalı yaptığı sürekli eylemler ile Mısır'daki gösterileri dünyanın gündemine taşımıştır. 1996 yılında Katar Emiri Şeyh Hamd es-Sani tarafından kurulan El-Cezire kanalı rejim muhalifleri, dini örgüt liderleri, batılı liderler ve İsraili ve Filistinli yetkililerin görüşlerini rahatça açıklayabilmelerine olanak sağlamıştır. Bu yüzden El-Cezire Kaddafi, Bin Ali, Mübarek, Ali Abdullah Salih gibi diktatörlerin korkulu rüyası olmuş, diktatörler kanalı yasaklamak ve susturmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Mübarek konuşmalarında “Bu kibrit kutusu kadar televizyon koltuklarımızı yakacak” diye korkusunu dile getirmiştir (Kışlakçı, 2011).

Mısır'da halk çeşitli cemaatler ve sivil toplum kuruluşları ile zaten kısmi organize yapıya gelmiş ancak baskı politikaları sebebiyle bu oluşumlar halk ayaklanmasına kadar bir türlü kendilerini tam olarak gösterememişlerdir. Mısır'da rejim karşıtı eylemler bugün Mısır parlamentosunun çoğunluğunu oluşturan Müslüman Kardeşler örgütünün 1930'larda kurulmasıyla beraber başlamıştır. Ancak iktidara karşı ilk büyük gösterinin yapılması 2005 yılında George İshak isimli Mısırlı gencin bir grup arkadaşı ile birlikte, Mısır anayasasındaki devlet başkanının yeniden seçilebilmesine süre kısıtlaması koyan maddenin “sınırsız” olarak değiştirilmesi üzerine, Al Mahalla kentinde “Kefaya (Yeter)” hareketini başlatmasıyla gerçekleşmiştir. Daha sonraki zamanlarda bu hareket Mısır'ın birçok bölgesinde eylemlerine devam etmiş ve 6 Nisan 2008'de Mısır yetkilileri tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Bastırılan bu eylem yeni bir yapılanmayı doğurmuş, Ahmed Maher ve Kefaya hareketinin eski üyelerinden Israa Abdul Fattah “6 Nisan Gençlik Hareketi”ni başlatmışlardır. Kefaya hareketine benzer şekilde devletin yaptığı zulümler ve çarpık düzene karşı olan bu hareket, Facebook üzerinden ülke genelinde 6 Nisan'da yine Al Mahalla'da eylem yapmak üzere örgütlenmiş ancak bu eylemde yine Mısır yetkililerince sert bir şekilde bastırılmıştır. Bu şekilde 6 Nisan günü yıllık eylem günü olarak gelenekselleşmiştir.

2010 yazında Khaled Said isimli Mısırlı genç, blog sayfasında ve Youtube'da üst düzey bir polis komiserinin karakolda uyuşturucu sattığına dair görüntüleri yayınlaması sonucu tutuklanmış ve işkence sonucu öldürülmüştür.

Bunun üzerine Wael Ghonim isimindeki bir Google çalışanı, “we are all Khaled Said” isimli ve bugün 170 bini aşkın kişinin beğenmiş olduğu bir Facebook sayfası açmış ve böylece binlerce Mısırlı genci Khaled’in ölümünü araştırmaya ve adaletini bulmaya davet etmiştir (Heaven, 2011). Aktivistler bu sayfa aracılığı ile bilgi paylaşımında bulunmuşlar, böylece ülke genelinde cereyan eden ancak sansür politikaları sebebi ile gündeme gelmesi önlenen olaylar hakkında Facebook üzerinden takipçilerini bilgilendirmişlerdir. Sonrasında Kahire ve İskenderiye başta olmak üzere birçok şehirde 6 Nisan’da sessiz oturma eylemleri yapılmıştır. 14 Ocak’ta Tunus lideri Zeynel Abidin bin Ali’nin istifası ve ülkeyi kaçarak terk etmesi üzerine ümidi artan *6 Nisan Gençlik Hareketi* Mısır’da ulusal polis günü olan 25 Ocak’ta büyük bir eylem düzenlemiştir. Çeşitli gruplar ve partilerden insanların katılımıyla on binlerce kişinin sokaklara çıkması, ülke çapında ve uluslararası camiada büyük yankı uyandırmıştır. Yetkililerin bu eylemi, daha önceki eylemlerde olduğu gibi, sert bir biçimde bastırması eylemleri tüm ülkede sürekli hale getirmiş, ülkenin her yerinde polis ile isyancılar arasında çatışmalar çıkmaya başlamış ve bu çatışmalarda polisin tutumu uluslararası medya ve internet aracılığı ile dünyaya yansımıştır.

Bu yansıma sonrasında, Tunus’ta olduğu gibi, gerek eylemlerin yayılması gerekse de uluslararası baskının hafiflemesi için öncelikle “sakıncalı içerik” iddiası ile bazı siteler yasaklanmış, sonrasında ise internet erişimi engellenmiştir. Bununla birlikte 27 Ocak’ta tüm telefon şebekeleri erişime kapatılması insanların birbiriyle iletişim kurmasını tamamen engellemiş fakat bu olay Mısır toplumunun ve dünyanın El Cezire kanalına kilitlenmesine ve ayaklanmaların daha da büyümesine yol açmıştır. Halk “ne oluyor?” sorusuyla Tahrir meydanı ve diğer meydanlara inmişler ve kamplar kurmuşlardır. *6 Nisan hareketi* 25 Ocak eylemlerinin ateşleyicisi olmuş, yetkililerin olayları bastırmak için aldığı tedbirler ise ters tepmiş ve sonrasında Hüsnü Mübarek görevi bıraktığını açıklamak zorunda kalmıştır.

Sonuç itibariyle, bölgede çıkan isyanların temel nedenleri uzun yıllar devam eden gıda fiyatlarındaki hızlı artış, gelir dağılımı adaletsizliğinin giderek derinleşmesi, genç işsizliğin yükselmesi, ifade ve haber alma özgürlüğünün şiddetle bastırılması, polis devleti ve açığa çıkan yolsuzluklardır. Bununla birlikte,

sosyal medyanın bu süreçteki katkısı insanların örgütlenerek hızlı bir biçimde haber akışını sağlamaları olmuştur. Zira bölgedeki ayaklanmaları durdurmak için iktidarların bütün iletişim araçlarını yasakladıklarında dahi protestoların ve örgütlenmelerin devam ettiği görülmüştür.

4.3 AB'nin Mısır Ayaklanmasındaki Rolü

AB'nin son dönemde ortaya çıkan ayaklanmalardaki rolünü irdelemek için kurumun Orta Doğu ile ilişkilerine 1970'lerdeki Akdeniz Politikasından başlayarak göz atmamız gerekmektedir. Avrupa Konseyi, 1972 yılında Avrupa Komisyonu'ndan AB'nin Akdeniz politikası üzerine bir tasarı hazırlamasını istemiş, aynı yıl Konsey'in Paris Zirvesi'nde sanayi mallarının serbest ticaretinin sağlanması, tarım konusunda özel düzenlemelerin yapılması ve finansal alanda işbirliğinin geliştirilmesi ile ilgili Akdenizli komşularla antlaşmalar yapılması kararlaştırılmıştır. Bu anlamda AB üye devletlerince ABD'den bağımsız bir Akdeniz politikası üretilmesi kabul görmüştür. 1973 yılında yaşanan petrol krizi ise Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkelerinin Akdeniz ve Arap devletleriyle ilişkilerini yeni bir yaklaşımla gözden geçirmelerini gerektirmiş, Akdeniz ülkeleriyle olan ilişkileri geliştirme yolunda AB'nin attığı adımlar hızlanmıştır. Petrole olan bağımlılığın gözler önüne serildiği bu krizle beraber AB'nin Global Akdeniz politikasının (Global Mediterranean Policy), sanayi mallarının serbest ticareti, bazı tarım ürünlerinde gümrük tarifelerinin kısıtlanması ve teknoloji ve sanayi alanlarında işbirliği olmak üzere 3 temel yönü oluşmuştur (Biçer, 2003).

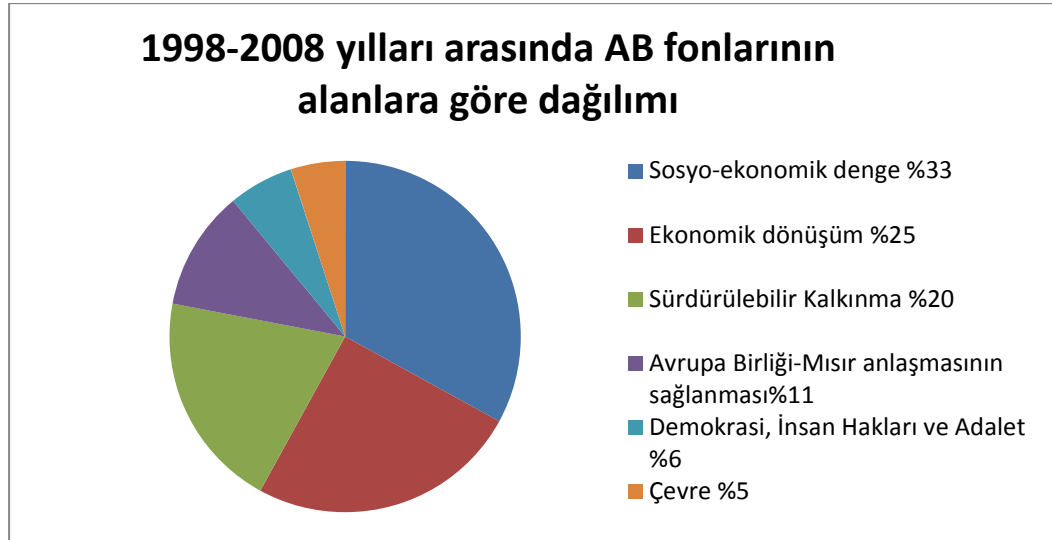
1990'ların başında Soğuk Savaş'ın ardından yeniden şekillenen uluslararası sistem içerisinde AB'nin Akdeniz politikası, Doğu Avrupa ülkelerini içine alması ve ABD'ye gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarının ardından güvenlik paradigmasında yaşanan değişim nedenleriyle yeniden şekillenmeye başlamıştır. Doğu Avrupa'daki genişlemeyle birlikte oluşan karşılıklı bağımlılık, farklı sorun ve çıkarlara sahip komşularla işlevsel ilişkiler kurulmasını, siyasi istikrar ve ekonomik kalkınma sağlanmasını gerekli kılmıştır. Bununla birlikte AB, kendi güvenliğine yönelik temel tehdit ve risk faktörlerini tanımlayarak ekonomik işbirliğinin ötesinde uluslararası bir kimlik elde etme çabasına girmiştir (Turan, 2012). Bu anlamda AB hem Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nı (ODGP)

geliştirmiş, hem de 2003 yılında Güvenlik Stratejisi'ni kabul etmiştir. Bunlara ilaveten, 2004 yılında genişleyen Avrupa'nın komşularıyla arasındaki farklılıkları azaltmak ve işbirliğini artırmak amacıyla Avrupa Komşuluk Politikası başlatılmış ve bölgesel veya çok taraflı antlaşmalarla derinleştirilmiştir.

1995 yılında 15 AB üyesi ve 14 Akdeniz ülkesi arasında hem ikili hem de bölgesel düzeyde ilişkilerin geliştirilmesi için oluşturulan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Barselona Süreci'yle birlikte başlatılmıştır. Ortaklığın temel hedefi AB ülkelerinin Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerine mali ve teknik destek sağlayarak dengeli bir şekilde sosyo-ekonomik kalkınmalarının sağlanması ve AB ile Akdeniz ülkeleri arasında serbest ticaret bölgesi kurmaktır. Ortaklığın siyasi amaçları ise sürdürülebilir kalkınma, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan haklarıyla pekiştirilen ortak bir barış ve istikrar bölgesi yaratmak ve böylelikle AB'nin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu anlamda AB ile Mısır ve diğer Arap ülkeleri arasında sosyal, ekonomik ve politik ilişkiler başlamıştır.

AB, Avrupa-Akdeniz ortaklığı çerçevesinde ekonomik ve sosyal reformların gerçekleştirilmesi için 1996 yılında oluşturulan program kapsamında Mısır'a yaklaşık 1 milyar Avro fon sağlamıştır (Europa, 2007). 2007 yılından itibaren de Topluluk Anlaşması'nın gelişmesi ve Eylem Planı'nın tamamlanması amacıyla Mısır'ın Avrupa Komşuluk Politikası'na uyum sağlaması için çeşitli fonlarla desteklenmiştir. Bu anlamda 2007-2010 yılları arasında 568 milyon Avroluk bir bütçeyle ulusal programlar hazırlanmıştır (OECD, 2010). AB fonlarının Mısır Ulusal programlarına göre dağılımı Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1: 1998-2008 yılları arasında AB fonlarının alanlara göre dağılımı

Kaynak: www.oecd.org

1995 Barcelona süreci sonunda oluşan deklarasyonla birlikte AB'nin komşuluk politikası barış ve istikrar sağlanması için politika ve güvenlik ortaklığı, ortak refah alanı yaratmak için ekonomik ve finansal ortaklık ve sivil toplumun gelişimini ve kültürlerarası anlayışı geliştirmek amacıyla sosyal ve kültürel ortaklık olmak üzere 3 sütun belirlenmiştir. Bu deklarasyona göre, AB'nin 2007-2013 yılları arasında Mısır'la olan ilişkilerinde stratejik yaklaşımları;

- ❖ Mısır'ı demokrasi, insan hakları, iyi yönetim ve adalet alanlarında desteklemek,
- ❖ Mısır ekonomisinin rekabetçiliğini ve üretkenliğini geliştirmek,
- ❖ Kalkınma sürecinin sosyal, ekonomik ve çevresel politikalarla sürdürülebilirliğini ve doğal kaynakların iyi bir şekilde yönetilmesini sağlamak,
- ❖ Terörle ve organize suçlarla savaşmak,
- ❖ Toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine müdahalenin önlenmesi ve anlaşmazlıkların barışçıl yolla çözülmesi olmuştur.

Arap ülkelerinde çıkan ayaklanmalarla beraber AB güney komşularında yaşanan bu gelişmeleri göz önüne alarak komşuluk ve güvenlik politikasını tekrardan ele almıştır. Komşuluk politikasını yeniden canlandırmak istemesinin

altında yatan temel neden, sürecin düzgün bir şekilde yönetilememesi durumunda, istikrarsızlığın Kuzey Afrika'dan büyük çaplı bir göç hareketini tetikleyebileceğinden ve bunun AB'nin ekonomik ve sosyal sistemine yük getireceğinden duyulan endişeydi. Bununla beraber, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki köktenci İslami grupların güçlenip yönetimi ele almasıyla AB'nin bölgedeki güvenlik, istikrar ve refahı için oluşabilecek bir tehlike olasılığı da diğer bir nedendir (Verheugen, 2012). Bu doğrultuda AB Komisyonu ve Avrupa Dış Eylem Hizmeti “Partnership for Democracy and Shared Prosperity” (Demokrasi ve Ortak Refah için Ortaklık) tasarısını sunmuşlardır. Bununla beraber işbirliği, demokrasi ve insan haklarının teşvikiyle sivil toplumun da desteklenmesinin önemi üzerinde durulmuştur. AB'nin dış politikada güney komşularıyla olan ilişkilerine ağırlık vermesinin bir diğer sebebi de ekonomiktir. Ekonomik kriz sonrası büyük bir talep düşüşü yaşayan ve artık doğu komşularından yeterli pazar desteği sağlayamayan AB, büyük bir pazar olan bölgeyi, krizden çıkış için bir çözüm aracı olarak görmektedir. Ayrıca AB'nin bölgenin en büyük yer altı kaynakları ithalatçısı olduğu göz önüne alındığında, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak ve alternatif enerji koridorlarına hâkim olmak için AB'nin güney ülkelerle ilişkileri önem arz etmektedir.

AB ülkelerinin Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yaşanan sürece destek olunmasına ilişkin niyetleri olmakla birlikte bu konuda aldıkları ortak kararları sayılıdır. 20 Şubat 2011'de Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, AB adına bir bildirme yayınlarak Mısır'da meydana gelen olayları ve göstericiler arasında yaşanan çatışmaları takip ettiklerini ve bu anlamda Mısır Hükümeti'ni halkın taleplerini dinlemeye davet ettiklerini açıklamıştır (Europa, 2011). Mısır'ın başlatmış olduğu demokratik geçiş sürecini devam ettirmesi ve sürece yönelik güven ve itimadın yeniden tesis edilmesi AB için son derece önemlidir. AB Mısır'la olan yakın ilişkilerini 13-14 Kasım 2011 tarihlerinde Kahire'de düzenlenen ve “sosyal adalet, sosyo-ekonomik kalkınma, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve iyi yönetim” değerleri üzerine vurgu yapılan AB-Mısır Görev Gücü toplantısında vurgulamıştır (Europa, 2011). AB Mısır'ın demokratik geçiş sürecine destek verdiğini de belirtmiştir. Demokratik reformlara ve sivil topluma inanan tüm siyasi taraflarla ciddi ve açık diyalog temelinde barışçıl ve yapıcı bir çıkış yolu aranması temenni edilirken

hukukun üstünlüğüne, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı çerçevesinde özgür ve adil seçimlerin gerçekleşmesine yönelik demokratik reformları önceleyen geniş tabanlı bir geçiş hükümeti kurulması istenmiştir.

AB Mısır'daki dönüşüm için finansal destek çerçevesinde 2011-2013 dönemi için 449 milyon Avro sağlamıştır. Mısır'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra ise, AB seçimleri demokrasi yolunda önemli bir adım olarak nitelendirmiş ve Askeri Yüksek Konseyi'nin Mısır halkının demokrasi ve özgürlük taleplerine saygı duyması gerektiği ve özgür ve adil şekilde gerçekleşen seçimlere müdahalede bulunmaması gerektiğini vurgulamıştır (Bkz. www.avrupa.info.tr, 2013). Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi ve AB Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton arasında yapılan görüşmelerde Ashton 5 milyar Avro değerindeki yardım paketini onaylamıştır. Mısır'a verilecek olan yardım paketi iki zaman diliminde yapılmış, Avrupa Yatırım Bankası ile Avrupa Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası'nın 2 milyar Avro, AB ülkelerinin de 1 milyar Avro yardımda bulunacağı kabul edilmiştir. Bununla birlikte, AB'nin 750 milyon Avroluk katkısı, sosyo-ekonomik reform tedbirlerini desteklemeyi amaçlayan SPRING programı tarafından sağlanan 90 milyon Avroluk ve Komşuluk Yatırım Aracı fonundan sağlanan 163 milyon Avroluk yardımdan oluşmaktadır. Ayrıca, Mısır ile IMF anlaşmasına bağlı olarak AB, Mısır'a 50 milyon Avroya kadar hibe ve 450 milyon Avroya kadar imtiyazlı kredi olmak üzere 500 milyon Avroya kadar makro-finance yardım sağlayabileceğini açıklamıştır. Dünya Bankası ve Afrika Kalkınma Bankası da 90 milyon Avroluk ek SPRING fonu için bağışta bulunmuş ve bu konuda AB'yle uyum sağlanmıştır.

AB Görev Gücü çerçevesinde Aralık 2011'de Mısır ve diğer Arap ülkeleriyle Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmaları için görüşme yönergelerini kabul etmiş, Avrupa Komisyonu, tarımsal üretkenliği artırmak için tarım ve kırsal kalkınma (ENPARD) girişimi başlatmıştır. AB, aynı zamanda, KOBİ'leri güçlendirmeyi ve işsizliği azaltmayı hedefleyen programları da finanse etmektedir. Bununla birlikte taşımacılık, düzenleyici reform, ağ oluşturma ve deniz güvenliği konularında 2013 için planlanan Bakanlar toplantısının gündeme alınması planlanmıştır (Bkz. www.avrupa.info.tr, 2013).

AB'nin Mısır'a yaptığı ekonomik yardımlar Avrupa'daki aşırı sağ çevrelerde rahatsızlığa neden olmuş, Belçika'daki Flaman Menfaati (VB) Partisi üyesi Avrupa Parlamentosu Milletvekili Philip Claeys Avro krizi devam ederken Avrupa'nın Mısır'a destek vermesinin çok yanlış olduğunu dile getirmiştir. Mısır Cumhurbaşkanı Mursi'nin 22 Kasım 2012 tarihinde bir genelge yayımlayarak cumhurbaşkanının görev ve yetki alanını arttırması üzerine AB Parlamentosu başkanı Martin Schulz da benzer bir yorumda bulunmuş, Mısır'a yapılan ekonomik yardımların çoğulcu bir demokrasi yaratılmasında kullanılmadığını ve AB'nin Mısır'la siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmesi gerektiğini açıklamıştır (English Alarabiya, 2012).

AB ayaklanmalar çıktıktan sonra 28 Şubat 2011'de “silah ambargosu, kişi ve şirket varlıklarının dondurulması ve vize yasağı gibi yaptırımlar” uygulanması kararı almış, AB'nin ayaklanmalar konusundaki en önemli çalışması ise EUFOR gücü oluşturması olmuştur. Bu çalışma, Birleşmiş Milletler'in insani yardım girişimlerine destek olunması amacıyla İtalya'nın komutasında görevini yürütmesi planlanan ve 7,9 milyon Avro bütçe ayrılan bir askeri güç oluşturulmasıdır. EUFOR'un insani yardım taşıyan araç konvoylarına eskortluk etmek, insani yardım görevlilerinin ulaşım güvenliğini sağlamak, Misrata Limanı'nın güvenliğini sağlamak, yardımların güvenle muhafazasını ve yerine ulaştırılmasını gözetlemek şeklinde görevleri bulunmaktadır. Bu detaylı çalışmaya rağmen BM, EUFOR'un oluşturulup görevlendirilmesini kabul etmemiştir (Koenig, 2011).

Ayrıca, 22 Mayıs 2011'de Bingazi'de AB irtibat bürosu açılmıştır. 31 Ağustos'ta da Avrupa Dış Eylem Servisi Ulusal Konseyle irtibat halinde olacak bir AB Delegasyonunun kurulması hazırlıklarına başlamıştır. Avrupa Komisyonu da insani yardım ve sivil halkın korunması mekanizmasını yürürlüğe koymuştur. Mısır'la birlikte Libya ve Tunus'a da ekonomik yardımlarda bulunulmuş, AB koordineli bir şekilde hareket edebilmek için BM, İslam İşbirliği Teşkilatı, Arap Ligi, Körfez İşbirliği Konseyi ile işbirliği ve iletişim halinde olacağını belirtmiştir (Koenig, 2011).

2013 yılının Mart ayında Avrupalı merkez sol ve sosyal demokrat partileri tarafından devrim süreçlerine öncülük eden aktivistlerin de katıldığı önemli bir

toplantı düzenlemiştir. Toplantıda Avrupalı siyasetçiler ile Arap siyasetçi ve sivil toplum temsilcilerinin yaklaşımlarının çok farklı olduğunun altı çizilmiştir. Avrupalılar otoriter liderlerin devrilmesi ve seçimlerin yapılmasıyla halkın iradesinin yerini bulacağı gibi basit bir bakış açısına sahipken, bölge siyasetçileri ilerici, özgürlükçü, çoğulcu bir demokrasinin var olabilmesi için Batı'nın bölgeyi somut alanlardaki desteği ile güçlendirilmesi gerektiğinden, bunun uzun bir süreç olduğundan ve seçimlerin demokrasinin tek ölçüğü olmadığından bahsetmişlerdir. AB için ayaklanmanın çıktığı bölgelere mali yardım yapılması akla gelen ilk seçenek olmuştur. Ancak Avrupa'nın derin bir ekonomik kriz içinde bulunması bu tek seçeneğin uygulanabilirliğini ortadan kaldırmış, AB'nin daha ileri bir demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerlerini savunmasını zorlaştırmıştır.

Bununla beraber AB'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da politika yapımı ve uygulamasında harekete geçememesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Üye ülkeler arasında Arap ayaklanmalarına destek konusunda özellikle Fransa, İngiltere ve Almanya arasında bölgedeki enerji kaynakları ve ekonomik çıkarlara dayalı farklı yaklaşımlar mevcuttur. Ayrıca Fransa, İspanya ve İtalya'nın Orta Doğu bölgesinden kaynaklanan göç dalgaları konusunda çekinceleri vardır. İtalya, göçmenlerin tüm üyelere paylaştırılmasını isterken, Kuzey Avrupa ülkeleri ve özellikle Fransa göç dalgasının İtalya tarafından yönetilmesi için mali yardım yapılmasını önererek, göçmen kabul etmek istememiştir. Bununla birlikte, AB'nin mevcut antlaşmaları, son olarak yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması da dâhil olmak üzere, çekinceleri olan üye devletlerin ortak bir karar vermesini yeterince sağlayamamaktadır. Arap ayaklanmaları ile ilgili üye ülkeler arasında fikir ayrılıkları bulunması nedeniyle AB daha ağır hareket etmiş ve ortak bir yol izlemekte zorlanmıştır (Mercan, 2012).

Avrupa Komisyonu Genişlemeden ve Komşuluk Politikası'ndan sorumlu üyesi Stefan Füle, Arap ayaklanmalarının etkileri üzerine yaptığı bir açıklamada, AB'nin Akdeniz komşularıyla ilişkilerinde yanlış değerlendirmelerde bulunduğunu ve ülkelere mali destek sağlanmasıyla beraber demokratikleşme bağlamında yeterince destek olunmadığını belirtmiştir. Ayaklanmalar AB'nin bölgeye yönelik ekonomik işbirliği ve göç konularına odaklanan politikalarının

zayıflığının bir göstergesi durumundadır. AB'nin Akdeniz politikası, geçmişinde ve bugünüde değerlendirildiğinde etkisiz kalmış politikalar karşımıza çıkmaktadır. Mısır ve diğer Arap ülkelerinde yaşanan yeni süreçle beraber göç ve İslam korkusunun neden olduğu çekinceyle Akdeniz'de temkinli hareket etmeye çalışan AB'nin, bölgeyle ilişkilerinde etkili politikalar üretebilmesi için öncelikle ortak dış politika kararı verebilmesi gerekmektedir.

4.4 ABD'nin Mısır Ayaklanmasındaki Rolü

ABD oldukça farklı etnik gruplardan oluşan bir halka sahip olmasıyla birlikte, demokratikleşmenin dünya genelinde desteklenmesi konusunda ülke içinde bir uzlaşma mevcuttur. Amerikan dış politikasında demokrasinin yayılmasının önceliği Başkan Woodrow Wilson döneminde ABD'nin savaşa girmesinde ve savaş sonrasında liberal demokratik değerlere dayanan bir uluslararası düzen oluşturulması için aktif çaba sarf etmesiyle başlamıştır. Demokrasiyi yayma misyonu, Soğuk Savaş döneminde de ABD'nin komünizme karşı Batı'nın ve değerlerinin savunuculuğunu yapmasıyla kendini göstermiştir. 11 Eylül sonrası dönemde ise bu misyon daha büyük önem kazanmış ve George W. Bush terörizmin kaynağının kurutulmasının ve saldırılarla ortaya çıkan ABD'nin güvenlik zafiyetinin ancak Orta Doğu'nun demokratikleştirilmesi yoluyla giderilebileceğini uluslararası camiaya duyurmuştur. Bu amaçla aktif bir politika izleyen ve pek çok resmi inisiyatife girişen Bush yönetimi, Irak'ta askeri müdahale yoluyla Saddam Hüseyin rejimini devirmiş, İran ve Suriye gibi devletler üzerinde büyük bir baskı uygulamaya başlamış, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki halk ayaklanmaları sonucu gerçekleşen rejim değişikliklerine dolaylı destek vermiştir.

Rejim değişiklikleri, özellikle de 2003 yılındaki Irak savaşı uluslararası toplumun büyük tepkisini çekmiş, bu misyonun imajı üzerinde derin hasarlara neden olmuştur. Bu durumu telafi etme görevi ise yeni başkana, yani Barack Obama'ya kalmıştır. Obama başkanlığı dönemince ABD'nin hegemon konumunun Soğuk Savaş sonrası dönemde de devam ettirilmesi için gerektiğinde

askeri güç kullanılmasına sıcak bakmakla birlikte, Bush'un yaptığı gibi Irak'ın veya Orta Doğu'nun özgürleştirilmesi gibi idealist bir amaç benimsememiştir.¹³

ABD'nin demokrasinin yayılmasına yönelik politikasının test edildiği asıl gelişme ise pek çok Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesini etkisi altına alan halk ayaklanmaları olmuştur. Ayaklanmalar tüm Tunus'a yayılırken, ABD Bin Ali'nin ülkesini terk etmesine kadar oldukça sessiz kalmış,¹⁴ Libya'daki insan hakları ihlallerini ise kınamakla yetinmiş ve askeri müdahalede arka planda kalmıştır.¹⁵ Suriye'deki ayaklanmalar ise ABD için, Esad rejiminin devrilmesi ve Sünni bir yönetimin iş başına gelmesi durumunda İran ve Hamas önemli bir müttefikini kaybedeceği için fırsat, yeni yönetim döneminde Suriye'nin İsrail ve Irak'taki Şii hâkimiyetindeki yönetim ile ilişkileri bozulabileceği için de risk oluşturmaktaydı. Bu nedenle Obama yönetimi uzun bir süre Esad rejiminin devrilmesini destekleme konusunda çekingen davranmış, şiddetin tırmanması üzerine Esad'ın görevden ayrılması çağrısında bulunmuştur.

ABD Mısır'da başlayan ayaklanmalar karşısında da oldukça yavaş hareket etmiştir. Arap dünyasının lider ülkelerinden biri olan Mısır, İsrail ile işbirliği içerisinde olması ve İsrail-Arap müzakerelerinde rol alması sebebiyle ABD için stratejik bir öneme sahiptir. Bu yüzden, ABD ayaklanmalar çıktıktan sonra siyasi reform sürecinin hızlandırılarak Mübarek rejimine karşı yürütülen protestoların hafiflemesini sağlamaya çalışmış, bölgedeki müttefikini korumak istemiştir.

¹³ Obama göreve gelir gelmez İsrail-Filistin barış sürecini yeniden başlatmak için eski senatör George Mitchell'i Orta Doğu özel temsilcisi olarak atamış ve Guantanamo esir kampının kapatılması emrini vermiştir. Daha sonra, Afganistan'a 17 bin asker daha gönderilmesi ve Amerikan askerlerinin Irak'tan çekilmesi emrini vermiş, Mart'ta İran Yeni Yılı nedeniyle bir mesaj göndermiş ve daha sonra İran'ın nükleer sorunu konusunda diplomatik görüşmelere başlanmış, Mayıs'ta İsrail'i Yahudi yerleşimlerini durdurmaya çağırmış, Haziran başlarında Kahire'de yaptığı konuşmayla İslam dünyası ile ilişkilerini yeni bir çerçeveye oturtmuştur. Böylece Obama pragmatik bir dış politika izlemeye çalışmıştır (ATLANTIC REVIEW 2007).

¹⁴ Tunus yönetiminin göstericilere yönelik aşırı güç kullanması ancak 11 Ocak'ta Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama ile eleştirilmiş, Obama ise bu konu hakkında ilk kez 14 Ocak 2011'de konuşmuştur (Yeni Şafak, 2011).

¹⁵ Libya'ya yapılan müdahalede ise ABD arka planda durmuş, Güvenlik Konseyi'nin kuvvet kullanılmasına izin veren 1973 sayılı kararının ardından 19 Mart'ta başlatılan "Şafak Yolculuğu" operasyonunda ilk bombayı Fransa atmış, Washington operasyonun komutasını hızlı bir şekilde NATO'ya devrederek askeri operasyonun ABD'nin öncülüğünde yürütüldüğü görüntüsü oluşmasını engellemek istemiştir (CNN Türk, 2011).

Mısır'da başlayan isyanın ardından 26 Ocak 2011 tarihinde Hillary Clinton Mısır yetkililerinin barışçıl protestolara ve sosyal medya kullanımına izin vermeleri gerektiğini belirtmiş ve tarafları sükunete çağırmıştır. Ancak muhaliflerin bu seçeneği kabul etmemesi üzerine, Ocak ayının sonu itibariyle başkan Obama ABD'nin eski büyükelçisi Frank Fisher'ı, Mübarek'i 9 ay sonra yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olmaktan vazgeçirmek amacıyla, ikna etmek için Mısır'a göndermiştir (Pinto, 2012). Ayrıca, ABD yönetimi Mübarek'in gitmesini sağlamak için Mısır ordusu ile işbirliği yapmış ve Mübarek sonrası geçiş sürecini ordu aracılığıyla kontrol etmeye çalışmıştır. Mısır'daki ekonomik ve siyasi ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen ordu da Mübarek'e verdiği desteği geri çekmiş, bunun üzerine Mübarek 1 Şubat tarihli televizyon konuşmasında gelecek dönem seçimlerine katılmayacağını ancak Eylül ayına kadar görevini sürdüreceğini açıklamıştır (BBC, 2012). Böylelikle ABD yönetimi demokrasi ve özgürlük isteyen Mısır halkının yanında yer almıştır. ABD'nin Mısır halkının politik talepleri üzerinde durması ve ekonomik sorunlardan bahsetmemesi, Mısır'da 1970'lerden itibaren ABD desteğiyle uygulanan neo-liberal politikaların yol açtığı ekonomik krizlerin üstünün örtülmesi istenmesi ve bu şekilde protestoların doğasının çarpıtıldığı yorumlarına neden olmuştur (Hanieh, 2011).

Obama 19 Mayıs 2011 tarihinde yaptığı konuşmada Mısır'ın 1 milyar dolara yakın borç yükümlülüğünü kaldırma sözü üzerinde durmuş, bunun ABD Hükümeti'nin demokrasiye geçiş sürecindeki ulusların ekonomik gelişimini ve dolayısıyla bölgedeki olumlu gelişmeyi desteklemek için yapılacağını belirtmiştir (Guardian, 2011). Ayrıca Mısır ekonomisi üzerinde mutabık kalınan sektörlerde kalkınmayı teşvik etmek için kamu-özel sektör ortaklığında Denizaşırı Özel Yatırım Kurumu aracılığıyla 1 milyar Dolar yatırım yapılması kararlaştırılmıştır (Hanieh, 2011b). Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra da ABD Dış İşleri Bakanı John Kerry Mısır'a 450 milyon dolarlık bir yardım yapılacağı fakat bunun için ilk önce Mısır'ın IMF'le yardım anlaşması imzalaması gerektiğini açıklamıştır. Bunun üzerine 2-15 Nisan 2013 tarihlerinde Mısır başbakanı Hisham Kandil, Merkez Bankası başkanı Hisham Ramez, Finans bakanı Al-Mursi Hegazy ve diğer siyasi partilerin temsilcileriyle görüşmeler yapılmıştır. Sonuç itibariyle enerji sübvansiyonunu sağlamak, gelir tabanını genişletmek, ülkenin bütçe açığı ve dış ödemeler açığını gidermek için yapılması

gerekenler belirtildiği bir stand-by anlaşması imzalanmıştır (IMF, 2013). Bununla birlikte ABD devrik lider Hüsnü Mübarek döneminde imzalanan 213 milyon dolarlık askeri anlaşmaya göre Ocak 2013’de 10 F-16 uçağı ile 200 adet Ambams tankı teslim ederek askeri yardımda bulunmuştur. Mursi, ekonomik bağımsızlığını isteyen ve ABD’nin ülkeden elini çekmesini isteyen protestocuların talepleri doğrultusunda, seçimler yapılmadan önce IMF’le kesinlikle anlaşma yapmayacağı sözünü vermiş fakat iktidara geldikten hemen sonra IMF’le görüşmelere başlamıştır. Mursi’nin söz konusu anlaşmaları imzalaması Mısır halkı nezdinde olumsuz bir tepkiyle karşılanmıştır.

ABD’nin son iki yıldır devam etmekte olan Mısır ayaklanmaları sırasındaki politikalarının hegemonya olmanın sorumluluklarını yerine getirmesi açısından etkili olmadığı söylenmektedir (Stahel, 2012). Bunun en önemli nedeni, Obama yönetiminin Mısır ve diğer Arap ülkelerindeki ayaklanmalarına yönelik politikasında, Bush’un dış politikasının birincil amacı olan demokrasinin yayılmasından ziyade, Amerikan ulusal çıkarlarını koruma amacının daha baskın olmasıdır. ABD her ne kadar ayaklanmaların çıktığı ilk günlerde mevcut Mısır yönetimini koruma eğilimi gösterse de, Mısır’da değişimin kaçınılmaz olduğunu görmesi üzerine Mısır liderini korumaktan vazgeçmiş, Mısır halkının demokratik taleplerinin destekçisi olduğunu ifade etmekle birlikte, Mısır liderinin görevi bırakmasını sağlamak için çaba göstermiştir.

Bir yandan da Mısır ayaklanmalarının çıkmasında ABD’nin 1990’larda Orta Doğu’da sivil toplumun gelişimini desteklemesinin büyük rolü olduğu söylemi vardır (Hamid, 2011). 1990’ların başında ABD’nin Ortadoğu’da sivil toplumun geliştirilmesine olan desteği 11 Eylül 2001 ile birlikte artmış ve 2009’a gelindiğinde Amerikan’ın Ortadoğu’ya demokrasi yardımı 1991-2001 dönemine göre iki katına ulaşmıştır. Uluslararası Demokrasi Vakfı (NED) ve Ulusal Demokrasi Enstitüsü (NGI) liderliğinde Arap dünyasındaki hükümet-dışı örgütlere, zayıf siyasi partilere ve siyasi ve sosyal haklarının desteklenmesi için kadınlara yardım edilmiştir (Hamid, 2010). Bu yardımlardan en çok destek görenler de Mısır’daki muhalif gruplar olmuştur. Ayaklanmalar başlamadan önce Mısır’ın 6 Nisan Hareketi lideri Ahmed Maher’in ve diğer aktivistlerin ABD

ziyareti, ardından Maher'in Amerikan hükümetinin Mübarek hakkında vereceği kararın önemli olduğunu açıklaması dikkat çekicidir.

Dünya'nın en büyük Arap ülkesi olarak Mısır, 1970 Camp David Anlaşmasından itibaren Büyük Orta Doğu'da Amerikan güvenliğinin bir dayanak noktasını oluşturmuş; İsrail-Filistin barış süreci, İran'ın etkisini ve nükleer emellerini çevreleme ve terörle mücadele bağlamında ABD dış politikası ve Obama yönetiminin Orta Doğu'daki stratejisinde kritik bir rol oynamıştır. Mısır, İsrail'le Arap ilişkilerinin normalleşmesi, İsrail çıkarlarının korunması ve Gazze sınırlarının istikrarında yardımcı olmuştur (Pinto, 2012). ABD 1970'lerde Mısır'la ilişkilerinin düzelmesiyle beraber oluşan statükoyu korumak için Mısır'a yılda 1,5 milyar dolar yardımda bulunmuştur (www.deathandtaxesmag.com, 2012). Ayaklanmalar sonrasında da Mısır hükümetinin mümkün olduğu kadar yumuşak bir şekilde değişmesini sağlamaya çalışmıştır. ABD yönetiminin Mısır'ın yeni düzene düzgün bir geçiş sağlanması için çaba sarf etmesinin nedeni, Mısır'da hızlı bir şekilde istikrarı sağlayarak ayaklanmaların tüm Arap dünyasına yayılıp siyasi atmosferi değiştirmesini önlemektir. ABD bölgedeki etkin gücünü devam ettirmek için 1970 Camp David Anlaşmasından itibaren Mısır'a olan ekonomik ve askeri desteğini ayaklanmalardan sonra da devam ettirmiş ve geçmişte olduğu gibi Mısır'ın IMF'le anlaşma yapmasına ön ayak olmuştur.

5. SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır'ın İngiltere'nin manda yönetimi altında olması, ülkedeki iktidarların bağımsızlığı sağlayamamaları ve o dönemde artan rüşvet ve yolsuzluklar halkta büyük bir öfke uyandırmış ve Arap milliyetçiliğini körüklemiştir. Mısır halkındaki bu öfkeyle beraber, 1922-30 arası bütün seçimleri milliyetçilik yanlısı Vafd Partisi kazanmış, Müslüman Kardeşler gibi radikal İslamcı ve militarist örgütler kurulmuştur. 1952'ye kadar süren dönemde sanayileşmeye adım atılsa da ekonomide temel sektör tarım olmuş, tarım ve sanayi sektöründeki gelirler ise ülke içindeki büyük toprak sahipleri ve bürokratlara akarken alt kesim yoksul kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren Cemal Abdul Nasır'ın liderliğindeki Hür Subayların monarşiyi devirerek başa geldiği 1952'ye dek bu durum böyle sürmüştür. Abdül Nasır'ın iktidara geldikten sonra ekonomik alanda sosyalist, siyasal alanda militarist tutum sergilemesi Mısır'ın tarihsel seyrini tamamen değiştirmiştir. 1952 yılından itibaren ekonomide büyük toprak sahipleri ve bürokratların oluşturduğu burjuva kesimi kontrol altına alınmış, özel sektör tamamıyla kamuya devredilmiş ve alt kesime yönelik politikalar uygulanmıştır. Fakat aşırı devletleştirme, devlet memurlarının artması ve devletin çalışanların maaşlarını ödeyemeyecek duruma gelmesi ülkeyi büyük bir krize sokmuştur. Bir yandan siyasal alanda militarist ve Batı düşmanı politikalar uygulayan Abdül Nasır, Doğu Bloğu'nun yanında yer alıp, Sovyetler Birliği'nden aldığı ekonomik ve askeri destekle doruk noktasına ulaşan Arap-İsrail çatışmalarında büyük rol oynamıştır. 1960-1969 yılları arasında Mısır Meclis Başkanlığı yapmış olan Enver Sedat'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Mısır'ın ekonomik ve siyasal politikalarında tam tersine bir değişim yaşanmıştır. Popülist eğilimleri olan ve alt sınıflara yönelik politika üreten Nasır'ın tersine, Enver Sedat burjuvaziyi destekleyen politikalar izlemiş, onların yönetime tekrar destek vermesini sağlamıştır. Bununla beraber, Enver Sedat Batı'nın yanında yer almış, ABD'nin 1970'lerdeki Dış İşleri bakanı Henry Kissenger aracılığıyla Arap-İsrail sorununa bir çözüm getiren Camp David Anlaşmalarının yapılmasını sağlamıştır. Enver Sedat dönemiyle beraber Mısır İsrail-Arap ilişkilerinin normalleşmesi bağlamında kritik bir rol oynamış ve bu dönemde ABD Mısır'a ekonomik ve askeri yardımda bulunmuş, Mısır'ın IMF ile anlaşmalar yapmasına ön ayak olmuştur.

1981’de başa gelen Hüsnü Mübarek Enver Sedat’ın liberal tutumunu ekonomi ve politikada devam ettirmiş, bu dönemde Mısır gelirleri Süveyş Kanalı, ABD ve uluslararası finansal kurumların yardımlarıyla sağlanmıştır. Ekonomide 1981-2010 yılları arasında IMF’yle yapılan stand-by anlaşmaları ve yapısal düzenleme programı aracılığıyla neo-liberal politikalar hız kazanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan *Tablo 1*’de IMF yapısal düzenleme programının uygulanmadan önce ve uygulandıktan sonraki yılların ekonomik verileri incelendiğinde, neo-liberal politikaların Mısır ekonomisi üzerindeki olumlu etkileri açıkça görülmektedir. 1991 yılında yapılan IMF anlaşması sonucunda Mısır’a küçümsenmeyecek oranda yabancı sermaye girişi olmuş ve GSMH neredeyse dört kat artmış, 1991’de GSYH’nın yüzde 20’sine ulaşan bütçe açığı, 1993’te GSYH’nın 4-5’i arasına düşmüştür. Enflasyon oranı ise, 1990 yılında yüzde 22 iken, 1993 yılında yüzde 11’e düşmüştür. Bununla beraber tarım sektöründe de olumlu sonuçlar görülmüştür. Ancak, bu olumlu tabloya rağmen, devlet yardımlarının ve yatırım harcamalarının kesilmesi, kamu geliri yaratmak amacıyla genel satış vergisi ve benzeri vergilerin konulması ve hükümetin istihdam garantisine son verilmiş olması kişi başına geliri düşürmüş, gelir eşitsizliği yaratmış, yoksulluğu ve işsizliği arttırmıştır. Bu politikalar 1990’lardan itibaren devam eden bir ekonomik durgunluğa yol açmıştır. Sonuç itibariyle, neo-liberal politikalar her ne kadar yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliği gibi olumsuz sonuçlar yaratmış olsa da, bu politikaların ekonomi üzerindeki olumlu etkileri göz ardı edilmemelidir. Ülkede zaten 50 yıldan beri süregelen bir dış ödemeler açığı ve bütçe açığı mevcut olmakla birlikte ekonomideki kötü gidişatının sorumlusu 1970’lerden itibaren süregelen neo-liberal politikalar değil, Abdül Nasır’ın kamuya fazlasıyla yük bindiren, üretimi düşüren, girdiği çatışmalar nedeniyle ülkenin gelirini düşüren ekonomik ve siyasi politikalarıdır. Kahire’deki İngiliz Büyükelçisi Philip Adams’ın 1976 Temmuzunda Mısır hakkında tuttuğu rapor da bu görüşü doğrular niteliktedir. Rapora göre, ülkede esas itibariyle 3 temel sorun bulunmaktadır; Mısır başkanı ve ailesinin halkın yoksullaşması pahasına zenginleşmesi ve yönetimin Mısır’da oluşan işçi sınıfının gelişimini desteklememesi; Abdül Nasır döneminden itibaren süregelen ordu yönetimi ve ordunun ekonomi ve siyasette fazlasıyla yer almasının halk üzerinde yarattığı hoşnutsuzluk ve ülkede bulunan aşırı genç işsizlik. Adams, raporunda 1970’lerde öğrencilerle hükümet arasında geleneksel bir çatışma bulunduğunu ve

yönetimin acil bir şekilde genç işsizlik sorununa çözüm getirmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Neo-liberal politikalar uygulandığı diğer ülkelerde yarattığı ekonomik krizlere benzer şekilde Mısır'da da bir ekonomik kriz yaratmış ve ülkede toplumsal sınıflar arasındaki uçurum giderek artmış, bu da özellikle 2004 yılından itibaren protestoların hem sayı hem de faaliyet alanı itibariyle giderek artmasına neden olmuştur. Mısır'da 2000'li yıllarda bir kısım entelektüel tarafından kurulmuş olan *Kefaya Hareketi*, gençlerin kurduğu, daha sonradan işçi kesiminin de katıldığı *6 Nisan Hareketi*, *Değişim için Ulusal Cemiyet* gibi politik oluşumlar başlamıştır.

Neo-liberal politikalar ülkenin 2008 krizinden de etkilenmesine yol açmış, 3. bölümde yer alan *Tablo 2*'de görüldüğü üzere, kriz sonrasında GSMH artış oranı düşmüş, dış ödemeler açığı ve enflasyon artmış, yoksullukta da bir artış olmuştur. 1990 yılında başlayan gösterilerin 2010 yılında tüm halk kesimlerinin katıldığı büyük bir ayaklanmaya dönüşmesinde neo-liberal politikaların rolü bulunmasıyla beraber ülkedeki ekonomik sorunların ve ayaklanmaların temel sorumlusu olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Ayaklanmaların birçok sebebi bulunmakla birlikte, Mısır halkı temel olarak iktidarların akraba ve yakın çevresiyle beraber ülke yönetiminin tepe noktalarını işgal edip toplumun kaynaklarını kişisel servete dönüştürmesi, halkın fakirleşmesi pahasına zenginleşmesi yüzünden isyan etmiştir. Bununla birlikte, 1922'de bağımsızlığını kazanan ülkede halen İngiltere ve Fransa'nın etkilerinin hissedilmesi ve bu anlamda Mısır halkının tam bağımsızlığı yaşayamaması ve gerek Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin ülkede baskı kurması, gerek 1980'lerden itibaren ABD'nin Mısır ekonomisi ve siyaseti üzerinde söz sahibi olması ülkedeki milliyetçiliği ve bağımsızlık özlemini arttırmıştır. Mısır halkı söz konusu ayaklanmalarla beraber ekonomik ve siyasi özgürlüklerini istemişlerdir. Bu anlamda taleplerinde sürekli IMF ile bir daha anlaşma yapılmasını istemediklerini dile getirmeleri dikkat çekicidir.

Mısır'da Ocak 2011'de başlayan ve iki yıldan fazla bir süredir devam eden ayaklanmalar demokratikleşme bağlamında iyi bir gelişme olmakla beraber yeterli değildir. Freedom House'un 2012'de yayınladığı Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yla ilgili raporuna göre, ülkenin seçim sürecindeki önemli gelişmelere rağmen,

demokratikleşme için gerekli olan kurumsallaşma sağlanamamıştır. Örneğin, başarılı anayasal referandum süreci, sonradan ordunun seçmenlerin onayladıklarından daha geniş kapsamlı bir anayasa değişikliği yapılması hakkındaki kararıyla baltalanmıştır (Freedom House, 2012).

Demokratikleşme teorileri incelendiğinde, bir ülkede demokrasinin sağlanması ve istikrarı için sanayileşmeye dayalı ekonomik gelişme ile birlikte büyüyen ve gelişen bir orta sınıfın var olması, eğitim seviyesinin yüksek olması, vatandaşların siyasi katılımın yüksek olması, NATO, AGİT, AB, ABD ve G-8 gibi uluslararası aktörlerin demokratikleşmeye destek olmasının gerekliliği üzerinde genel bir kanı mevcuttur. Her bölgenin demokratikleşme yolları ve sebepleri farklı olmakla birlikte hiçbir faktör ülkelerdeki demokratikleşmeyi açıklamaya yeterli ya da zorunlu değildir. Bununla beraber, Mısır'da, demokratikleşmenin sağlanması için gereken içsel ve dışsal faktörler incelendiğinde, yarı-rantiyer ekonomi ile beraber ülkenin dışa bağımlı hale gelmesi ve sanayileşme yönünde gerekli reformların aksatılması, iktidarların orta sınıfın gelişmesine izin vermemesi, siyasi katılımın düşük olması, uluslararası çevrenin yeni kurulan düzene mali destek sağlamasıyla beraber verilen desteğin yeterli olmaması gibi sorunlar mevcuttur. Ayrıca iktidara Müslüman Kardeşlerin gelmesiyle birlikte kurulan yeni rejimin İslam'a dayanması, ayaklanmaların temel söylemi olan çoğulculuk, demokrasi ve özgürlük kavramlarıyla bağdaşmamaktadır. Bu sebeplerle Mısır'da hızlı bir demokratikleşme olması beklenmemekle beraber, ekonomik gelişme ve demokratik düzen isteklerinin devam etmesi izlemeye değerdir.

KAYNAKLAR

1. **Abraham, A. J.**, 1996, The Lebanon War, Praeger Publishers, U.S.A., 191p.
2. **Ahmed, M.**, 2012, Youth Unemployment in the MENA Region: Determinants and Challenges, IMF
3. **Akaş, C. ve Okyay, S.**, 2009, Gorbacovun Rusyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 213s.
4. **Akbıyık, N. ve Öztürk, M.**, 2012, Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde Arap Baharı ve Wall Streeti İşgal Et Eylemleri, İnönü Üniversitesi, 24s.
5. **Albassam, B. A.**, 2011, Political Reform in Saudi Arabia Necessity or Luxury?, 3:184
6. **Amin, S.**, 2011, Whither The Arab Spring, English Ahram
7. **Amin, A.**, 2007, Political Islam in the Service of Imperialism, <http://monthlyreview.org/2007/12/01/political-islam-in-the-service-of-imperialism>, Aralık 2012
8. **Anderson, L.**, 2001, Muammar al-Qaddafi: The King of Libya, *Journal of International Affairs*; 54:515-517
9. **Anonymous**, 2001, Documents on Democracy, Tunisia, *Journal of Democracy*, 12:183-188
10. **Arı, T.**, 2008, Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Mkm Yayıncılık, Bursa, 848s.
11. **Armanoğlu, F.**, 2005, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul, 969s.
12. **Armanoğlu, F.**, 1994, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 591s.
13. **Aslaksen, S. and Torvik, R.**, 2006, A Theory of Civil Conflict and Democracy in Rentier States, *Journal of Economics*, 108:572-585
14. **Asumah, S.**, 2010, Islam, Rentier States and The Quest for Democracy in Africa, *Western Journal of Black Studies* 34:399-409

15. **Atlantic Review**, 2007, Barack Obama: Restoring Exemplarism in US Foreign Policy, <http://atlanticreview.org/archives/866-Barack-Obama-Restoring-Exemplarism-in-US-Foreign-Policy.html>, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2012)
16. **Azzam, M.**, 2012, Egypt's Military Council and the Transition to Democracy, http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Middle%20East/bp0512_azzam.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2013)
17. **Babacan, M. E., Haşlak, İ. ve Hira, İ.**, 2011, Sosyal Medya ve Arap Baharı, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6:63-92
18. **Bakr, N.**, 2010, The Egyptian Revolution, http://www.um.edu.mt/_data/assets/pdf_file/0004/150394/Chapter_4_-_Noha_Bakr.pdf, 10 Ocak 2013
19. **Barany, Z.**, 2011, The Role of the Military, *Journal of Democracy*, 22:24-35
20. **BBC**, 2012, Mısır seçimlerinde aday listesi açıklandı, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/04/120426_egypt_candidate_s.shtml, (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2013)
21. **BBC**, 2012, Pentagon: Mısır Ordusu ile İşbirliğine Devam, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/08/120814_egypt_usa.shtml, (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2013)
22. **Beblawi, H. E.**, 2008, Economic Growth in Egypt: Impediments and Constraints (1974–2004), The World Bank, Washington, 52p.
23. **Beinin, J.**, 2008, Underbelly of Egypt New Neoliberal Agenda, <http://www.merip.org/mero/mero040508>, Ocak 2013
24. **Beinin, J. and Hajjar, L.**, 1988, Palestine, Israel and The Arab- Israeli Conflict, http://www.merip.org/palestine-israel_primer/intro-pal-isr-primer.html, Ocak 2013
25. **Belev, B.**, 2010, Privatization in Egypt and Tunisia: Liberal Outcomes and/or Liberal Policies?, *Mediterranean Politics*, 6:68-103
26. **Biçer, S.**, 2003, Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci, 400-403, Dünden Bugüne Avrupa Birliği, B. Dedeoğlu (Derl.), Boyut Yayıncılık, İstanbul, 512s.

27. **Bromley, S. and Bush, R.**, 1994, Adjustment in Egypt? The Political Economy of Reform, *Review of African Political Economy*, 21:201-213
28. **Bruce, S.**, 2004, Did Protestantism Create Democracy?, *Democratization*, 11:5
29. **Canar, B.**, 2012, Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67:49-80
30. **Catt, H.**, 1999, Democracy in Practice, Routledge Press, London, 178p.
31. **Cecil, C. O.**, 2006, Oman's Progress toward Participatory Government, *Middle East Policy*, 13:60-68
32. **Céu, M. and Pinho F.**, 2012, The Obama Administration's Response to the Arab Spring, *Rev. Bras. Polít. Int.*, 55: 109-130
33. **CIA**, 2013, The World Factbook:Egypt, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html>, Mayıs 2013
34. **CNN Türk**, 2011, Libya'da komuta yarın NATO'da, <http://video.cnnturk.com/2011/haber/3/29/libyada-komuta-yarin-natoda>, (Erişim Tarihi: 16 Nisan 2013)
35. **Çağlayan, S.**, 2011, Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık, İmge Kitabevi, Ankara, 416s.
36. **Dalar, M.**, 2010, Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi, *Alternatif Politika*, 1:48-73
37. **Demir, Y.**, 2012, Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Son Dönemde Orta Doğu'daki Etkinliği ve Siyaseti, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(20):138-158
38. **Demirkan, T.**, 1995, Komünizmin Sonu, Doğu Avrupa Devrimleri: Totaliter Toplumlardan Sivil Toplumlara, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 265s.
39. **Dessi, A.**, 2011, Algeria at the Crossroads, Between Continuity and Change, *Istituto Affari Internazionali*, 11(19):15-19
40. **Dessouki, H.**, 1996, External Factors and Development in Egypt, American University in Cairo Press, Cairo, 166s.

41. **Dinitz, S.**, 1999, The Yom Kippur War: Diplomacy of War and Peace, *Israel Affairs*, 6:104-126
42. **Dodge, T. and Higgot, R.**, 2002, Bringing the Bourgeoisie Back In, *Royal Institute of International Affairs*, 16:185
43. **Economist**, 1999, A survey of Egypt, The IMF's model pupil, <http://www.economist.com>, (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2013)
44. **Egypt Independent**, 2012, Govt: Poverty rate increased to 25.2 percent of population, <http://www.egyptindependent.com/news/govt-poverty-rate-increased-252-percent-population>, (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2013)
45. **English Ahram**, 2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/36/124/40539/Presidential-elections-/Meet-the-candidates/Mohamed-Mursi.aspx>, 15 Mayıs 2012
46. **English Alarabiya**, 2012, European Parliament Chief Urges Economic Pressure on Egypt, <http://english.alarabiya.net>, (Erişim Tarihi: Nisan 2013)
47. **Erdurmaz, S.**, 2011, Mısır İlk Tur Seçim Sonuçları ve Ortaya Çıkabilecek Tablo, TÜRKSAM
48. **Europa**, 1996, MEDA Programme, http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15006_en.htm, (Erişim Tarihi: 12 Nisan 2013)
49. **Europa**, 2011, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-11-661_en.htm
50. **Europa**, 2013, EU's response to the "Arab Spring": The State-of-Play after Two Years, 81s.
51. **Fadil, M. A.**, 1976, Development, Income, Distribution and Social Change in Rural Egypt, 1952-70: A Study in the Political Economy of Agrarian Development, Cambridge University Press, 1976, 7
52. **Farag, M.**, 2012, Egypt's Muslim Brotherhood and the January 25 Revolution: New Political Party, New Circumstances, Contemporary Arab Affairs, 5:214-229
53. **Finkel, S., Perez-Limn A. and Seligson, M. A.**, 2007, The Effects of U.S. Foreign Assistance on Democracy Building 1990-2003, *World Politics*, 59:404,440

54. **Furtun, F.**, 2006, Demokratikleşme Teorisinin Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde Uygulanabilirliği Sorunu, Yüksek lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 151s.
55. **Francisco, A. H.**, 2010, European Powers and the Creation of the Middle Eastern State System, <http://www.e-ir.info/2010/03/16/the-role-of-european-powers-in-the-creation-of-the-middle-eastern-state-system/>, Şubat 2013
56. **Freedom House**, 2012, New Report: Lack of Institutional Reform Hinders Democratic Progress in the Middle East, <http://www.freedomhouse.org/article/new-report-lack-institutional-reform-hinders-democratic-progress-middle-east?gclid=CIyIxMO3w7cCFdHMtAodqxkABg>, (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2013)
57. **Gordon, P. H.**, 2006, Trading places: America and Europe in the Middle East, *Survival*, 50:90
58. **Guardian**, 2011, Barack Obama's Middle East Speech, <http://www.guardian.co.uk/world/middle-east-live/2011/may/19/barack-obama-middle-east-speech-live>, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2013)
59. **Güler, Z. E.**, 2011, Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık, Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 231s.
60. **Hadar, L. T.**, 2009, President Obama: A Realist Interventionist?, http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=9925, 10 Mayıs 2013
61. **Hagopian, E. C.**, 1997, Is the peace process a process for peace? A retrospective analysis of Oslo, *Arab Studies Quarterly*, 19:1
62. **Hamid, S.**, 2011, The Struggle for Middle East Democracy, *Cairo Review of Global Affairs*, <http://www.brookings.edu/research/articles/2011/04/26-middle-east-hamid>, (Erişim Tarihi: Mart 2013)
63. **Hamid, S.**, 2010, Civil Society in the Arab World and the Dilemma of Funding, *Afaq al Mustaqbal Journal*, <http://www.brookings.edu/research/articles/2010/10/middle-east-hamid>, (Erişim Tarihi: Mart 2013)

64. **Hamzawy, Amr**, 2005, Opposition in Egypt, *Carnegie Endowment for International Peace*,
<http://carnegieendowment.org/files/PO22.hamzawy.FINAL.pdf>,
 (Erişim Tarihi: Haziran 2013)
65. **Hanieh, A.**, 2011a, Egypt's Uprising: Not Just a Question of Transition, www.socialistproject.ca, Nisan 2013
66. **Hanieh, A.**, 2011b, Egypt's Orderly Transition? International Aid and the Rush to Structural Adjustment,
<http://www.jadaliyya.com/pages/index/1711/>, (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2013)
67. **Heaven, W.**, 2011, Mısır ve Facebook: Statüsünü Güncelleme Zamandır, *Nato Review*,
68. **Henry, C.**, 2001, Globalization and the Politics of Development in the Middle East, Cambridge University Press, New York, 340p.
69. **Huntington, S. P.**, 1993, The Third Wave: Democratization in The Late Twentieth Century, University of Oklahoma Press, U.S.A., 243p.
70. **Ikram, K.**, 2006, The Egyptian Economy 1952-2000 – Performance Policies and Issues, Routledge Studies in Middle Eastern Economies, Routledge, New York, 354p.
71. **Ikhwanweb**, 2010, .Translation: Muhammad Badie's Acceptance Speech, <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=22674>, (Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2013)
72. **IMF**, 2013, Egypt-Fast Facts, Joint Statement by IMF Managing Director Christine Lagarde and the Egyptian Authorities, www.imf.org (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2013)
73. **IMF**, 2013, Arab Republic of Egypt and the IMF,
<http://www.imf.org/external/country/egy/>, (Erişim Tarihi: Mayıs 2013)
74. **Ishiyama, J. T.**, 2012, Comparative Politics: Principles of Democracy and Democratization, John Wiley Press Ltd., United Kingdom, 238p.
75. **Jankowski, J.**, 1981, The Government of Egypt and the Palestine Question, 1936-1939, *Middle Eastern Studies*, 17:427-453
76. **Jankowski, J.**, 1985, Egypt and the Palestine Question, 1936-1945, *International Journal of Middle East Studies*, 17:544-546

- 77. Journal of Palestine Studies**, 1979, The Camp David Agreements for Middle East Peace, 8:205-214
- 78. Journal of Palestine Studies**, 1975, The Egyptian Economy, 5:225
- 79. Kerr, M.**, 1967, Coming to Terms with Nasser: Attempts and Failures, *International Affairs*, 43:65-84
- 80. Kerr, M. H.**, 1962, The Emergence of a Socialist Ideology in Egypt, *Middle East Journal*, 16:127-144
- 81. Kışlakçı, T.**, 2011, Arap Baharı, Mana Yayınları, İstanbul, 247s
- 82. Koenig, N.**, 2011, The EU and the Libyan Crisis: In Quest of Coherence?, *The International Spectator*, 46:18
- 83. Laer, J. V. and Aelst, P. V.**, 2009, Cyber-protest and Civil Society: The Internet and Action Repertoires in Social Movements, Willan Publishing, 254s.
- 84. Lasensky, S.**, 2007, Dollarizing Peace: Nixon, Kissinger and the Creation of the US–Israeli Alliance, *Israel Affairs*, 13:164-186
- 85. Lipset, S. M.**, 2006, Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *The American Political Science Review*, 53:71
- 86. Marsot, A.L.**, 2007, A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present, Cambridge University Press, U.K., 182p.
- 87. Mayer, T.**, 1986, Egypt's 1948 Invasion of Palestine, *Middle Eastern Studies*, 22:20-36
- 88. Mcfaul, M.**, 2002, The Fourth Wave of Democracy, *World Politics*, 54:212-244
- 89. Meinardus, R.**, 2004, Democracy, Democratization and the Challenges of Sustaining and Promoting Democratic Governance, <http://www.fnf.org.ph/liberallibrary/democracy-democratization.htm>, Kasım 2012
- 90. Mercan, S.**, 2012, Avrupa Birliği'ni Düşündüren Bahar, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 5s.
- 91. Obydenkova, A.**, 2012, Comparative Democratisation: National-International Nexus of Analysis in Post-Communist Regime Transition”, *Europe-Asia Studies*, 64:1127-1133

92. **OECD**, 2010, Evaluation of European Commission's Support to Egypt – Country level Evaluation, 451s.
93. **Orenstein, M. A.**, 2008, Postcommunist Welfare States, *Journal of Democracy*, 19:80-94
94. **Ottoway, M. and Hamzawy, A.**, 2011, Protest Movements and Political Change in the Arab World, <http://carnegieendowment.org/2011/01/28/protest-movements-and-political-change-in-arab-world/2drg>, Aralık 2012
95. **Özpek, B. B.**, 2012, En Uzun On yıl:11 Eylül Sonrası Orta Doğu, *Orta Doğu Etütleri*, 3:185
96. **Özkan, M.**, 2009, Mısır Dış Politikasında Filistin ve Bölgesel Yansımaları, *Akademik Orta Doğu*, 4:81-99
97. **Paciello, M. C.**, 2011, Egypt: Changes and Challenges of Political Transition, MEDPRO Technical Report, 1-25
98. **Pamuk, Ş. and Owen, R.**, 1998, A History of Middle East Economies in Twentieth Century, London, Tauris Co Ltd., London, 300s.
99. **Papic, M. and Noonan S.**, 2011, Sosyal Medya: Bir Protesto Aracı, (Çev. E. Dünder), *Türk Kütüphaneciliği*, 25:165-167
100. **Podeh, E. and Winckler, O.**, 2004, Rethinking Nasserism, University Press of Florida, U.S.A., 359p.
101. **Pridham, G. and Vanhanen, T.**, 1994, Democratization in Eastern Europe: Domestic and International Perspectives, Routledge, London, 264p.
102. **Schenker, D.**, 2012, Jordan Bracing for Protests, www.washingtoninstitute.org, Ocak 2013
103. **Schlumberger, O.**, 2000, The Arab Middle East and The Question of Democratization: Some Critical Remarks, *Democratization*, 7:107
104. **Semin, A.**, 2012, Mısır'daki Olayların Işığında Anayasa Referandumunu, <http://www.bilgesam.org>, 10 Ocak 2013
105. **Sıka, Nadine**, 2012, Civil Society and Democratization in Egypt: The Road Not Yet Traveled, *Democracy and Society*, 9:1-32
106. **Sorensen, G.**, 2007, Democracy and Democratization, Westview Press, United States, 219p.

- 107. Springborg, R.**, 2011, The Political Economy of the Arab Spring, *Mediterranean Politics*, , 16:427-433
- 108. Stahel, A. A.**, 2012, The crisis in Egypt and the decline of the USA's hegemonic position in the Arab World, <http://www.currentconcerns.ch/index.php?id=2187>, (Erişim Tarihi: Mayıs 2013)
- 109. Stein, E.**, 2012, Revolution or Coup? Egypt's Fraught Transition, *Survival*, 54:45-66
- 110. Stephens, E.**, 1958, Caught on The Hop: The Yom Kippur War, *History Today*, 50p.
- 111. Tammam, H. and Haenni, P.**, 2011, Egypt: Islam in the Insurrection, http://religion.info/english/articles/article_519.shtml, (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2012)
- 112. Taylor, S.**, 2002, Democratization in Latin America, *Latin American Research Review*; 37:160-166
- 113. The World Bank**, 2011, Economic statistics, <http://data.worldbank.org/country/egypt-arab-republic>, 2013
- 114. Tignor, R.**, 1980, The Economic Activities of Foreigners in Egypt, 1920-1950: From Millet to Haute Bourgeoisie, *Comparative Studies in Society and History*, 22:416-449
- 115. Torun, İ.**, 2002, Kapitalizmin Zorunlu Şartı, Protestan Ahlakı, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3:94
- 116. Turan, A. P.**, 2011, G-8'den Arap Baharı'na Destek, Bilgesam, 5s.
- 117. Turan, A. P.**, 2012, AB Akdeniz Politikası ve Arap Baharı, Bilgesam, 10s.
- 118. Tür, Ö.**, 2009, Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41:183-194
- 119. Türköne, M.**, 2005, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara, 196s.
- 120. Tüysüzoğlu, G.**, 2012, Mısır'da Sessiz Devrim, Uluslararası Politika Akademisi
- 121. Tyler, M. and Holmes, E.**, 2008, Higher Education Reform in Egypt: Preparing Graduates for Egypt's Changing Political Economy, *Contemporary Middle Eastern Issues*, 1:175-185
- 122. United Nations**, 1967, Resolution 242 of 22 November 1967,

- 123. United Nations Security Council**, 2011, 6498th Meeting (Night), <http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sc10200.doc.htm>, (Erişim Tarihi: 5 Mart 2013)
- 124. Vatikious, P. J.**, 1978, *Nasser and His Generation*, Croom Helm Ltd., London, 370p.
- 125. Verheugen, G.**, 2012, Arap Baharının Jeopolitik Zorluklarının Göğüslenmesi: AB-Türkiye Ortak Gündemi İçin Bir Çağrı, *Tepav*, 1:4
- 126. Walsh, J.**, 2006, Egypt's Muslim Brotherhood, *Harvard International Review*, <http://www.ikhwanweb.com/search.php?writer=JOHN%20WALSH,%20Harvard%20International%20Review&search=1>
- 127. Waterbury, J.**, 1983, *The Egypt of Nasser and Sadat – The Political Economy of Two Regimes*, Princeton University Press, New Jersey, 475p.
- 128. Yeni Şafak**, 2011, <http://yenisafak.com.tr/dunya-haber/obama-tunus-halkini-alkisliyorum-14.01.2011-297989>
- 129. Yıldırım, R. ve Abdulcelil, T.**, Eylül 2011, Mısır Siyasi Haritası, *SETA*, www.setav.org
- 130. Zaaluk, M.**, 1989, *Power, Class and the New Capital in Egypt – The Rise of the New Bourgeoisie*, London, Zed Books Press, London, 178p.

